

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Plzeň během První světové války

Bc. Lukáš Hrdina

Plzeň 2017

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Plzeň během První světové války.

Bc. Lukáš Hrdina

Vedoucí práce:

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2017

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Romanu Kodetovi, Ph.D. za odborné vedení mé práce.

Obsah

1. Úvod.....	2
2. Situace v předvečer a na začátku války	8
2.1. Život ve městě a obecné problémy do atentátu.....	8
2.2. Atentát a začátek války v Plzni.....	13
3. Ekonomika	17
3.1. Škodovy závody a jejich expanze. Včetně Bolevecké katastrofy a zbrojní konjunktury.....	17
3.2. Situace v jiných výrobních podnicích.....	34
3.3. Situace plzeňských pivovarů.	36
4. Vojsko.....	40
4.1. Mobilizace.	40
4.2. Soužití s obyvatelstvem.	43
5. Kultura a společnost.....	52
5.1. Kulturní vystoupení a pietní akce.	52
5.2. Činnost spolků a sdružení z oblasti kultury.	61
5.3. Protestní akce.....	64
6. Revoluce a následky	69
6.1. Příčiny revoluce a její průběh.	69
6.2. Důsledky revoluce do 1. ledna 1919.....	77
7. Závěr	81
8. Seznam použitých zdrojů	84
9. Resumé.....	90
10. Přílohy.....	91

1. Úvod

Město Plzeň mělo pro habsburskou monarchii obrovský význam díky své unikátní struktuře industrializace. Vlivem toho zde existovala velká řada specifíků, které bychom v jiných částech monarchie hledali obtížně. V Plzni bylo vždy zastoupeno několik národností, vedle Čechů zde žilo i mnoho Němců a Židů, kteří vnímali průběh války zcela odlišně. Na rozdíl od majoritního zbytku populace ve městě tvořené převážně Čechy. Toto téma jsem si vybral z důvodu svého zájmu o město Plzeň a malé zpracovanosti tohoto tématu v posledních letech. Vedle toho mě téma zaujalo i díky jeho značné komplikovanosti a obsáhlosti, díky které není jednoznačná odpověď na řadu otázek, proč v Plzni, na rozdíl od jiných měst, docházelo k tak dobré spolupráci s monarchií. Vzhledem k tomu jsem se snažil téma analyzovat nejen z knih zabývajících se děním v monarchii obecně, ale i pomocí literatury zaměřené přímo na konkrétní problematiku v rámci města. Vedle toho jsem využil i řadu archivních pramenů tak, aby bylo možno nahlédnout do tehdejšího chápání problematiky. Velkým problémem byl fakt, že řada autorů meziválečné První republiky viděla všeobecnou nechuť k habsburskému státnímu zřízení a situaci obecně poměrně negativně. Dalším problémem, se kterým jsem se setkal, byla díla autorů socialistické éry, kteří často viděli původ změny režimu čistě v dělnictvu a slabé snaze zahraniční politické reprezentace. Často také vynechávali úlohu podílu legionářů na úspěchu osamostatnění se od Rakousko-Uherska dne 28. října 1918.

Aby bylo dosaženo lepšího pochopení celé problematiky, tak jsem se rozhodl zmapovat některé události od doby předválečné až po poslední měsíce roku 1918. Z důvodu řešení rozličné problematiky ekonomiky, vojska, kultury, demonstrací a společnosti, využívám literaturu i archivní prameny, pomocí kterých se snažím zmapovat jednotlivé problematiky tak, aby bylo možno pochopit náladu obyvatel a ekonomické souvislosti, a tím vytvořit celkový obraz situace ve městě v průběhu válečných let včetně událostí do 1. ledna 1919.

Práci lze rozdělit na pět tematických celků, zaměřujících se na různé segmenty v rámci města, včetně jejich specifíků. První z těchto okruhů se zabývá situací v době předválečné a děním ve městě na začátku války, v ní autor zachycuje ekonomické, bytové a zásobovací možnosti města, které bylo centrem celého regionu, a díky svému obchodu a výrobě i velkým exportérem do zahraničí. Z čehož velká část vývozu mířila

do Německého císařství. V této části je také zachyceno kulturní vyžití civilního obyvatelstva. Mimo to se zde také analyzuje jeho sociální struktura, včetně důležitých názorových střetů v různých otázkách, které byly pro různé části společnosti v tehdejší době mimořádně důležité. Vedle toho je zde zmíněna politická struktura plzeňských politických stran, která byla značně odlišná od jiných měst bez tak specifických ekonomických a industriálních vlivů.

V následující části práce autor analyzuje historický vývoj hospodářství během války ve vybraných významných plzeňských ekonomických subjektech. Přičemž většinu této kapitoly se zaměřuje na nejvýznamnější výrobní podnik v rámci města a to Škodovy závody. V této kapitole se autor snaží také zachytit celý jejich vývoj včetně zbrojní horečky, která se začala projevovat čím dál silněji v druhém roce války, vlivem čehož došlo k výraznému navýšení výrobních kapacit stejně jako k modernizaci některých provozů. Došlo také k zániku pro válku nepotřebných částí výroby tohoto průmyslového aglomerátu. V této kapitole se také autor snaží popsat postupný rozvoj muniční továrny a střelnice v Bolevci, která byla jedním z nejdůležitějších výrobců munice v Rakousko-Uhersku. Její rozvoj je zachycen až do bolevecké katastrofy, která negativně ovlivnila i další výrobní provozy v rámci Škodových závodů. Autor práce se zde též pokouší částečně zachytit sociální otázku dělnictva. Kapitola obsahuje i rozbor druhého důležitého aspektu plzeňské ekonomiky a to pivovarnictví, jenž se také mimořádnou měrou, podílelo na zásobování monarchie svými výrobky. Pro svůj plynulý provoz mělo též velký podíl na dodávkách surovin do města, například v otázce obilovin. Mimo toho se autor zaměřil i na další výrobní a prodejní podniky tak, aby byl zachycen co nejucelenější obraz této problematiky.

V další části práce je zaměřena na specifika soužití vojska s civilním obyvatelstvem. Je zde zachycen okamžik mobilizace a jeho vnímání civilisty. Hlavním problémem uchopení celkové problematiky v této otázce je až příliš horlivý antimonarchistický názor poválečných československých autorů. Vedle mobilizace a soužití s obyvatelstvem se v této části také snažím zachytit osudy jednotek stvořených v Plzni, jako byl 35. pěší pluk, či různé doplňovací jednotky.

Předposlední část práce mapuje kulturní a společenské události a stejně tak i dění v Plzni. V první části jsem se snažil zachytit důležité oslavy ve městě během války. Stejně tak i smuteční akce jako byl pohřeb purkmistra Petáka či rekvizice zvonů pro potřeby vojska. Další velice důležitou součástí byla činnost spolků v oblasti kultury. Je zde zachycena řada akcí a hudebních koncertů pěveckého spolku Hlahol. Vedle

pěveckých vystoupení je zde popsána také kulturní činnost dalších spolků, které měly různý význam pro společenský život ve městě. Vedle kulturních záležitostí je zde také zmíněn spolek České srdce, který měl rozsáhlé zaměření na získávání financí i zajišťování jídla pro ty nejpotřebnější ve městě. Toto je zde zachyceno z důvodu, že celá řada kulturních akcí v rámci města se odehrávala pro zajištění dostatečného množství financí pro činnost spolku. V další součásti této kapitoly jsou zmapovány protestní akce, které měly velkou řadu závažných důvodů a různý průběh. Většinou měly tyto protesty jednu hlavní příčinu a to hlad.

Poslední kapitola se zabývá příčinami revoluce a následujícími dvěma měsíci do 1. ledna 1919. V této části se autor zaměřil na rozebrání všech důležitých detailů, které vedly k revoluci. Její příčiny byly rozmanité: ekonomické, zásobovací, zdravotní a další potíže. Také je zde zmíněna zahraniční akce, ačkoliv ta nebyla zaměřena přímo na Plzeň. Vedle toho jsou zde rozebírány následky revoluce včetně jejích nejen politických důsledků. A pokusy o řešení problémů přetrvávajících z předchozího dlouhého a vyčerpávajícího konfliktu, který velice oslabil obyvatelstvo po stránce zdravotní. Na následky infekčních nemocí a epidemií, mnoho lidí zemřelo.

Hlavním zkoumaným problémem bylo uchopení potíží města v době první světové války a jejich pochopení do dostatečné hloubky, která by umožnila celkový náhled na situaci ve městě a jeho okolí, během tohoto mimořádného konfliktu, který vedl k rozpadu habsburské monarchie. Vedle této hlavní otázky bylo důležitých i několik dalších otázek. První z nich byla zmapování provozu Škodových závodů během konfliktu, jenž dal této pro Rakousko–Uhersko mimořádně důležité továrně na zbraně a municii mimořádné zakázky, které umožnily její masivní rozvoj. Přes počáteční válečný zmatek, bylo také umožněno, díky řadě požadavků od vedení Škodovky, nasazení speciálně kvalifikovaných sil ze všech částí monarchie, čímž byla urychlena požadovaná výroba a plnění stále rostoucích požadavků trhu. Další podstatnou otázkou bylo zmapování situace pivovarů v tomto pro ně mimořádně těžkém období. Následujícím zpracovávaným tématem bylo soužití obyvatelstva s vojáky. Vedle toho byla důležitá i záležitost kultury.

Největší problém s vypracováním dané problematiky jsem měl ve dvou otázkách. Hlavní z nich byl velký nezájem autorů komunistické éry o toto období, s výjimkou otázky Škodových závodů, kde se často snažili najít marxistické motivy dělnictva a všeobecně obyvatelstva ve vztahu k tomuto monumentálnímu továrnímu komplexu. To ale bylo motivováno poplatností době. Proto jsou často v dílech

komunistických autorů opomíjeny důležité vztahy vedení podniku s velením armády, která měla často veliké požadavky na výrobu munice a tak, aby toho bylo dosaženo, muselo dojít ke zhoršení pracovních podmínek. Druhou vážnou problematikou, na kterou jsem během vypracovávání své diplomové práce narazil, bylo meziválečné nadšení z vlastního státu, což vedlo ke zkreslení celé řady faktů, které se musely vyfiltrovat, aby bylo zamezeno pocitu, že hned po atentátu v Sarajevu celá Plzeň věděla, že vznikne Československo s republikánským zřízením a dojde k pádu vyčerpané monarchie. Poslední velkou problematikou, kterou jsem zaznamenal, byl nezájem historiků po roce 1989 o celkovou situaci ve městě. Ti se zaměřovali převážně na sociální problémy a pivovarnictví.

V celé práci jsem využíval knihu: *Dějiny Plzně v datech: od prvního osídlení až po současnost*, jejímž autorem je Ivan Martinovský a kol.. Díky ní jsem mohl dobře rozvrhnout časovou osu jednotlivých kapitol spolu s tím, že mi pomohla doplnit některé menší události, které v jiných zdrojích nebyly zmíněny. Další, pro mne velice užitečnou knihou, byla kniha: *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, kterou napsal Antonín Nedvěd. Stejně jako dílo předchozí, i této práci jsem mohl použít téměř v celém textu, protože se snaží obsáhnout podobnou problematiku jako moje práce, ale nemá tam řadu pramenů, které byly uvolněny až později a autor je nemohl zpracovat. Vedle knih mi byl ještě v celé práci hodně nápomocen jeden z mnoha využitých archivních pramenů. Jednalo se o *Kroniku konventu františkánského kláštera*, která taktéž zachycuje celé mnou zkoumané období, přičemž se zaměřuje převážně na církevní vidění věcí, díky čemuž mi umožnila vedle využití klasického pohledu historiků i pohled církevních kronikářů na tuto velice komplikovanou dobu.

Mimo knih využitých v celé práci jsem využíval i díla zaměřená přímo na jednotlivé problematiky města Plzně ve zkoumaném období. V první kapitole, vedle výše zmíněných knih, jsem bohatě využil knihu od Jindřicha Chylíka s názvem: *Plzeňský průmysl*, ve které autor užívá svoji znalost problematiky. Také se jednalo o unikátní náhled do tehdejšího členění průmyslu v Plzni. Jelikož kniha byla vydána v prvním roce války, jsou informace o předválečné ekonomické a zásobovací soustavě velice přesné. Vedle tohoto díla mi byla ještě nápomocna v pochopení situace na začátku války v Plzni i kniha autora Fridolina Macháčka s názvem *Plzeň a Plzeňsko v minulosti i přítomnosti*. Ta poskytuje možnost detailně nahlédnout do řady otázek.

Druhá kapitola s názvem *Ekonomika* je pečlivě rozdělena na tři samostatné okruhy, přičemž v prvním z nich, o Škodových závodech, mi byly velice nápomocny tři

knihy, které se dobře doplňovaly a spolu se záznamy z valných hromad Škodových závodů dobře pomohly vystihnout situaci ve Škodovce za první světové války. Dvě z knih mají stejného autora pana Václava Jíšu. Jedná se o díla *Škodovy závody 1859/1919* a *Stoletá cesta Škoda 1859–1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*. V obou knihách autor popisuje události ve Škodových závodech, které jsou sice přesné, ale v některých případech ideologicky zabarvené do té míry, že jsem byl nucen upřednostnit jinou literaturu. Výbornou knihou, která mi umožnila obsáhnout i zbytek otázek o výrobních prostředcích, rozvoji podniku a jejích produktech byla kniha pana Františka Janáčka *Největší zbrojovka monarchie*. V další podkapitole řeším otázku jiných výrobních podniků. Přičemž mimo knihy, které jsem využíval v celé práci, mi byla ještě mimořádně nápomocna kniha autorky Věry Špírkové s názvem *Židovská komunita v Plzni*, díky které jsem měl možnost zjistit podíl židovského ekonomicky aktivního obyvatelstva ve městě Plzni. Poslední část této kapitoly se zaměřila na problematiku pivovarů na území města. V tom mi byly velice nápomocny dvě knihy a to kniha Karla Přikryla *Měšťanský pivovar v Plzni 1892–1942*, která mne dobře seznámila s otázkou fungování tohoto, pro město mimořádně důležitého, pivovaru během konfliktu. Také jsem využil knihu Evy Cironisové *Český plzeňský pivovar Světovar (1910–1933)*, která mi pomohla v příslušné kapitole ukázat různé reakce pivovarů na změněné podmínky na trhu. Vedle toho jsem využil řadu příspěvků ze sborníků a několik novinových článků k lepšímu pochopení celé této velice komplikované problematiky.

V další části se moje práce zabývá otázkou vojska, přičemž první podkapitola se zabývá otázkou mobilizace, v otázce organizace 35. pěšího pluku mi mimořádně pomohla kniha Martina Krátkého *C. a K. pěší pluk č. 35 ve světové válce 1914–1918*, v dalších otázkách, ohledně fungování jednotky a jejího působení na frontě, mi poskytla hodně informací kniha *Hoši jako květ*, jejímž autorem je Jan Drdek. V podkapitole, kde se zabývám soužitím s obyvatelstvem, mi pomohly obě knihy z první podkapitoly, stejně jako obě knihy, které mi pomohly v celé práci.

Následuje část práce zabývající se kulturou a společností, přičemž v této otázce mimořádně pomohla kniha *Archiv města Plzně: průvodce po fondech a sbírkách*, jejímž autorem je Miloslav Bělohávek. Důvodem využití knihy byla možnost díky ní zařadit do své práce řadu informací o spolcích, o kterých jsou v archivech pouze krátké zmínky. Díky tomu jsem měl možnost získat informace o spolcích, které nejsou jinak dobře dostupné či už prostě neexistují. Druhou důležitou knihou v této části práce se stalo dílo *Šedesát let Sokola: plzeňského: jubilejní kronika*. Jejím autorem je pan Karel

Líkař a dává nám možnost nahlédnout do komplikované situace tělocvičné jednoty Sokol během válečných let. Mimo těchto dvou knih, jsem využil v této části práce velkou řadu archivních pramenů, díky čemuž máme možnost poznat například smuteční oznámení o úmrtí purkmistra Petáka, přičemž je zde zmíněna i řada kondolencí, a mimoto jsou zde uvedeny i pokyny na den pohřbu, včetně pohřbu samotného, díky čemuž se mi naskytla možnost plně pochopit význam tohoto purkmistra pro město Plzeň včetně všech jeho obyvatel.

V poslední části své práce zachycuji důvody revoluce včetně jejího průběhu a následků, přičemž jsou pro mne, vedle sborníků velice důležité knihy *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci* od Hanse Mommsena, která dává jedinečnou možnost pochopit vztahy národností na konci konfliktu, o kterém už všichni věděli, že není v silách monarchie vyhrát.

2. Situace v předvečer a na začátku války

2.1. Život ve městě a obecné problémy do atentátu

Plzeň zažívala bouřlivý rozvoj ve všech směrech, ať už díky síle místních pivovarů či Škodových závodů, nebo svému tranzitnímu potenciálu přepravy surovin a lidí z monarchie do Německa. Vlivem toho došlo i k růstu obyvatel ve městě a přilehlých obcích. Tento rozvoj se týkal především infrastruktury a budov pro veřejné účely. V první polovině roku 1914 byla v Plzni na Mikulášském náměstí dostavěna budova, mající sloužit pro II. českou reálku, podle návrhu architektů Ferdinanda Havlíčka a Rudolfa Kříženeckého. Tato dostavba navázala na stavby z předchozího roku, které zlepšily život Plzeňanů. Například v září roku 1913 byl otevřen nový most Císaře Františka Josefa I. přes Radbuzu. V říjnu téhož roku byla dokončena a otevřena novostavba obchodní akademie na Masarykově náměstí. Budova byla postavena podle návrhu architektů Aloise Čenského a Ladislava Skřivánka.

Plzeň ovšem, následkem svého rozvoje, začala pociťovat problém s nedostatečnou výstavbou nových bytů. Už v předválečné době totiž jejich výstavba rychle stagnovala.¹ Hlavním problémem se jevil zvláště nedostatek nových malých bytů. Toho si bylo vědomo i město a tak během roku 1911 ustavilo Bytový výbor, složený ze zdravotníků, odborníků na bezpečnost i členů různých stavebních a bytových družstev. Ten na své schůzi dne 5. března 1914 doporučil Městské radě, aby urychleně iniciovala zakoupení pozemků vhodných k výstavbě těchto bytů. Rada tento návrh akceptovala a pověřila svým usnesením z 27. března 1914 Stavební úřad. Ten našel několik vhodných pozemků mezi Husovou a Tylovou třídou stejně jako pozemek nedaleko ulice Pod Záhorskem, ale vlivem vypuknutí války zůstala tato problematika nevyřešena, hlavně kvůli neochotě majitelů pozemky prodat.²

Vedle urbanistického rozvoje proběhlo i několik ekonomických změn. Dne 21. května 1914 prodaly Škodovy závody zařízení, zásoby, rozpracované výrobky a výkresy z budov strojírny, kotlární a mostárny. Novým majitelem se stala Pražská akciová strojírna. Díky uvolnění těchto kapacit se Škodovy závody mohly plně

¹ ŘEHÁČEK, Karel, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 41/1*. Plzeň 2006, s. 233.

² Tamtéž, s. 235.

orientovat na zbrojní výrobu a výrobu munice.³ Mimo Škodovy závodů zaznamenal mimořádný rozkvět také český pivovar Světovar, který během roku 1914 zahájil rozšíření výroby a svojí reklamou se zaměřoval čistě na české spotřebitele. Hlavní ohlas zaznamenal zejména na Roudnicku, Pardubicku a v Praze, kde měl úspěch i přes nejasné⁴ zastoupení. Vzhledem k odezvě u jeho odběratelů, jej začal podporovat i český tisk a dělal mu tak reklamu zdarma, pomocí článků dokumentujících jeho rozmach. Kupříkladu Národní politika 21. dubna 1914 vyzývala hostinské, aby výběru značky, kterou chtějí zákazníkům nabízet, věnovali větší péči, zvláště když se Světovar stává stále oblíbenějším nápojem znalců.⁵ K ekonomickému rozkvětu města pomohla především rozsáhlá výstavba a budování železnice v předchozím půlstoletí, ta byla určena jak pro vojenské tak i pro civilní účely. Plzeň také roku 1907 dostala novou nádražní budovu, o jejíž provoz se staralo 290 staničních zaměstnanců.⁶

Také menší strojírenské firmy zažívaly rozkvět. Mezi ně patřila například firma Bohemia, zabývající se rozvojem letectví, která využívala hangár na vojenském cvičišti na Borech. Tato budova byla firmou využívána dohromady spolu s nadšenci a experimentátory v letectví (Černíkem a Klibrem). Dalším nadšencem, který, ale nezávisle na Bohemii, holdoval letectví, byl Barthel, ten však Plzeň opustil čtyři dny před vypuknutím války. Důvodem bylo to, že jeho letoun havaroval.⁷

Dále ve městě prosperovala menší továrna na výrobu keramiky, která navazovala na bohatou tradici plzeňských keramických dílen. Nacházela se na Lochotíně a byla majetkem J. Königa. Větší součástí průmyslu byla i proslulá cihlárna Klotz, ta zaměstnávala řadu mimoměstských pracovních sil a měla sídlo v Bolevci. Další cihlářské dílny byly ještě v Doudlevcích, Skvrňanech a Božkově. Roku 1912 existovalo v Plzni třináct malých sklářských dílen, které hlavně zasklívaly nově postavené budovy. Velkým podnikem mimo několika malých kamenických živností byla továrna J. Cingroše, která vlastnila už od počátku svého provozu pilu, brusírnu a díky rozvoji zakoupila i lomy na kámen v Nadrybech. Vlivem toho se stala jednou z největších továren tohoto druhu v monarchii. Zabývala se vedle běžné kamenické práce i sochařstvím a výrobou pomníků. Pro výrobní potřebu se pro ni stalo nutností

³ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004. s. 179.

⁴ Časté střídání jednatelů v distribuci.

⁵ CIRONISOVÁ, Eva, *Český plzeňský pivovar Světovar (1910–1933)*, Plzeň 2000, s. 246.

⁶ WASKOVÁ, Eva. *Plzeň jako železniční uzel*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník 1*. Plzeň 1995. s. 110.

⁷ SALZ, Hanuš, *Letectví a město Plzeň I. 1874–1924*. Plzeň 2000, s. 33.

nakupovat kámen po celé Evropě a získala proto věhlas i mimo hranice Rakouska-Uherska. Menší výrobnou podobného druhu byla ještě továrna Dlouhý a spol. sídlící v Božkově. Významným dodavatelem pro trh v rámci mocnářství i za jeho hranicemi byla Továrna mlýnských kamenů a mlecích strojků Sigmund Theiner, která vlastnila například i lomy v oblasti Champagne ve Francii, v nich se těžil přirozený tradiční brusný kámen. Kromě tohoto materiálu zpracovávala i brusné kameny vhodného typu, které se dovážely z celého Předlitavska.⁸

Pro vojsko byl důležitý i kůži zpracovávající podnik D. Leop. Levit a syn. Ten c.k. armádě dodával vojenské brašny dobré kvality, kůže na hnací řemeny a různé kožené šňůrky. V civilní výrobě produkoval podešvice a svrškovice, ale nebyl zaměřen pouze na produkci pro monarchii, rovněž vyvážel do sousedních států. Menší živností, rovněž působící v oblasti zpracování kůže, ještě byla továrna společnosti Brummel, Bloch a Waldstein vyrábějící hnací řemeny, která zaměstnávala asi padesát dělníků.⁹ Obě jmenované firmy patřily majitelům židovského původu. Ti byli rovněž zastoupeni i ve výrobě oděvů a dalších podnicích. Židovští podnikatelé se, mimo továrny na výrobu drátěných hřebíků Schwarz a Back, vyhýbali zpracování kovu a strojírenství v rámci města.¹⁰ Jediným zástupcem chemického průmyslu v Plzni byla První továrna na pyramidové mucholapky, spol. s r. obm., zaměstnávající asi osmdesát dělníků.¹¹

V předválečné Plzni bylo pro zásobování obyvatelstva k dispozici 60 pekařských provozoven. Dále 47 uzenářských výroben, z toho dvě tovární povahy. Cukrářských krámků a dílen na výrobu polotovarů pro cukrářské potřeby bylo ve městě celkem 48. Mimo pivovarů byla jediným větším podnikem potravinářského charakteru Plzeňská továrna na sodovou vodu Družstva hostinských a výčepních, která měla produkci zhruba milion láhví ročně, z čehož část byla určena pro export.¹² Co se týká bankovní sféry, tak v Plzni před vypuknutím války působilo 17 peněžních ústavů, z toho 8 filiálních bank.¹³

Pro kulturní rozvoj města Plzně, byl v hlavním ohledu zásadní rok 1913, kdy byly v budově muzea zpřístupněny sbírky umělecko-průmyslového muzea a muzea historického.¹⁴ Velkého významu se dostalo i plzeňským divadlům. Městské divadlo

⁸ CHYLÍK, Jindřich, *Plzeňský průmysl*. Plzeň 1914, s. 19.

⁹ Tamtéž, s. 27.

¹⁰ ŠPÍRKOVÁ, Věra, *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice 2000, s. 31–35.

¹¹ CHYLÍK, Jindřich, *Plzeňský průmysl*. Plzeň 1914, s. 30.

¹² Tamtéž, s. 31.

¹³ BECHNÝ, Daniel, *Historie a současnost podnikání na Plzeňsku*, Žehušice 2002, s. 82.

¹⁴ FRÝDA, František, *Západočeské muzeum v Plzni 1878–1998*. Plzeň 1999, s. 2.

mělo dokonce tu čest uvést českou premiéru opery Richarda Wagnera *Rienzi*,¹⁵ a to 18. března 1914. Dne 31. května 1914 proběhla další velká divadelní událost. Tou bylo zahájení provozu dřevěného divadla v přírodě, postaveného při silnici do Radčic. Jeho prvním uvedeným představením byla Smetanova *Prodaná nevěsta*, jež byla reprízována ještě 1. a 14. června. Rozvoj plzeňských divadel chtěl podpořit i Spolek přátel vědy a literatury v Plzni. Proto navrhl jeho člen prof. Antonín Zátopek, „*aby spolek za součinnosti některých korporací vypsál cenu za nejlepší českou veselohru. Než mohl být návrh realizován, vypukla světová válka a podnik odsunut pro finanční obtíže na dobu příznivější.*“¹⁶ Vedle působení divadel začalo také promítání biografu v hotelu Waldek. Tamní prostory byly nákladně pronajímány, i když měly, jen základní a primitivní vybavení. Toto první plzeňské kino neslo název: „*Biograf Národní jednoty pošumavské a Sokola Plzeň I*“¹⁷. V rámci kultury nelze ani opomenout ohniska společenského života v centru města, jimiž byly hostince a několik vináren, mezi kterými se několik proslavilo. „*Nejčastěji bývají zmiňovány hostince U Bílé růže (č. p. 2, vedle radnice), U Zlatého orla (na místě dnešního hotelu Central), U Zlatého lva (v Prešovské ulici).*“¹⁸ Ve většině hostinců a vináren se na začátku 20. století scházely stolní společnosti, které se bavily hraním karet, recesí či jinou zábavou. Mimo toho se v hospodách scházely i různé spolky a sdružení. „*Je zřejmé, že tato sféra společenského života byla velmi živá i v období před první světovou válkou.*“¹⁹ Jedním z nejvýznamnějších spolků byl pěvecký spolek Hlahol, který byl neodmyslitelnou součástí plzeňské kultury. Pokud se týká otázky výstav, poslední předválečná výstava proběhla roku 1912. Jednalo se o výstavu obecní samosprávy a vystavovalo se ve školních budovách na Jungmannově třídě.²⁰ Poté už žádné další výstavy neproběhly až do roku 1925.

Vedle kulturních událostí v Plzni fungovala organizace Sokola, která pravidelně pořádala hromadné akce, například: „*Dne 21. a 22. června byly obvyklé sokolské dny se cvičením a slavností a na dny petropavelské jelo 37 bratří a 15 sester ke sletu do*

¹⁵ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004, s. 179.

¹⁶ STRNAD, Josef. *Padesát let Spolku přátel vědy a literatury české v Plzni: od roku 1878 do roku 1928*. Plzeň 1928, s. 25.

¹⁷ ŘEHÁČEK, Karel, *Plzeňské kino Elektra (1912-1949)*, In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník 6*. Plzeň 2000, s. 192.

¹⁸ ČEPELÁK, Václav, *Dějiny Plzně 2: Od roku 1788 do roku 1918*. Plzeň 1967, s. 59.

¹⁹ BERNHARDT, Tomáš. *Stolní společnosti v Plzni v 19. a na počátku 20. století...*, In: STOČES, Jiří (ed.), *Tenkrát na západě (Čech)*. Plzeň 2013, s. 151.

²⁰ LÁBEK, Ladislav, *Plzeňské výstavy a jejich medaile 1854–1942*. Minulostí Západočeského kraje. Ed: SKÁLA, Josef. Plzeň 1968. Sv. 6, s. 108.

Brna.²¹ Na svůj sjezd se také chystali plzeňští členové Orla, ten však neměl tak masovou základnu jako Sokol, ale i tak byl významnou tělocvičnou jednotou. „*Všechna činnost Zemského svazu Orla v Čechách byla v r. 1914 zaměřena pro zdar I. zemského sletu Orla v Hradci Králové, který se měl konat 15. srpna.*“²²

Město mělo i velice bohatý náboženský život, což lze zmapovat díky kronice františkánského kláštera. Kromě pravidelných náboženských činností toho roku, je možné uvést i zkoušení dětí ze znalosti náboženství, které řád prováděl 23. května 1914 v Božkově a 26. května v Lobzích. Vedle pravidelných mší a přezkušování dětí z náboženství, je v kronice zaznamenáno také posvěcení nové křížové cesty hlavním představitelem Františkánů v Plzni Theobaldem Štikarem dne 21. června.²³

O informování obyvatel událostmi ve městě i jinde se starala celá řada novin. Velká část z nich byla psaná česky, ale častá byla i německy psaná periodika. Jejich množství bylo proměnlivé už v předválečném období a řada z nich vycházela pouze krátce. Jednalo se většinou o deníky, obdeníky, týdeníky ale i večerníky a další typy vydávání novin. Problematickou otázkou zůstává velké množství různých časopisů. „*Nemůžeme zde přihlížeti k řadě časopisů spolkových, vzdělávacích ale i stavovských (živnostenských a obchodních), které v Plzni vycházejí. Máme tedy ... v místní žurnalistice značný nadbytek. I zde platí slovo: Méně bylo by více.*“²⁴

Mimo společenský život poté stály také některé důležité modernizační a sociální otázky. Mezi hlavní inovace v Plzni patřila otázka elektrifikace, ta však byla na tehdejší dobu celkem nákladná. Svým provedením byla přímo úměrná dobové kvalitě. Tento technický pokrok se stal výzvou i pro hasičský sbor, který se musel učit novému postupu v případě hašení požáru v elektrifikovaných budovách. Rozvoj elektrifikace byl spojen i s významem budov, takže například františkánský klášter byl elektrifikován až v roce 1914. Na druhou stranu, tomuto trendu rychleji podlehly některé družstevní organizace. Například Spolkový dům Peklo byl elektrifikován již roku 1913 za cenu 54.000 korun.²⁵ Když bylo elektrické vedení pod pravidelnou kontrolou schopných lidí, vše fungovalo dobře. Ale později, vzhledem k jejich úbytku následkem odvodů, se

²¹ LÍKAŘ, Karel, *Šedesát let Sokola plzeňského: jubilejní kronika*. Plzeň 1923, s. 66.

²² Zdroj: Historie Orla: Zemské slety Orla v době předválečné 1909–1917. URL: http://www.orel.cz/?ukaz=predvalecne_slety [31. října 2016].

²³ Františkánský klášter – 2 období – kronika konventu 1910–1950. Fond Františkáni Plzeň. Archiv města Plzně

²⁴ MACHÁČEK, Fridolin, *Plzeň a Plzeňsko v minulosti i přítomnosti*. Plzeň 1925, s. 127.

²⁵ PIK, Luděk, *Dějiny dělnického kulturního domu Peklo v Plzni: (1894–1924)*. Plzeň 1924, s. 61.

začaly projevovat závady.²⁶

Sociální i etickou otázkou se stala i novinka v pohřebnictví, která vyvolávala značné rozpory. Touto novinkou byla kremace, jež se setkala s odporem římskokatolické církve a i velká část Čechů se na ní dívala skepticky a považovala ji pouze za podivnou módu protestantů. „*Stoupenčí kremací z řad českých Němců přitom pro tento způsob pohřbívání argumentovali hlavně hygienickými, sociálními a „modernizačními“ důvody, jsouce po ideologické stránce ovlivněni německými a vídeňskými progresivními, jejich hlavní aktivity spočívaly v [nadlouho] neúspěšných návrzích na vybudování krematorií v příslušných lokalitách [Cheb, Liberec, Ostrava, možná i další] a v „praktické přípravě“ v podobě shromažďování spolkových prostředků. Nemnozí zájemci o vlastní kremaci, kteří měli prostředky, byly již od sedmdesátých let 19. století spalováni v říšských krematoriích. Většinou přitom šlo o městské liberály, již se rozešli s římskokatolickou církví, poměrně často o protestanty – konvertity v rámci hnutí Los von Rom – nebo o židy. Kremace se nicméně v německojazyčném prostředí Čech a Moravy nestaly „velkým“ mediálním tématem....“²⁷*

Další změnou v poměrech českých zemí bylo nové rozložení sil politických stran a jejich soustředění se na určitou oblast společnosti. V Plzni, díky industrializaci, měli poměrně stabilní voličskou základnu socialisté. Některé další strany se snažily zaměřit na přistěhovalce z venkova. Ti se do Plzně za práci stěhovali od začátku rozvoje Škodových závodů a dalších podniků. Což občas vyvolávalo menší konflikty se starousedlíky například v hospodách kvůli názorovým výměnám.

2.2. Atentát a začátek války v Plzni

Den 28. června začal jako každý jiný. Byla naplánována řada společenských akcí. Nejvýznamnější událostí toho dne byl první motocyklový a automobilový závod v Plzni, pořádaný na trati Zavadilka – Třemošná za účasti 150 závodníků a asi 10 000

²⁶ Františkánský klášter – 2 období – kronika konventu 1910–1950. Fond Františkáni Plzeň. Archiv města Plzně.

²⁷ NEŠPOR, Zdeněk R., NEŠPOROVÁ, Olga, „V žáru lásky se život započal – v žáru ohně končí“ Čtyři pohledy na vývoj kremačního hnutí v české společnosti. In: Soudobé dějiny XVIII/4, 2011, 4. s. 568–571.

diváků.²⁸ Ovšem byla uskutečňována i řada dalších společenských akcí. Jednou z nich byla krajská slavnost sociálně demokratické mládeže pořádaná v zahradě Dělnického domu Peklo. Na tuto slavnost přijeli zástupci organizace z celých západních Čech. Zábava probíhala v klidu i za účasti starších členů strany. „*Po čtvrté hodině odpolední nastal ruch v pořadatelstvu. To byla sdělena první, dosud nepotvrzená zpráva o atentátu na rakouského následníka trůnu a jeho ženu v Sarajevě. Zanedlouho byla potvrzena. A pak byl vyřizován rozkaz úřadů, aby na znamení smutku byla zábava přerušena. Do hudebního pavilonu vstoupil přítomný vůdce sociálních demokratů na Plzeňsku, Gusta Habrman. Oznamoval rozkaz úřadu, aby slavnost byla skončena, i příčinu, proč se tak děje. Několika větami zhodnotil nečekанý sarajevský atentát jako událost dalekosáhlého mezinárodního významu a netajil se obavami před tragickými následky tohoto činu ...*“²⁹

Následujícího dne byla po celém městě rozvěšena úřední oznámení o atentátu. Městská rada dala na úředních budovách a veřejných místech vyvěsit černé prapory. Také byl na dva dny zastaven provoz divadel a pořádání zábav. Následně rada města sepsala kondolenční telegram a nechala jej odeslat do Vídně ke dvoru. Celé mocnářství očekávalo, co se bude dít dále ohledně otázky vyšetřování atentátu. Poté, když nebyla ihned vyhlášena mobilizace, nastalo velké uklidnění obyvatelstva a pokračovaly i investice do kulturních, náboženských a uměleckých událostí, oprav a výstavby veřejných budov. Díky tomuto uvolnění bylo zahájeno i dlouho připravované restaurování Šternberské kaple v chrámu sv. Bartoloměje podle projektu Kamila Hilberta. Dokonce ani obyvatelstvo si nezačalo dělat velké zásoby potravin, díky čemuž ani nestouply ceny. Také úřady se po odeznění smutku vrátily ke svojí běžné činnosti a jejich jedinou větší aktivitou během července bylo, když 21. tohoto měsíce u příležitosti výročí vyhlášení Anenských patentů³⁰ napsala městská rada ministerskému předsedovi hraběti Karlu Stürgkhovi protest proti trvajícím neústavnímu stavu a požádala o vypsání nových voleb do Zemského sněmu.

V reakci na atentát předal císařský vyslanec v Bělehradě Srbsku ultimátum. Měli jej přijmout nebo odmítnout do 48 hodin. Srbská vláda vyjádřila ochotu se ultimátu podřídit, až na sporný bod, týkající se vyšetřování Rakousko-Uherských úřadů na

²⁸ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004, s. 179.

²⁹ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 9.

³⁰ Rozpuštění českého zemského sněmu a na místo jeho zemského výboru byla jmenována zemská správní komise v čele s místopředsedou. Patenty byly vyhlášeny 26. července 1913.

srbském území. To Vídeň označila jako nedostatečné. „*V den vypršení ultimáta 25. července 1914 byl v Rakousko-Uhersku zaveden ‚válečný režim‘. Rozsah a charakter přijatých opatření zřetelně nasvědčoval tomu, že císař a vídeňská vláda hodlali následující omezený konflikt na Balkáně využít k upevnění a konsolidaci své politické moci v monarchii, kterou zamýšleli centralizovat. Císař František Josef I. svými nařízeními uzavřel zemské sněmy (již delší dobu stejně nefunkční) a ‚dočasně‘ pozastavil platnost základních občanských a politických práv občanů danou ústavou z roku 1867. Také vyhlásil částečnou mobilizaci (poloviny armádních sborů) a zavedl ‚válečný režim‘ na železnici a ve strategickém průmyslu. Centrální vláda a císařský dům se tak zbavili všech demokratických mechanismů dělby a kontroly moci, které byly v posledních desetiletích v monarchii prosazeny. Veškerý politický život v zemi se přijatými opatřeními zcela zastavil a rozhodování zcela přešlo do rukou císařského dvora a vídeňské vlády.*“³¹

Teprve po vyhlášení částečné mobilizace, začalo v pondělí 27. července obyvatelstvo Plzně nakupovat zásoby, na což reagovala část prodejců rychlým růstem cen. Na toto navyšování muselo okresní hejtmanství reagovat vydáním svojí první vyhlášky proti předražování. Vzhledem k vyhlášení války byla zrušena přeprava osob do Prahy a k rakouské hranici. Vedle těchto opatření byla zásadní změnou i mobilizace v Německu a jeho soustředění se na svoji výrobu. Nejlépe to dokumentuje příklad pivovaru Prior. „*V srpnu 1914 bylo se souhlasem pivovaru nahrazeno jeho pivo v berlínských hostincích tamnějším ‚plzeňským‘, protože doprava do Německa byla přerušena.*“³² Tou dobou bylo rovněž zastaveno meziměstské civilní telefonní spojení. Rychle stoupal počet vybraných peněz z bankovních vkladů. Zároveň nastala silná nedůvěra v papírové peníze a díky tomu docházelo k masivní výměně bankovek za mince, u kterých občané nepředpokládali ztrátu hodnoty. Vlivem loučení s branci byly ulice plné lidí a atmosféra v ulicích byla silně emotivní, neboť se týkala převážně většiny plzeňských rodin, které měly u posádkových útvarů své rodinné příslušníky či známé. Vzhledem k masivnímu nákupu potravin byla Městská rada, po dohodě s příslušnými orgány, nucena zřídit aprovidační kancelář, která měla za cíl regulovat přísun potravin do města.³³

³¹ EMMERT, František, *Průvodce českými dějinami 20. Století*, Brno 2012, s. 33–34.

³² CIRONISOVÁ, Eva, *Plzeňský společenský pivovar Prior (1896–1925)*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník*. č. 3. Plzeň 1997. s. 218.

³³ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠÍROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004, s. 180.

Situace, se kterou počítala většina obyvatel monarchie, nastala 28. července vyhlášením války Srbsku. Tento historický čin byl zaznamenán v proklamaci Františka Josefa I. Mým národům. „*Noviny byly v té době plné informací o panikách [sic na] všech burzách a více či méně podložených informací o stanoviskách velmocí. Posel lidu například srovnával vojenské síly trojspolku a dohody. Český venkov vyzýval, aby příslušníci agrární strany zapomněli v těchto těžkých chvílích na spory s jinými stranami a zaměřili se na podporu a pomoc lidem.*“³⁴ Když o tři dny později byla vyhlášena plná mobilizace, opět se davy lidí vydaly do ulic. Sice zatím nebyl žádný viditelný odpor proti válce, ale i přesto obyvatelstvo začalo hledět s vážnými obavami do budoucnosti, na rozdíl od Němců, kteří válku vítali s nadějí, že jim pomůže obnovit ztracené pozice, Češi nebyli válkou nadšeni. Vlivem odvodů už na začátku srpna zastavily provoz některé menší továrny a podniky, jako například kočárkárna Hoffe či papírna Fürth a Geller. Došlo i k omezení některých provozů Škodových závodů. Dokonce dočasně stoupla nepotřebnost dělníků některých profesí. Následkem toho byla výzva, ať děti, ženy a nezaměstnaní pomohou při žních. Sokolové 3. srpna také nabídli pomocnou ruku své vlasti a nabídli sokolovnu jako lazaret. Vzhledem k návrhu purkmistra, odeslalo obecní zastupitelstvo 11. srpna císaři prohlášení loajality.³⁵

Vlivem postupujících válečných operací se lidé začali více upínat k dobročinnosti. Například františkánský klášter 16. srpna uspořádal sbírku pro Červený kříž, během které bylo vybráno 160 korun. Vedle dobročinnosti Plzeň žila v srpnu ještě významnou událostí a to oslavou narozenin císaře Františka Josefa I., která proběhla 18. srpna. Tuto oslavu františkánský klášter uspořádal v rámci svých možností. „*Oslaveny narozeniny J.V. císaře Františka Jos.I. slavnou mší sv., chvalozpěvem, Te Deum, v ¾ 7 zvoněno všemi zvony, dům, jako všechny veř. budovy ozdoben prapory.*“³⁶ Dva dny po oslavách narozenin císaře, zastihla nábožensky založené občany monarchie smutná zpráva, již bylo úmrtí papeže Pia X., za kterého se posléze sloužily zádušní mše ve všech svatostáncích na území města i v přilehlých obcích, stejně jako v celé monarchii.

³⁴ ENGEROVÁ, Zuzana. *Reakce plzeňského tisku na vypuknutí první světové války*, Bakalářská práce, Plzeň 2013. s. 26.

³⁵ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004, s. 180.

³⁶ Františkánský klášter – 2 období – kronika konventu 1910-1950. Fond Františkáni Plzeň. Archiv města Plzně.

3. Ekonomika

3.1. Škodovy závody a jejich expanze. Včetně Bolevecké katastrofy a zbrojní konjunktury

Na počátku válečného konfliktu se po několika větších střetnutích ukázalo, že nahromaděná munice a zbraně ve skladech nebudou ani zdaleka stačit. I přes celoevropské přípravy skladů munice, přepravních a výrobních kapacit na konflikt bylo nejlépe předem připraveno Německo. Ani jemu však nevydržela uskladněná munice do konce prvního roku války. Vlivem toho se císařské úřady rozhodly, že bude nejlepší, kvůli strategickému potenciálu Škodových závodů, nasadit do něj vojenský dohled aby byla zajištěna produkce a minimalizovalo se riziko stávek zaměstnanců. Toto opatření bylo provedeno 5. září 1914.³⁷ Do čela vojenské správy byl dosazen velitel vojenské správy Khün, který se v podniku udržel po celou dobu války.

Vzhledem k předchozím nákupům, měly Škodovy závody u c. k. armády dobrý odběr děl a moždířů. Jejich potenciál využilo na západní frontě i Německo, které si na velení armády a politiků Rakousko-Uherska vyžádalo zapůjčení osmi 30,5 cm moždířů modelu 11 z produkce Škodových závodů. Tento typ zaznamenal takový kladný ohlas i vlivem toho, že „*Plzeňská Škodovka mohla nabídnout vysoce kvalitní dělostřelecký materiál.*“³⁸ Navíc „*objednávky Škodových závodů překročily začátkem listopadu 1914 částku 176 milionů.*“³⁹ Díky tomu v listopadu 1914 proběhlo schválení plánu Karla Škody na vystavění další linky na výrobu těchto moždířů stejně, jako na výstavbu vlastní továrny na zaměřovače pro moždíře, která měla zajistit urychlení produkce zbraní.⁴⁰ Vedle toho se uvolňovaly i investice na nové stroje do kováren i dalších provozoven.⁴¹ V druhé polovině roku byla započata výstavba muniční továrny v Bolevci na pozemcích přiléhajících ke zkušební střelnici. Vlivem rostoucího počtu objednávek byl zajištěn její růst do budoucna. Neustále byly plánovány nové výrobní haly, sklady i infrastruktura potřebná k provozu a k tomu bylo potřeba mnoha dělníků.⁴² I přes tyto rozsáhlé investice se podnik nacházel stále ve značném zisku a jeho produkci

³⁷ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004, s. 181

³⁸ ŠEDIVÝ, Ivan, *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*, Praha 2001, s. 225.

³⁹ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 119.

⁴⁰ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 353.

⁴¹ RAJTMAJER, Jaroslav. *120 let kováren Škoda Plzeň*, Vimperk 1979, s. 26.

⁴² JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 354–5.

neohrozil ani odvod části kvalifikovaných dělníků na válečnou frontu. Svoje uznání dostala Škodovka i od samotného císaře: „*Karel Škoda byl o stupeň povýšen ve šlechtickém stavu a získal erb ozdobený zlatou baronskou korunkou. Mnohé pocty a řády putovaly i do rukou dalších funkcionářů Škodových závodů, mezi nimi též správního rady Antona Hermanna.*“⁴³ Čistý zisk společnosti za rok 1914 činil, na tehdejší poměry úctyhodných 6 422 604,5 K, díky tomu mohla být akcionářům vyplacena 14 % dividendy.⁴⁴ Což bylo navýšení o 9 % oproti letům předválečným a cena jedné akcie tedy stoupla na 28 K. Zbytek zisku byl převeden na účet pro potřeby investic podniku na rok 1915. Ohledně dalších investic tak dne 22. prosince proběhla schůze správní rady ve Vídni: „*Generální ředitel měl referát, ve kterém předložil správní radě ke schválení zvýšení objednávek vojenské správy, která si vyžádá výstavbu továrny na zaměřovače za 900 000 K, do kovárny za 650 000 K a továrny na dřevěná kola za 250 000 K. Investice celkem za 1 800 000 K. Na žádost generálního ředitele bude p. Karlu Czernymu udělena plná moc.*“⁴⁵

I přes odchod části dělníků na bojiště, se zajistila vysoká produkce způsobená přítomností systému vojenské správy. Pod jejím vlivem se dokonce začala vynucovat přísaha na kvalitu práce v souvislosti se stoupající produkcí děl i střeliva.⁴⁶ Což mělo za cíl ještě více minimalizovat možnost stávek a zároveň využít morálku a věrnost Habsburskému rodu k navýšení produkce. Dělníci museli být kvůli odvodům doplňováni, ať už navrátilivšími se specialisty propuštěnými z fronty pro potřeby takto strategického podniku v rámci monarchie, nebo i příchozími obyvateli z venkova. Postupem bojových operací vznikla nutnost přijímání i mnohem více Němců a jiných národů Předlitavska pro udržení výroby. Vedle nich začali doplňovat rozšiřující se řady dělníků Škodových závodů i Maďaři a další branci monarchie ze Zalitavska, kteří sem byli vojenskou správou přiděleni.⁴⁷ Pracovní doba v prvním roce války, vzhledem k neustále se zvyšující potřebnosti munice, byla rozšířena až na 11 hodin denně. Každé porušení předpisů bylo trestáno pokutami, v případě vážnějšího porušení se mohlo jednat o trest fyzický či vězení. V extrémních případech byl dělník po určitou dobu uvázan za ruce a vyzvednut na určitou dobu do výšky.⁴⁸

⁴³ Tamtéž, s. 353.

⁴⁴ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 119.

⁴⁵ Zápis valné hromady společnosti Škoda 22. prosince 1914. Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter. Fond: 64., 88.

⁴⁶ DOUŠA, s. 181.

⁴⁷ JÍŠA, Václav. *Stoletá cesta Škoda 1859–1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*, Plzeň 1959, s. 33.

⁴⁸ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 379.

Rok 1915 začal pro Škodovy závody celkem klidně. Produkce i nadále stoupala, Vojenská správa měla pod kontrolou směs dělníků z různých koutů monarchie sem povoláných. Ovšem efektivitu zlepšilo i oznámení, které se dělníci dozvěděli v lednu a to „že všichni spadají pod pravomoc zákona o válečných úkonech a dle toho se s nimi bude jednat.“⁴⁹ Další ranou proti potenciálním odbojným náladám dělníků byla výstavba vězení. Postupem roku byla jeho kapacita ztrojnásobena a byli zde vězněni jak dělníci, tak i vojáci za prohřešky vůči morálce. Znamky prohřešků či nepokojů byly v tomto roce velice vzácné. „Jeden, svým způsobem náhodný případ, se odehrál v apretuře.“⁵⁰ *Osumnáctiletý soustružník z Doubravky, Rudolf Zeman, chtěl jakýsi přídatek. V této věci došlo ke sporu mezi mistrem a inženýrem. Zeman, který to slyšel, se rozezlil na mistra, vytáhl schovaný revolver a začal po mistrovi střílet. Pouze ho zranil, avšak sebe v zápětí zabil.“⁵¹ Poté, co bylo tělo odneseno, a zraněný mistr skončil v nemocnici, výroba pokračovala jakoby nic. Vyšetřování případu zůstalo neuzavřeno a viník nebyl zjištěn.*

Stav objednávek na konci března 1915 činil 261 milionů korun, to slibovalo dobrou budoucnost podniku i za časů mírových. Vzhledem k potřebám armády, ale bylo jisté, že požadavky ozbrojených sil i nadále porostou a v souvislosti s tím i zisky, proto správní rada povolila rozšíření kapacity muniční továrny, náklady na toto vylepšení provozu muničky byly stanoveny na 7,5 milionů K. V návaznosti na takto velkou investici došlo k rozšíření produkce munice. A to ze 70 000 nábojů měsíčně na 130 000 nábojů ráže 7 až 15 cm, dále také došlo k zahájení výstavby III. pole Malé kovárny.⁵² Vzhledem k dalším plánovaným investicím do podniku na další léta, správní rada pověřila generálního ředitele ke koupi dvou set jiter⁵³ lesa v Bolevci kolem střelnice, aby mohlo dojít k vybudování další infrastruktury a muničních dílen.⁵⁴ Vlivem nedostatku místa na těchto pozemcích byly haly a sklady velice blízko u sebe a s ohledem na to se ustoupilo od budování bezpečnostních valů mezi nimi.⁵⁵ Toto opatření bylo projevem i důsledkem muniční a zbrojní krize, která se začala projevovat brzy po vypuknutí války. Na straně centrálních mocností se totiž počítalo s rychlým vítězstvím. Neúspěch plánu pak tedy znamenal nejen nutnost navýšit výrobu munice,

⁴⁹ JÍŠA, Václav. *Stoletá cesta Škoda 1859–1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*, Plzeň 1959, s. 33.

⁵⁰ Jedná se o konečnou úpravu textilu, papíru či kůže.

⁵¹ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 385.

⁵² RAJTMAJER, Jaroslav. *120 let kováren Škoda Plzeň*, Vimperk 1979, s. 26.

⁵³ Stará měrná jednotka. Těžko lze převést na moderní ekvivalent. Jedno jitro bylo území co za den dokázal zorat sedlák.

⁵⁴ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 119.

⁵⁵ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 355.

ale také započít s vývojem nových zbraní, které měly konflikt rychle vyřešit, než se začne výrazněji projevovat ekonomická výhoda Velké Británie, která mohla, díky dovozu vojáků a surovin z kolonií, velice dlouho bojovat a tím vyčerpat potenciál Centrálních mocností, k čemuž ale zatím díky budování její pozemní armády pomocí odvodů k tomu nedošlo. Riziko masivního nasazení koloniálních jednotek se neprojevilo, Velká Británie zatím stále ještě na bojišti využívala svojí malou, ale dobře vycvičenou armádu. Francie si také na válečném poli počítala zdatně. Velkou měrou spotřebu munice pro c. a k. armádu ovšem velkou měrou ovlivnila především ruská fronta, na které musela Rakousko–Uherská armáda a její spojenci často čelit velké početní převaze ruských vojáků. Jejich počet a rychlost mobilizace vojáky Centrálních mocností dokonale zaskočily. Ruští vojáci, částečně vybaveni zbraněmi západní produkce, nejvíce překvapili armádu monarchie svým náparem na konci roku 1914, který vážně ohrozila Uhry.

V reakci na bojové úspěchy či neúspěchy zbraní bylo vydáno toto prohlášení: *„Ve zveřejněné bilanci určené valné hromadě na jaře 1915 se konstatovalo, že ‚úspěchy ohromné války, již jsme svědky, potvrzují technické dokončení našeho závodu‘. A znovu zazněla chvála těžkých děl značky SW⁵⁶: ‚Námi konstruované 42 cm houfnice, jejichž první exemplář byl už 17. července 1913 v Plzni nastřelen s nejlepším výsledkem, jsou používány v současné válce a skvěle se osvědčily. Mocné účinky 30,5cm moždířů, jejichž první kus byl vyzkoušen v Plzni v říjnu 1910, roznesly slávu rakouského průmyslu do všech částí světa.‘ Veřejnosti a hlavně státním orgánům se tím naznačovalo, že bude třeba ‚velké materiální oběti‘ podniku odměnit.“⁵⁷*

Hlavní otázkou bylo, jak definitivně a nastálo proniknout do výzbroje armády mocnářství. Takový byl logický a jasný cíl strategicky významného zbrojního podniku. Během průběhu války došlo k zásadní změně ve výrobě. Z počátku byly výrobní kapacity určeny z velké části na děla a dělové věže pro flotilu. Ale budování flotily bylo vlivem charakteru války zastaveno, protože se použití lodí námořnictva stalo velice problematickým vzhledem k drtivé britsko-francouzské námořní převaze a navíc jejich cena byla značná. Což by monarchii oslabenou nedostatkem zdrojů na jejich stavbu stálo obrovské prostředky. Vzhledem k tomu proběhlo zastřelování celé řady těžkých děl pro potřeby armády. Proto k tomu byla pozvána i inspekce z řad vojska, které byla předvedena jejich účinnost. Když Karel Škoda viděl na této demonstraci účinky svých

⁵⁶ Škoda Werke – Škodovy závody.

⁵⁷ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 353.

děl, měl velkou radost z toho, že překonala předchozí modely a armádní představitelé se též vyjádřili kladně o jejich potenciálu. A tak si u armády vynutil vývoj ještě lepšího děla, ke kterému mu byl dán jasný souhlas. Hned po svém návratu 25. dubna 1915 svolal do své pracovny poradu a na ní uložil vrchnímu inženýrovi Richardu Dirmoserovi a jeho bratru Oswaldu Dirmoserovi, který byl ředitelem technického odboru generálního ředitelství ve Vídni, aby vypracovali návrh kanonu velkého kalibru, schopného přemísťovat se nejen po železnici ale i po silnici, s dostřelem 15 kilometrů.⁵⁸ Šlo nejen o vývoj nového děla ale i o vyřešení dlouholetého sporu uvnitř armády i zbrojních podniků, zda jsou lepší ocelová nebo bronzová děla. Na tom měli zájem jak představitelé armády, tak i technici a další specialisté na výrobu děl. Díky těmto požadavkům vznikla horská houfnice M 16 ráže 10 cm s dostřelem 8 kilometrů, dále vzniklo i nové dělo vzor 16 ráže 35 centimetrů konstruované pro rakousko-uherské námořnictvo, později upravené pro železniční přepravu a vedle toho byla vyvinuta i houfnice vzor 15 ráže 15 centimetrů, která byla motorizovaná⁵⁹ a tím se stala prvním zavedeným motorizovaným dělem v c. k. armádě. Vedle děl podnik i nadále produkoval řadu hmoždířů, ať už osvědčených a vychvalovaných typů či jiných modelů. V roce 1915 dodaly Škodovy závody rakousko-uherské armádě asi 1500 děl a mozdířů různých modelů.⁶⁰

Vzhledem k požadované mobilitě děl a hmoždířů přemísťováním po silnici, byly odebírány automobily společnosti Daimler Motoren sídlící ve Vídni na Novém městě. Kvůli potřebě zajistit dostatek vozů, bylo rozhodnuto o koupi akcií této společnosti. V červnu vydala Daimler Motoren skutečně balík akcií určených k prodeji, Škoda z tohoto balíku koupila akcie v hodnotě 3 miliony korun.⁶¹ Vedle toho musely Škodovy závody udělat ochranné opatření: *„Se zřetelem k různým jevům války, k nimž patří na příklad snížená koupěschopnost celé řady našich domácích a zahraničních zákazníků, dále vzhledem k mimořádnému kolísání cen materiálu a s ohledem na pravděpodobné další projevy války i v jiných směrech, jsme zřídili zvláštní rezervy zastoupené v bilanci celkovou částkou K 3,000,000,-“*⁶²

Rok 1916 byl rokem změn, kdy byla dne 17. ledna zakoupena továrna na zpracování oceli, kterou Škodovy závody zoufale potřebovaly zoufale už od začátku

⁵⁸ Tamtéž, s. 354.

⁵⁹ Byl k tomuto dělu dodáván tažný automobil.

⁶⁰ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 120.

⁶¹ Kopie zápisu valné hromady společnosti Škoda 1. května 1916. Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter. Fond: 95.

⁶² Tamtéž

války, aby ušetřily náklady na výrobu zbraní. Tímto nově začleněným podnikem do koncernu Škoda byly Železářny a ocelárny v Hrádku u Rokycan, jejichž majoritní balík akcií nabídla Živnostenská banka k prodeji. Investovalo se ale i uvnitř podniku. Rozhodnutím z ledna se, za cenu necelých dvou milionů korun, začala stavět elektrárna. Spojené strojířny, jež těsně sousedily se Škodovými závody, ovlivnily další přestavbu podniku, takže například mostárna a kotlářna byly přesunuty na pozemek v Doudlevcích a došlo také k přestěhování zbylých provozů v ostatních částech objektů. V září došlo k dostavění III. pole Malé kovárny. *„Přistavělo se k II. poli se stejnými rozměry. Pro výstavbu musela být zbourána část stávající mostárny v ploše cca 200 m². V prodlouženém třetím poli směrem na jih byl na dvoře zřízen přístavek šířky cca 5 m, ve kterém byly umístěny mistrovské kanceláře a archiv a zde také postaven vysoký komín 33 m. Protože se třetí pole stavělo v době, kdy se bojovalo v Karpatech, přezdívali mu kováři „Karpaty“. Byla zde postavena řada parních kladiv až do hmoty beranu 1000 kg, většinou od fy Banning. Pro ohřev materiálu sloužily dvě uhelné pece u kterých, v odťahové části, byly ještě umístěny kotle pro výrobu pohonné páry ke kladivům. U menších kladiv do 750 kg sloužily k ohřevu kovářské koksové výhně umístěné u podélných stěn vždy mezi dvěma kladivy. Dopravu obstarávaly původně dva elektrické jeřáby nosnosti 3 t.“⁶³* Toho roku chybou technické závady dílna vyhořela. Podle vyšetřování zalétl žhavý odsek do dehtové jímky umístěné pod krovem vedle plynového vedení. Co se týká následujících oprav, musel být obnoven původní stav krovů II. a III. pole Malé kovárny. V září bylo dokončeno i IV. pole Malé kovárny, jehož stavba započala roku 1915 a zabrala dalších 800 m² bývalé mostárny. Jediný rozdíl od III. pole byl v hmotnosti beranu kladiv a v tom, že zde bylo zkoušeno zápusťkové kování⁶⁴. Investice na rozvoj výroby za první dva roky války, stejně jako na rozšíření provozoven, činily přes 20 milionů korun. Část peněz se rovněž ukládala do fondů na opravy či další nákupy strojů či rozvoj podniku: *„Na valné hromadě v dubnu šestnáctého roku uvedl Škoda naznačené problémy mimo jiné známkou toho, že pro nákladné investice nebude ‚po nástupu normálních poměrů‘ ani poloviční možnost rentabilního využití.“⁶⁵*

Díky snaze Karla Škody o maximální spolupráci s hlavním stanem c.k. armády, se mu podařilo prodat začátkem roku prototyp nového děla, k tomu po posouzení

⁶³ RAJTMAYER, Jaroslav. *120 let kováren Škoda Plzeň*, Vimperk 1979, s. 26.

⁶⁴ Typ kování, který nárazem kladiva nebo bucharu vtláčí rozžhavený materiál do formy a díky tomu vznikne polotovár, který se dále zpracovává.

⁶⁵ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 355.

odborníky přibyla objednávka na ještě jeden prototyp. Dne 15. dubna byly provedeny střelecké zkoušky na bolevecké střelnici. Proběhl nástřel děla za přítomnosti řady významných lidí. *„Bylo nastřeleno v přítomnosti arcivévody Leopolda Salvátora, ministra války von Krobotina a jiných mocných lidí, kteří se dostavili do Plzně, aby oslavili odzkoušení dvoutisícího kanónu škodovacké provenience. Houfnici 38 cm střelecky osobně předvedl jako střelmistr Antonín Hynek, syn Josefa Hynka, jednoho z prvních učedníků a soustružníků ve strojírně Emila Škody v bývalé Rožmberské ulici v Plzni. První dvě houfnice tohoto typu byly u příležitosti nástřelu nazvány Barbara a Gudrun. Šlo ve své kategorii a svém čase o děla mimořádně mobilní s největším dostřelem. Barbara i Gudrun byly převezeny na tyrolskou frontu proti Itálii a měly premiéru v ofenzivě, která započala dne 15. května 1916. Byly využity mimo jiné proti těm pevnostem, proti nimž byl dostřel dvaadvaceticítek a třicetapůlek příliš krátký. Vcelku ovšem nebyl výsledek dané rakousko-uherské ofensivy proti Itálii nikterak úspěšný. Nicméně Barbaru a Gudrun generalita hodnotila velmi vysoce jako , malý technický zázrak‘.“⁶⁶ Kromě vývoje nového úspěšného děla byla toho roku provedena ještě modernizace moždíře 30,5 cm, následkem toho byl podstatně zvýšen dostřel, stejně byl zdokonalen i kanón vzor 16 ráže 24 cm na dostřel 26,5 až 31,5 km.*

V tomto roce také nastává znatelné ztížení sociálních a pracovních podmínek dělníků a jejich mírná radikalizace. Jedním z hlavních důvodů byla i zhoršená otázka zásobování. Dne 20. března vypukla neúspěšná stávková v muničce Škodových závodů v Bolevci. Jejím cílem bylo zvýšení mezd, byla tak první významnější komplikací produkce od začátku výroby v muniční továrně.⁶⁷ Její průběh byl takový, že v pondělí 20. března dělníci zastavili práci. *„Žádali zlepšit zásobování a jejich deputace se odebrala jednat o zvýšení mezd. Když vedoucí inženýr vyzval k obnovení práce, dělníci neuposlechli a požadovali, aby je přijal přímo vojenský velitel muničky. Vojenská správa mezitím podnikla příslušná opatření, obsadila východy dílen, zavolala četnictvo a s jeho pomocí zatlačila dělníky zpět. Po její výzvě, aby se členové zvolené deputace dobrovolně přihlásili byly zatřeni čtyři lidé... Později bylo zatčeno ještě dalších pět osob. Ostatní byli donuceni výhrůžkami pokračovat v práci.“⁶⁸ Další z nepříjemností, kterou musela vojenská správa řešit, bylo, když maďarští námořníci⁶⁹ chtěli 1. května*

⁶⁶ Tamtéž, s. 370.

⁶⁷ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004. s. 183.

⁶⁸ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 385.

⁶⁹ V továrně proběhlo nasazení vojáků, které nepotřebovala armáda či námořnictvo přímo na frontě.

oslatit První máj. Námořníci se shlukli před branou hlavní továrny, ale vojenská správa okamžitě uzavřela okolí a později je odeslala mimo Škodovy závody.⁷⁰ Další problém nastal, když v červnu vypukla stávka v soustružně střel tzv. koulárně. Ředitelství závodů i vojenskou správu značně znepokojil její rozsah a možnost jejího rozšíření. Vojáci pohotově obklopili halu řetězem mužů. Vchody obsadilo četnictvo a původci stávky byli zatčeni a později odsouzeni za vzpouru. Důvodem stávky bylo kruté zacházení s dělnictvem. Toho roku se průměrná mzdy značně lišila profesi od profese. „*Jen jednotlivci vydělávají při 53apůlhodinové pracovní době v týdnu poměrně slušnou mzdu. Nejnižší mzdy činili týdně u kovářů 39 K, u soustružníků 50 K, u nástrojářů 59 K, u truhlářů 34 K, u zámečníků 43 K, u zedníků 39 K, u slévačů 45 K, u jeřábníků 24 K 60 h, u tesařů 71 K a u pomocných dělníků 22 K.*“⁷¹ Dne 15. července „*Ministerstvo vnitra rozhodlo, aby dělníkům, kteří byli přiděleni do Škodovky jako vojáci, byl místo žoldu vyplácen běžný plat. Odstraněním této nespravedlnosti se vláda snažila uklidnit napjatou situaci mezi osazenstvem. Na rozdíl od starších stálých zaměstnanců byli totiž vojáci nakomandovaní do továrny velmi radikální.*“⁷²

Sociálních a existenčních problémů některých dělníků i obyčejných rodin si bylo vědomo i vedení podniku. Na valné hromadě 1. května byla zhodnocena nejen bilance za rok 1915, ale také předložen návrh, aby část zisků šla na veterány. „*Z výtěžku své práce chceme z vděčnosti věnovat určitou částku především těm, kteří se navrátili domů z hrdinského zápasu a potřebují naší láskyplnou pomoc a dále vdovám a sirotkům po hrdinech padlých na poli cti. Dovolujeme si Vám proto přednést návrh na založení fondu pro válečné poškozence v částce 3 milionů korun a předložit žádost o zplnomocnění obchodního vedení, které by ve shodě s příslušnými místy c.k. ministerstva války a c.k. válečného námořnictva projednalo bližší podmínky této nadace.*“⁷³ Vojenská správa ale ztratila část podpory obyvatelstva následkem příkazu ze 17. listopadu 1916. „*Vojenská správa Škodových závodů zakázala plzeňskému obyvatelstvu ve dnech 18. a 19. 11. svítiplyn, protože produkci městské plynárny závod potřebuje ke své výrobě a pohrozila, že proti přestupitelům „bude zakročeno s bezohlednou přísností podle platných vojenských zákonů“.* Podobné zákazy a

⁷⁰ JÍŠA, Václav. *Stoletá cesta Škoda 1859–1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*, Plzeň 1959, s. 34.

⁷¹ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 124.

⁷² DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004. s. 183.

⁷³ Kopie zápisu valné hromady společnosti Škoda 1. května 1916. Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter. Fond: 95.

*napomenutí se později opakovaly, od 7. 12. bylo např. značně omezeno svícení plynem v hostincích. Příčinou byl trvalý nedostatek uhlí v plynárně.*⁷⁴ Když 21. listopadu zemřel císař František Josef I., po osmašedesáti letech vlády nad monarchií, znamenalo to pro představitele Škodových závodů stejně jako pro zbytek monarchie šok. I vedení Škodových závodů zaslalo kondolenci.

Výroba však stávkami nebyla příliš ohrožena. Nadále stoupala úměrně možnostem zásobování. V roce 1916 bylo dodáno asi 3800 děl různých ráží a přibližně 1 150 000 kusů střeliva. Vedle toho bylo vyrobeno i 220 000 neplněných střel určených na zpracování dalším firmám.⁷⁵ I přes tuto skvělou výši výroby byl stálý nedostatek munice a tak bylo rozhodnuto o nových investicích. K těm napomohl i výsledek hospodaření za rok 1916, který činil čistý zisk 18 180 918,15 K, přičemž část byla rozdělena mezi akcionáře, část vedení a přes 2 miliony K bylo určeno na investice v následujícím roce.⁷⁶ Tento rozsah investic byl zapříčiněn i postupně se rozjíždějícím Hindenburgovým programem.⁷⁷ Vlivem toho byl dán Škodovým závodům monopol na dělostřelecké zbraně. Tomu se museli podřídit i dodavatelé. Ke konci roku 1916 byla stále větší snaha maximálně vytěžit kapacity podniku.⁷⁸ To ale vedlo k nedostatku uhlí, vhodného pro potřeby podniku a tak byli dělníci kvůli jeho nedostatku odesláni na dovolenou od 16. prosince 1916 do prvního ledna roku následujícího. Tato situace byla zcela výjimečná a plně dokazovala vybičované pracovní a výrobní úsilí Škodových závodů, ale i chyby v zásobování.⁷⁹ „*Po naléhavých intervencích, jejichž oprávněnost byla podpořena faktem, že se zapomnělo zásobit uhlím i Škodovy závody, bylo přislíbeno, že Plzeň bude dostávat denně 10 vagonů uhlí černého a 20 vagonů uhlí hnědého.*“⁸⁰

Během zimy se situace ohledně zakázek ještě zlepšila. „*Těsně před Vánoci roku 1916, 22. prosince, oznámil Škoda správní radě, že na ministerstvu války proběhly porady, na jejichž základě byly Škodovým závodům s odvoláním na výnos z 9. prosince předchozího roku fakticky garantovány mimořádné dělostřelecké dodávky.*“⁸¹

⁷⁴ DOUŠA, s. 183

⁷⁵ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 120.

⁷⁶ Tamtéž, s. 121.

⁷⁷ Jednalo se o totální mobilizaci průmyslu. U ní bylo důležité, že bude dostatek střeliva a zbraní a už se tolik nehledělo na cenu. Důležité bylo, aby vojáci měli čím bojovat.

⁷⁸ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 359.

⁷⁹ Tamtéž, s. 383.

⁸⁰ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 125

⁸¹ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 362.

Tomu přispívala i řada kartelových dohod uzavřených mezi Kruppem, Rhinemetalem a Škodovými závody podepsané v letech 1915 a 1916. Výjimkou z toho byly zbraně pro turecké námořnictvo a Čínu. V případě dodávek do sousední země (tedy Škodovka do Německa a zbylí dva partneři do monarchie), bylo smluveno, že se budou vzájemně informovat. Dokonce bylo dohodnuto vzájemné odškodňování ve výši 5–15 procent, dle povahy zboží. Pro Škodovku to mělo ale ještě jeden důležitý význam. Rhinemetall jí přenechal všechny patentované i nepatentované konstrukce svých děl na dobu 20 let. Ovšem pouze v případě použití těchto patentů pro potřeby Rakousko–Uherska. Znění kartelové smlouvy však bylo přísně tajné. Díky ní mohli všichni zúčastnění snadno vyřadit konkurenci ve své sféře zájmu.⁸²

Začátek roku 1917 sliboval růst, který, i přes problémy s uhlím z konce roku předchozího, byl značný. Vlivem toho však bylo potřeba stále více dělníků a kapacit, které ale zásobování města postupně přestávalo stačit dodávat, a to i přes tlak vojenské správy či vedení závodů. „*Splatností od 1. ledna 1917 poskytla vídeňská vláda Škodovce výsadní právo vyrábět všechna děla s větší ráží než 10,4 cm, pokud šlo o kanón ráže do 10 cm včetně, byl jí v objednávkách rakouské armády sedmdesátiprocentní podíl. Uherskou potřebu měla zajistit dělovka v Göyru. Monopol byl přislíben na deset let.*“⁸³ Během roku 1917 proběhla modernizace houfnice 42 cm (Proběhlo zlepšení jejích vlastností a také motorizace, proto byla označována za model 17). Toho roku začala také výstavba pátého pole Malé kovárny. „*Za války Škodovy závody tak zmohutněly, že v roce 1917 se rozprostíraly na 272 hektarech (z nich bylo čtyřicet sedm zastavěno). V dílnách bylo možno napočítat celkem 5 200 pracovních strojů, 363 jeřábů a jiných zvedacích a dopravních zařízení, 360 různých pecí a technologických ohnišť. Výkon parních turbín dosahoval 17 tisíc kilowattů.*“⁸⁴

Z osobních důvodů došlo ke změně ve vedení podniku. „*Na schůzi 3. dubna 1917 podal Karel Škoda dobrovolně demisi z místa generálního ředitele. Na jeho místo byl schválen jmenovaný princ z Isenburgu, který proslul v domácím, především úřednickém prostředí Škodovky svým velikášským, až bizarně rozmáchlým podpisem. Jeho zástupcem se stal tehdejší závodní ředitel v Plzni, Josef von Breuer. Současně sám Škoda navrhl, aby se ustavil tříčlenný výkonný výbor, jemuž pak předsedal.*“⁸⁵

Co se týká sociálních otázek dělnictva, tak v březnu 1917 i nadále pokračuje

⁸² Tamtéž, s. 360.

⁸³ Tamtéž, s. 362.

⁸⁴ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 363.

⁸⁵ Tamtéž, s. 366.

masivní výroba a když se poté mezi dělnictvo začnou šířit informace o revoluci, která proběhla v Rusku, vzroste mezi nimi radikalizace.,, *Události působí velké vzrušení, jako by se poodhrnula clona zakrývající dosud svět. Vedení závodů se zmocňuje neklid. Mezi Němci se mluví o mírových návrzích. Mezi Čechy vzniká napětí.*“⁸⁶ Růst napětí mezi dělnictvem byl způsoben i ubytováním části dělníků v dřevěných barácích s nevalnou kvalitou hygieny. Navíc, kvůli potížím se zásobováním, často nestačily platy na to, aby se koupilo vše potřebné. Vlivem neúměrného nárůstu cen základních životních potřeb zaviněným nedostatečným zásobováním města. Vojenská správa si byla vědoma stoupajícího růstu nespokojenosti. „*Dne 15. května 1917 generálská komise, složená ze tří generálů, tři nižších důstojníků a ředitelství závodů, dala si předvolat mluvčí dělníků. Když důvěrníci přednesli stížnosti a požadavky dělnictva, vyptávali se jich členové komise na podrobnosti snažili se je zmást. Přesto dělníci mluvčí odevzdali memorandum s požadavky na zlepšení poměrů. Přibylo trochu aprovizace.*“⁸⁷ Se strany závodů začala se potom jevit určitá povolnost při stanovní mezd.“⁸⁸ Dne prvního května, byla poprvé během válečného konfliktu dělníkům, až na výjimku noční směny, povolena možnost nepracovat během tohoto dělnického svátku. Ale i přes naléhání vedení továrny, řada dělníků do zaměstnání nedorazila, místo toho se sešli v budově Pekla nebo před branami podniku. V ten den Škodovy závody, následkem této události, přerušily provoz, protože nebyl nikdo, kdo by pracoval. Během těchto manifestací agitovala sociální demokracie. Vzhledem k minimálním protiopatřením vůči těmto shromážděním vzrostla radikalizace v řadách dělnictva. A tak 7. května proti špatným poměrům demonstrovalo asi 1500 dělníků, menší stávky v jednotlivých provozech proběhly i 8., 9. a 11. května. V reakci na rostoucí počet stávek se pokusily vládní orgány o jejich nenásilnou eliminaci: „*Patří mezi ně mimo zřízení stížnostních komisí a uznání důvěrnických sborů i svolání ministerstva války ze dne 28. května 1917.*“⁸⁹ To se týkalo převážně stížností na zásobování, přičemž zdůrazňovalo, že tato otázka bude řešena pouze v možnostech přísunu zásob a spravedlnosti vznesených požadavků. Také poukazuje na to, že císař Karel se pokusil uzavřít mír, ale byl nepřáteli odmítnut, zároveň ukazuje na touhu nepřátel rozdrtit monarchii. V tom je jasně viditelná motivace obrátit hněv dělnictva směrem ke zvýšení výroby a tím v jejich očích pomoci zvítězit,

⁸⁶ JÍŠA, Václav. *Stoletá cesta Škoda 1859–1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*, Plzeň 1959, s. 34.

⁸⁷ Zásobování potravinami

⁸⁸ JÍŠA, Václav. *Stoletá cesta Škoda 1859–1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*, Plzeň 1959, s. 35.

⁸⁹ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty Plzeň 1939*, s. 169.

místo podlamování bojových možností monarchie. Jsou v něm též zdůrazněny rodinné vazby s vojáky na frontě. Je však také zdůrazněno, že vojenská správa může využít maximální síly v případě stávek a sabotáží.⁹⁰

Toto svolání bylo vylepeno a distribuováno po celém městě, aby byl zajištěn klid a zároveň vyvinut nátlak na dělníky, díky tomu, že by ztratili podporu příbuzných vojáků v případě stávky. To se však setkalo přesně s opačným výsledkem, než který vládní úřady zamýšlely. Dne 27. června proběhla velká stávka nejen ve Škodových závodech, ale připojili se k ní i železničáři a dělníci jiných podniků ve městě. Jednalo se o tzv. stávku 30 000. Výjimečná byla tato akce tím, že demonstrovali i nečeští dělníci a tak se jako na důvod tohoto shromáždění nedalo hledět na národní manifestaci Čechů. I přes snahu demonstrace násilně ukončit a zajistit nepřetržitou výrobu, si dělnictvo našlo další možnosti, jak zpomalit či zastavit produkci.

V reakci na to se začala radikalizovat i opatření proti těmto snahám. Dne 1. července začal nástup dělníků zpět do provozu, přesto se část dělníků odmítla podřídit rozkazům i názoru zbytku. Jednalo se vesměs o dělníky jiného než českého původu dovezené sem ze všech koutů monarchie. Problém byl i v tom, že část dělníků jela domů v domněnání, že stávka pokračuje. Dělníci však postupně skládali přísahu a obnovovali výrobu, ale šlo to velice pomalu. Dne 2. července na denní směnu nastoupilo pouze 45 % dělníků, na noční jenom 40 %. Ovšem toho dne se za barákem na cvičišti na Borech shromáždila část dělníků, co nechtěli nastoupit do práce a v reakci na to tam bylo vysláno vojsko a asi 28 četníků. Vojsko je obklíčilo a natlačilo do areálu dělostřeleckých kasáren, kde jim byla vnucena přísaha. Jednalo se o 2945 osob pracujících ve Škodových závodech. Až 9. července byl obnoven provoz v plné míře. Tyto problémy vyvolaly zděšení, že by výroba mohla být opět ohrožena. V reakci na to začaly pracovat úřady: *„Vojenské velitelství v Praze poslalo přísně důvěrný výnos č. Praes 11219/Mob H. ze dne 8. července 1917 jen do rukou velitelů, vydaný ministerstvem války, v němž se praví: V případě, že by dělnictvo ve zmilitarizovaných závodech provádělo pasivní resistenci, má se zachovati tento postup: Při seznání příznaků takové nepřístojnosti má vojenské velitelství ihned vyslati do závodu komisi odborníků, která zajistí dosažitelnou výkonnost jednotlivých dělnických kategorií a sdělí tyto informace veliteli (vojenskému správci). Vojenský správce vyhlásí pak v jednotlivých odděleních striktní rozkaz dělnictvu, že musí vykonat za den takovou*

⁹⁰ Tamtéž, s. 169–170.

*práci, jak jí určila komise odborníků, pod pohrůžkou soudního stíhání pro případ, že by rozkazu neuposlechlo. Kdyby zmilitarizované dělnictvo rozkazu neuposlechlo, nutno proti němu zakročiti plně podle disciplinárních předpisů, resp. jest toto mužstvo stíhati vojenským soudem. Ohledně těch zaměstnanců, kteří nepodléhají vojenskému soudnictví (na př. Ženy), je třeba zajistiti si plnou součinnost politických úřadů, aby byli donuceni k práci, resp. je zatknout a předati civilním soudům. Jestliže bude pasivní resistance vyhlášena veřejně, může být od součinnosti komise upuštěno. Podepsán Kestránek.*⁹¹ Díky řadě informátorů se ale úřady dozvěděly, že ani přísné zastrašení a jiné tresty nejsou sto zlomit odpor dělníků proti špatným podmínkám.

Velkým zlomem v roce 1917 nejen pro Škodovy závody, ale i pro celou Plzeň byla exploze muniční továrny v Bolevci. Ta nastala brzy po poledni 25. května a jednalo se o sérii několika explozí. První z nich byla mohutná a rozbila část oken ve městě. Tato exploze nastala zhruba v 13:30 hodin. Následovala série dalších explozí následkem toho, jak se šířil oheň. Tyto výbuchy měly různou intenzitu. Nejmasivnější z nich byla třetí exploze, která proběhla v 14:55 hodin. Hřib výbuchu údajně pozoroval z až Chýše Karel Čapek, kterého to inspirovalo k napsání románu Krakatit.⁹² Dělníci prchali a v reakci na to začalo prchat i obyvatelstvo z města, které se bálo, že dojde k výbuchu veškeré munice najednou a tlaková vlna smete město z povrchu zemského. Panice se není možno divit. Veřejnost věděla o skladech munice, byla si vědoma toho, kolik se tam nachází třaskavin a výbušnin k její výrobě. Sílu munice navíc často opěvovala propaganda z válečných front. Mezitím se k muničce sjížděli požárníci, vojsko i četnictvo, aby minimalizovali rozsah katastrofy a zabránili nejhoršímu. Také nastala panika, protože většina rodin ve městě měla v muničce někoho zaměstnaného na dělnické pozici. Průběh tragédie byl dle kroniky františkánského kláštera takový: „*Udál se hrozný výbuch v Bolevecké prachárně-Škodovce. Výbuchů vlastně celá řada, z nichž hlavně tři byly velké. Nejohroživější byl třetí, po něm bylo takové zděšení, že lidé se v Plzni V. stěhovali do polí za náš klášter. Ke stěhování pobídla i zpráva, kterou dostali železniční zřízení, že dojde-li ještě k výbuchu ekrasitového skladiště, že se všechny nové domy sesypou. Díky Bohu, výbuchu tomu zabráněno. Panika byla beztoho velká, utíkající z bytů nechávali vše v bytech – jen holé životy hleděli si zachránit. Mrtvých bylo asi 600 (šest set), dle jiné zprávy 1300 (třináct set), dle jiných dokonce několik tisíc. Neví se! Následky exploze byly hrozné, mimo sta mrtvých je spousta raněných,*

⁹¹ Tamtéž, s. 170–171.

⁹² DOUŠA, s. 184.

mnoho úplných mrzáků, mnoho osob, které byly svědkem hrůzy, sešilelo. Vesnice poblíž místa hrůzy mají silně porouchané domy, mnoho domů se sesulo, nábytek v domech zničený, okna rozbitá. I v Plzni se okna sypala jako o zemětřesení tak silný byl tlak vzduchu. Též okna v Lobezkém kostele okna vytlačena, dům p. Dlouhého v Božkově porouchán atd. atd. Jak se neštěstí stalo a proč – „nikdo“ neví. Hádá se, že z neopatrnosti, jiní říkají, že úmyslně z naší strany, jiní zase, že to je dílo nepřátel. Všechny noviny mlčí – nesmějí o tom psát. Druhý den po výbuchu přijel pan místodržitel a mnoho všelijakých exelencpánů - ale životy nešťastným obětem – mezi nimiž bylo hlavně hodně děvčat – nevrátil nikdo. Jelikož mnoho těl bylo zohaveno k nepoznání, pochována byla společně (v jámy!) na hřbitově v Bolevci.,⁹³

Situace v továrně byla z počátku značně chaotická. Po prvním výbuchu se snažil každý dostat co nejdál od místa neštěstí. Vlivem exploze bylo všude mnoho prken, střepů a střepin ze železa. Celé okolí továrny bylo obeháno kvůli bezpečnosti ostnatým drátem, ale ani ten nezabránil dělníkům a dělnicím prchat přes něj v panice, což jen zvyšovalo množství zraněných. Po překonání všech těchto překážek, se dělníci rozprchli do okolních lesů ve snaze zachránit své životy. Jejich rychlost a rozptyl po okolí ještě zvyšovaly druhotné exploze, rozléhající se za nimi. Jejich zmatení a ztrátu orientace ještě umocnila zkáza lesa v okolí, který následkem mohutné exploze byl polámán a zničen. Vlivem explozí hořely všechny budovy muničky a dým z požáru byl tak silný, že na několik hodin zahalil celou továrnu: „*Padesát sedm továrních budov v Bolevci se změnilo v rumišť s hořícím lesem a okolím. Ze sutin rozmetaných budov šlehali plameny a neustále se ozývali výbuchy. Zachránci dávali v nebezpečí svoje životy.*“⁹⁴

Vlivem následných explozí se bezprostředně po neštěstí nedaly podnikat uvnitř budov záchranné práce. Největší starost dělala záchranářům i vojsku, stejně jako obyvatelstvu, možnost, že požár pronikne do hlavního skladu třaskavin. Vzhledem k tomu prchalo obyvatelstvo okolních vesnic i samotného města Plzně. I když k takové katastrofě nedošlo přímo ve městě, byla v něm a celém okolí rozbita okna a také byly pobořeny některé budovy vlivem tlakové vlny prvotního výbuchu. V době nehody bylo v muniční továrně přítomno přes 3000 lidí, z velké části zaměstnanci Škodových závodů, ale také stavební dělníci a vojenský dozor. Záchranné práce trvaly několik dní: „*Hrůzy nepřetržitých výbuchů a praskotu střel trvaly až do druhého dne, i když se jejich*

⁹³ Františkánský klášter – 2 období – kronika konventu 1910-1950. Fond Františkáni Plzeň. Archiv města Plzně.

⁹⁴ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 127.

*frekvence začala od večera snižovat. Teprve 26. května ráno se však mohly hlídky, i tak ještě ohrožované trvajícím explozemi, odvážit do bližšího okolí i do vlastních objektů muničky. Naskytl se jim hrůzný obraz. Mezi rozvalinami budov, zpřeráženými stromy, na rozervané a spálené zemi leželo mnoho mrtvých, často i jen porůznu rozmetaných částí těl.*⁹⁵ Přestože hrozilo nebezpečí explozí, do zničené továrny vnikli lékaři a hasiči, aby vyhledali raněné a odnesli je do provizorní ošetrovny v hostinci Na Zavadilce. Ošetření potřebovalo asi 700 lidí.⁹⁶ Nejnebezpečnější bylo pátrání po mrtvých tělech a jejich vynášení. Vlivem toho, že těla rozmetaná výbuchem se začala rozkládat, byl všude velký puch a mračna much, živících se lidskými pozůstatky, přenášela různé infekce. Dalším nebezpečím byly nevybuchlé náboje v polorozbořených budovách, které při odklizení trosk byly nečekaně přivedeny k výbuchu.⁹⁷ Takto zemřelo několik dělníků, nevybuchlá munice byla rozmetána do dalekého okolí a tak i tam svým nálezcům často způsobila zranění či přímo smrt. Zničení muničky také vážně ohrozilo Rakousko-Uherské vojenské úsilí. Proto nastalo hloubkové vyšetřování a prvotní názor úřadů byl ten, že se jednalo o atentát. Ač chyběly důkazy, bylo do Plzně vysláno několik dalších konfidentů, aby posílili práci těch, kteří už ve městě působili. Vojáci a důstojníci maďarského a německého původu měli rozkazem nařízeno zatknout každého, kdo by mluvil podezřele o katastrofě. Byl však zatčen pouze jediný muž, který odpovídal požadavkům vyšetřování, ale i ten byl později propuštěn. Jednalo se o vojáka rumunského původu ze Sedmihradska, který byl přidělený k posádce ve městě a procházel se před výbuchem lesem nedaleko muničky. Když se i přes kontrolu dopisů a další snahu najít atentátníka toto podezření nenaplnilo, muselo se vyšetřování začít ubírat jiným směrem. Po čase se úředníci a policisté shodli, že se nejspíše jednalo o nehodu, která se, vlivem špatně či vůbec provedených zabezpečovacích prací, velice rychle rozšířila. Vlivem rychle postupujících záchranných prací, vyšetřovatelé začali zkoumat i tovární budovy pečlivěji, protože již přestalo hrozit riziko výbuchu.

 Vyšetřovací komise pečlivě prošla celý areál a zajistila všechny dostupné důkazy: *„Podle výsledku vyšetřování jest jisto, že k prvnímu výbuchu došlo v desátém objektu továrním, který měl pět oddělení. Stalo se tak v místech, kde byly připravovány 14 cm vrhací miny nového systému. Byly to náboje 16 kg těžké. Výroba jejich byla*

⁹⁵ JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 393.

⁹⁶ MAZANÝ, Petr, *100 zajímavostí ze staré Plzně*, Plzeň 2003, s. 96.

⁹⁷ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 246.

zvlášt' nebezpečná proto, že obrátek zapalovače vypadával, takže mohla snadno povstati exploze.“⁹⁸ Na nebezpečí těchto zapalovačů bylo vedení podniku několikrát upozorněno, ale vzhledem k potřebě výroby se muselo pracovat i s nimi. Hlavní příčina exploze ovšem spočívala v tom, že oproti předpisům bylo v dílně v té době nahromaděno mnoho hotové munice i beden s třaskavinami, určených k výrobě munice, ovšem těchto zásob tam bylo větší množství, než by se za té osudové směny spotřebovalo. Hlavní vinu na tom neslo také vytížení přepravních a skladovacích kapacit. Nebyla dostatečná železniční síť, aby bylo včas vše hotové odvezeno a navíc byly ještě plné sklady. K tomu je potřeba připočítat otázku objednávek, které stále rostly a tak byla munička doslova zahlcena. K tomu také nepřidalo, že logistiku měli na starost často nekompetentní lidé. Tou dobou to byl organizačně neschopný maďarský důstojník, který si, díky penězům, sehnal práci v zázemí a zdržoval svými zásahy expedici munice.

Vyšetřovatelé začali hledat viníky, nakonec však nikdo odsouzen nebyl, i když se inspektoři snažili zjistit, kdo za to mohl. Jediný obžalovaný byl správce továrny Theil, ten však na svoji obhajobu zdůraznil, že dostal rozkazy z vyšších míst a podle nich jednal. Z toho důvodu bylo jeho vyšetřování zastaveno. Vinu na tom také neslo přeplnění skladů materiálem na výrobu nábojů a to zhruba dvojnásobně, než bylo povoleno: „*Nadměrné množství třaskavin – místo povolených 60 000kg přes 100 000 kg – vyvolalo katastrofu. Ekrazit, dynamit, pikrin, trinitit, toluol (tritol) a jiné trhaviny projevily svojí ničivou sílu.*“⁹⁹ Během výbuchu zemřelo dle vyšetřování v továrně 195 dělníků a dělnic a při odklizení následků zemřeli další občané, stejně jako náhodní lidé, kteří našli nevybuchlou municí, která explodovala. Díky tomu rychle překročila, bilance této tragedie 200 mrtvých.¹⁰⁰ Co se týče všech mrtvých tak „*přesný počet není znám dodnes, shořeli všechny písemné dokumenty.*“¹⁰¹

Škodovy závody uvažovaly, že by se později továrna opět vybudovala, ale finanční náklady by byly v té době příliš vysoké vzhledem k nutnosti vyčištění pozemku od nevybuchlých granátů. To byla ale dlouhodobá otázka a tak se nedalo splnit přání rakouského generálního štábu na okamžité obnovení dovozu munice.

⁹⁸ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 250.

⁹⁹ JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*, Praha 1965, s. 127.

¹⁰⁰ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 244.

¹⁰¹ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004, s. 184.

Vzhledem k dělnickým nepokojům a explozi muničky kvůli zanedbání bezpečnosti, muselo po vyšetřování vedení Škodových závodů přistoupit k jednání s dělníky v zájmu zachování zbývajících provozu. Dne 13. srpna bylo zahájeno zasedání stížnostní komise v čele s generálem Wojtechovským a to v sále kulturního domu Nebe. Zástupci dělníků žádali zavedení osmihodinové pracovní doby a zvýšení mzdy, zvláště úkolové. Dále bylo několik dalších návrhů, i co se týče zdravotního pojištění. Rozhodnutí komise vyznělo kladně pro dělnické požadavky a tím nejen že se zlepšilo sociální postavení dělnictva, ale také to posílilo jeho sebevědomí v otázce dalšího jednání proti vojenské správě a vedení závodů obecně. Díky tomu bylo zkrácení směn trvalé, a to i v nepřetržitém provozu jak Škodových závodů, tak i Spojených strojírny byla zavedena zásada tří osmihodinových směn.¹⁰² Vlivem rostoucí slabosti vnučovacích prostředků byla vojenská správa ochotnější naslouchat dělníkům než představitelé závodů. Dokonce padly i návrhy na zestátnění Škodových závodů vzhledem k podezřele rychlému bohatnutí akcionářů, což se ale nelíbilo vedení armády.

Dne 29. září se konaly ve Škodovce volby nového důvěrnického sboru dělnictva: „*Přičemž loajální zástupci podnikového spolku zcela propadli, zvítězili radikální dělníci.*“¹⁰³ Díky tomu byl vliv Žlutého spolku¹⁰⁴ eliminován do té míry, že už neměl šanci nic výraznějšího prosadit. Oproti tomu rostla síla sociální demokracie v rámci továrny. V otázce dalšího rozvoje továrny musela Škodovka, vzhledem k Bolevecké tragédii, mnohem více dbát na ohlas veřejnosti. Z toho důvodu už byla definitivně zavrhnuta obnova muničky na území Plzně. Proto se vedení Škodovky rozhodlo pro jiné, klidnější a patrně méně časově náročné, řešení tohoto problému. Dne 29. listopadu 1917 byl zakoupen Zieglerův důl u Nýřan a započalo se tam s výstavbou nové velké muniční továrny. Další významnou událostí, ovlivňující provoz Škodovky, byly až následující zásobovací potíže s uhlím, které nastaly 3. prosince a tím výrazně zpomalily výrobu.

Situace plná otřesů se přenesla i do roku 1918, kdy už bylo znát vyčerpání materiálních i lidských zdrojů celé monarchie. Výroba však i nadále pokračovala s cílem zajistit bojeschopnost armády i loďstva, které měly být i nadále pilířem Rakouska-Uherska a udržet mladého císaře v jeho čele. Vlivem bortícího se zásobování se během roku snížila výkonnost podniku o několik desítek procent. Už v lednu

¹⁰² JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*, Praha 1990, s. 398.

¹⁰³ DOUŠA, s. 187.

¹⁰⁴ Spolek dělníků, kteří za protekční zacházení vždy plně podporovali návrhy vedení závodů i vojenské správy.

proběhla řada stávek včetně jedné generální. A to když „dne 22. ledna stály všechny Plzeňské závody.“¹⁰⁵ Dne 14. října proběhla další generální stávka, která se nevyhnula ani Škodovce: „Poměry, které byly v prvních letech války pro průmysl zdánlivě příznivé, v roce 1918 stávaly stále tísnivějšími. Ceny surovin a provozních nákladů, mzdy a ostatní výdaje neustále stoupaly. Přitom stoupaly i požadavky bývalé vojenské správy měrou nevídanou a působením neodolatelného nátlaku byly jsme nuceni k investicím, pohlcujícím velké obnosy. Ačkoliv takto závody naše doznaly značného vybudování, stalo se tím nezbytnějším, přizpůsobiti větší část jejich zařízení mírové výrobě, s čímž spojeny jsou ovšem další značné výdaje. Konečně působil neblaze i nedostatek uhlí po několik měsíců trvajících, který nás přinutil jednotlivá oddělení úplně zastaviti. Tak se stalo, že ani vysoký obrát v r. 1918 nemohl nás od ztrát uchránit.“¹⁰⁶ Hrubý zisk byl před odpočítáním všech dluhů a závazků pouze 33 milionů korun, což samo o sobě ilustruje pokles výroby.

3.2. Situace v jiných výrobních podnicích

Vypuknutí války byl pro řadu výrobních podniků, stejně jako pro obyvatele monarchie, velký šok. Vlivem rekvírování koní pro potřeby vojska byla ohrožena jejich provozuschopnost jak po stránce zásobování, tak po stránce exportu. Vedle zabavení koní, také odříznutím části dělnictva a zaměstnanců těchto podniků od možnosti dopravy, díky plnému vytížení železnice pro vojenské účely, nastala ve výrobě krize. Totéž se týkalo i přepravních kapacit železnice v odvozu hotových výrobků. Díky změně situace bylo navíc nutno změnit výrobní zaměření podniku na válečný čas. To bylo komplikováno také jeho charakterem a možnostmi, ať už finančními či předzásobením z doby předválečné. Růst cen u některých komodit v důsledku zaznamenal výrazné výkyvy ať už následkem panického nákupu některých továren v monarchii, či díky tomu že daný materiál byl skoupen pro vojenské účely. Krátce po vypuknutí války a vlivem odvodů personálu továren a jiných provozoven pro potřeby armády a námořnictva bylo nuceno několik podniků uzavřít svůj provoz. Co se týká organizace plzeňské ekonomiky, byla v době propuknutí válečného konfliktu naprosto chaotická.

Díky členitosti drobného průmyslu nastal vážný problém protože: „přechod

¹⁰⁵ JÍŠA, Václav. *Stoletá cesta Škoda 1859–1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*, Plzeň 1959, s. 41.

¹⁰⁶ Výroční zpráva správní rady Škodových závodů, akciové společnosti v Plzni za XIX. správní rok 1918. 25. 9. 1919. Archiv Klášter u Nepomuka, karton 95. 15/72 Sběrka zápisy valné hromady Škoda.

z mírového podnikání do válečného a především pro potřeby války určeného nebyl však hladký. Zklamali ti, kdož jej podle nějakého plánu měli provést – byl-li ovšem nějaký plán. Byloť při vzniku války v Plzni na 1.500 živností průmyslových z nich 61 továrních.“¹⁰⁷ Po vyhlášení mobilizace začalo uzavírání některých firem. Dva dny po jejím vyhlášení ukončila firma na emailové nátěry Bartelmus a spol. svůj provoz. Postupem času následovaly další firmy. Například papírna Fürth a Geller, Hoffe, tiskárna Šašek a Pavlíček. Obchody, až na pekárny a další provozy zajišťující přísun potravin, postupně propouštěly personál a zavíraly, pouze několik málo jich přežilo. Z počátku se dobře dařilo ještě loveckým a vojenským potřebám, ale rychle byla ukojena poptávka a dalšího zboží se nedostávalo. Postupně začalo propouštění personálu nabírat masovějšího měřítko, například tkalcovna v Doubravce propustila 250 zaměstnanců a zredukovala, co bylo možné. Některé větší továrny vyráběly na sklad v očekávání, že konflikt brzy bude u konce: „*Živnosti mohli do značné míry účastniti se dodávek vojenských. Ale už 28. prosince 1914, tedy pět měsíců po vypuknutí války, tlumočil ve veřejné schůzi živnostenské komory její sekretář dr. Drtina obavy, bude-li dosti surovin pro průmysl a vystačí-li zásoby do příštích žní. Obchody, živnosti a průmysl na válečných dodávkách nezúčastněné měly mnoho příčin k stížnostem a k obavám o svůj osud. Na počátku války se pomáhalo státními dodávkami zejména krejčím, obuvníkům, konfekci prádla. Dodávky byly však stále menší a menší a hůře placené, neboť ceny potřeb byly zvyšovány, ale odměny zůstali na stejné výši.*“¹⁰⁸ Textilní a sklářský průmysl téměř přestaly existovat, prádelny fungovaly jen několik dní v týdnu. Omezen byl i průmysl kamenický a další podniky, jejichž výrobky byly využívány ve stavebnictví. Během roku 1916 postupně nastoupil i do malého průmyslu vojenský dohled a díky tomu se zpracovávaly výrobky hlavně pro potřeby armády, také byla protěžována některá odvětví. Když podniky překonaly první dva krizové roky války, měly jistou existenci, i když v pozměněné výkonnosti. Pod dohledem vojenské správy byli dělníci, pod podobně přísnými tresty jako ve Škodovce, nuceni vyrábět, ale jejich mzdy byly nižší vzhledem k menší důležitosti těchto provozoven. V oblasti obchodů většinou přežívaly hlavně pekárny a další, jídlo expedující obchody. Ostatní přestály válku ve velmi omezené míře. Co se týká zaměstnanců, existovaly i výjimky v tom, že někteří nemuseli jít na válečná bojiště. Protože: „*v posledních válečných letech*

¹⁰⁷ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 22.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 26.

nebyla největší starostí monarchie situace na frontách, nýbrž obtíže ekonomického rázu. Nejčastěji se tímto způsobem zachránili před frontou některé kategorie státních úředníků, železniční a poštovní zaměstnanci, horníci, vybrané skupiny mužů v zemědělství, zaměstnanci závodů pracujících pro vojenskou správu či firem, sloužících svou činností veřejným účelům.¹⁰⁹ Mezi touto vybranou elitou bylo i zhruba 12 % Židů vysokoškolského vzdělání, zastoupených hlavně mezi úřednictvem.¹¹⁰

3.3. Situace plzeňských pivovarů

Začátek války vážně otrásl vzkvétajícím pivovarským odvětvím potravinářského průmyslu. Vždyť Plzeňské pivovarnictví dosáhlo svého vrcholu v roce 1913: „*Nejenom rekordním stavem 1,492 158 hl, ale i rekordním vývozem 977 219 hl.*“¹¹¹ Pivovarnický průmysl měl, vzhledem k zvyšujícímu se vývozu piva a investicím do rozvoje svého majetku, ve svém sektoru bezkonkurenční postavení ve střední Evropě. Nejlépe situaci po mobilizaci ilustruje situace v měšťanském pivovaru. „*Po mobilizaci, o sv. Anně vyhlášené, svolal Dr. Jahl členy správní rady na 27. července k poradě o nejnáléhavějších otázkách a k rozhodnutí o nevyhnutelných opatřeních. Za Jahlova předsednictví bylo usneseno, aby náhradou za narukovavší úředníky byli ihned ke konání služby povoláni úředníci na dovolené delší.*“¹¹² Podobná personální opatření provedly všechny pivovary ve městě a nachystaly se tak na nevyhnutelný odchod zaměstnanců. Také bylo třeba si udržet svoje stabilní odběratele v co největší míře, takže i díky vidině toho, že válka dle předpokladů brzy skončí, které měl každý v monarchii, si pivovary držely své nejdůležitější klienty. O hlavní odběratele, jako byl například císařský dvůr, se plzeňské pivovary bát nemusely. Zato se postupně zavíraly hospody a hostince vlivem odvodů. Také je nutné hledět na místa, kam bylo pivo importováno. Velkým odběratelem českého piva byla Halič, ta ale byla jasně ohrožena potenciálním vstupem Ruska do války. Naproti tomu některá bezpečnější území neposkytovala tolik možností k prodeji. To byly například Uhry, kde díky místní produkci i nevelké oblíbenosti tohoto nápoje, byla po českém pivu poptávka pouze lokální a krátkodobá. Velký zájem o pivo z Plzně byl hlavně v Německu: „*Rok 1914/15*

¹⁰⁹ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 271.

¹¹⁰ ŠPÍRKOVÁ, Věra, *Židovská komunita v Plzni*, Domažlice 2000, s. 36.

¹¹¹ LHOTKA, Václav. *K otázce koncentrace v plzeňském pivovarském průmyslu*. In: BĚLOHLÁVEK, Miloslav (ed.), *Minulost Plzně a Plzeňska*. Sv. III. Plzeň 1960. s. 241.

¹¹² PŘIKRYL, Karel. *Měšťanský pivovar v Plzni 1892–1942*, Praha 1995, s. 154.

však přinesl první omezení, počínající nedostatek surovin, potíže s dopravou a přesuny front. “¹¹³ Problém nastal v počátku roku 1915, kdy se naplno rozjely rekvizice materiálu a kovů. Řada pivovarů tak dostala nařízení o odvodu určitého množství kovu. Jako příklad uvedu Měšťanský pivovar v Plzni: „*Stát zatím započal s rekvizicemi kovů, ústředna těchto uvedla na podzim správní radu ve zděšení, požadujíc odvedení mědi, mosaze a j. ve váze 250.000 kg. Správní rada žaslá hrozíc se, že se tím provoz přeručí aspoň na tři léta, nehledě k tomu, že některé části zařízení nedá se ani přechodně nahradit železem. Pozdější zkušenosti ukázaly, že bude třeba snést oběti ještě těžší a přes to doufati v zachování podniku. Zvlášť do pivovaru delegovaný důstojník zařídil na místě odvedení na místě aspoň 12 vagonů mědi. Krytinu na střeše vodárenské věže zachránily pivovaru jen velké technické potíže, s nimiž bylo snímání plechu spojeno zejména při nedostatku odborných sil.*“¹¹⁴

Ale ani to nezabránilo rozvoji některých plzeňských pivovarů, které v očekávání nových zakázek často začaly modernizovat, to se však mnohdy nesetkalo s očekávaným úspěchem. To je i případ pivovaru Prior: „*V dubnu 1915 bylo pod dojmem větší objednávky z Karlsruhe rozhodnuto opatřit nový plnicí stroj a reorganizovat proces stáčení do láhví (německá firma Standart dodala šestikoutoučový stroj včetně korkovačky, transportéru a pastéru o denním výkonu 5 000 lahví), stavitel Kotek měl provést adaptaci a rozšíření láhvozny, ale optimistické předpoklady se nevyplnili.*“¹¹⁵

Vliv postupujících válečných omezení a nedostatek surovin vedl všechny pivovary v Plzni ke snížení výroby tak výrazně, že je často držely při životě jen zakázky piva pro armádu a těch několik zastoupení, co se podařilo udržet vlivem menšící se poptávky. Také bylo vařeno pivo méně stupňové. Vlivem nedostatku surovin začalo být příliš nákladným, proto se zkoušelo vařit z náhražek. Kupříkladu pivovar Prior začal s výrobou náhražkového piva, které bylo nazváno Plzeňský chmelín. Problém pivovarů byl stejně jako v případě Škodových závodů nedostatečné zásobování uhlím, které potřebovali pro přípravu svých produktů. I pivovar Světovar zažíval válečné těžkosti, se kterými se vyrovnával stejnou cestou jako jeho konkurenti: „*Nutnost šetřit surovinami vedla ke snížení stupňovitosti vyráběného piva, slabší pivo ovšem*

¹¹³ CIRONISOVÁ, Eva, *Prodej plzeňského piva v zemích habsburské monarchie a jejich nástupnických státech*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 41*. Plzeň 2006, s. 186.

¹¹⁴ PŘÍKRYL, Karel. *Měšťanský pivovar v Plzni 1892–1942*, Praha 1995, s. 159.

¹¹⁵ CIRONISOVÁ, Eva, *Plzeňský společenský pivovar Prior (1896–1925)*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník. č. 3*. Plzeň 1997. s. 218.

*nedocházelo u zákazníků takové uznání, navíc rychle podléhalo zkáze ... Snaha obchodovat za každou cenu vedla závodního chemika Šebelíka k pokusům s využitím pivovarských kvasnic. Pivovarské listy počátkem roku 1915 uveřejnili jeho recept na karbanátky z pivních kvasnic s dodatkem, že kvasnice se v nejbližší době budou prodávat po 1 K za kilogram.*¹¹⁶

Během roku 1916 se natolik zhoršily podmínky v zásobování obyvatelstva potravinami, že často byly pivovarské dodávky přesunuty do pekáren a z toho důvodu docházelo k dalším komplikacím už tak těžce zkoušeného pivovarnictví. Problémy vygradovaly během zimy roku 1916. V lednu následujícího roku dokonce zveřejnil Český Deník článek s názvem „Krise pivovarská“ o tom, jak závažné jsou problémy tohoto odvětví: „S obdivuhodnou přesností a nezdolnou silou řítí se na průmysl pivovarský již rok obávaná katastrofa. Ačkoliv od počátku války dovolává se pomoci a poukazuje na nedozírné národohospodářské důsledky katastrofy té v dobách příštích. Neodvratnou jeví se katastrofa proto, že slíbená malá pomoc, pozůstávající v nepatrném přidělu ječmene, nemůže jí zabrániti, nýbrž nanejvýše je s to, následky její pouze zmírniti a to ještě jen u takových závodů, které nejsou dosud k nutnosti zastavení výroby odsouzeny. Denně množí se zprávy, oznamující jednak zastavování výroby, jednak lhůty, kdy k tomu dojde a možno počítati se skutečností, že dnes již téměř dvě třetiny pivovarů výrobu zastavili, anebo že dny činnosti jejich jsou sečteny. V pivovarech suší se dnes oves pro Válečný obilný ústav, suší se zelí, cibule, řepa a jiné plodiny. jednak za mzdu, jednak na vlastní účet, vyrábí se sodová voda, medovina, ba dokonce některé pivovary prosí ministerstvo války o přidělení různých prací pro potřeby válečné. Prázdných sklepů pivovarských používá se k ukládání zásob tuků a masa, ba dokonce i k pěstování žampionů, a pivovarské kanceláře nemají ničeho jiného na práci, než odbývati neuspokojené a trpce nařikající zákazníky. Zbývající třetina ještě pracujících pivovarů prodlužuje svůj život uměle tím způsobem, že vyrábí pivo v nejvyšší omezené míře, jako na př. největší náš pivovar. Měšťanský v Plzni, který omezí výrobu až na 4½% své výroby normální a i uvaří místo normálních as 3–4000 hl denně pouze 150 hl. Jen aby mohl výrobu svou prodloužit až do měsíců letních jedině z toho důvodu, aby uživil dělnictvo, udržel aspoň částečně v činnosti stroje, uchoval semenné kvasnice a známku svého piva třeba v míře nejomezenější a tím udržel styk se svým odběratelstvem bez ohledu na to, že takovéto provozování výroby spojeno je s obrovskou škodou. Pivovary

¹¹⁶ CIRONISOVÁ, Eva, *Český plzeňský pivovar Světovar (1910–1933)*, Plzeň 2000, s. 246–7.

činí tak proto, že nechtějí se stále ještě zhostit naděje na příznivější obrat a pak s ohledem na hrozné důsledky, které stihnou jejich odběratele. Již nyní je více než 20 000 hostinských bez piva. I přes to, že některé pivovary budou mít pivo až do března nebo dubna letošního roku a že docela malé procento, asi 20 pivovarů v Čechách bude do nové sklizně pivo takřka jen ukazovat, jest jisto, že obchod pivem přestal a že tudíž pivovary a hostince, jejich zřízenci a dělníci jsou bez výdělků. Sháňka po pivu denně stoupá. Výjevy kol hostinců před 6. hodinou večerní jsou toho nejlepším důkazem, že velké části lidu pivo jest nutnou potřebou. Důsledky nedostatku piva jeví se pak ještě výrazněji, než jak jsme svého času předpovídali. Těžkou práci konající, nemá-li dostatek piva, nejen že nemá chuti do práce, ale má daleko větší potřebu výživy jiné. Proto ty stížnosti v továrnách. Hlavně takových, kde se pracuje pro účely válečné a proto ona nařízení místodržitelství, že dělnictvo v takových závodech pivo dostati musí. Dnes dospíváme tam, kde zodpovědným činitelům vzejde jasné světlo o tom, zda oněch 1.000 vagonů ječmene, průmyslu pivovarskému odňatých, užitých k výrobě chleba, přinese větší užitek, než kdyby zpracovány byly na pivo.¹¹⁷ Tragickou situaci pivovarů v posledních dvou válečných letech nejlépe dokumentuje výroba v Měšřanském pivovaru: „V roce 1917/18 uvařil pivovar jen 83 150 hl piva, což představuje pouhých osm procent předválečného stavu.“¹¹⁸ Jeden z mála pivovarů, který zkusil těžkou situaci řešit jinak, byl pivovar Prior. Ten zvládl překonat řadu válečných omezení i díky tomu, že začal vařit černé pivo. Jak uvádí novinový článek Plzeňský společenský pivovar.¹¹⁹ Ve výrobě tohoto piva neměl v okolí konkurenci a tak i přes netypičnost produktu měl zajištěn odbyt. Situace se s každým dalším válečným měsícem nadále zhoršovala i pro pivovary, které zvládaly situaci vydržet. Až převrat a konec války, i přes svůj chaotický průběh, přinesl zlepšení v zásobování a postupné obnovování výroby.

¹¹⁷ Český deník. V Plzni 20. ledna 1917. Ročník VI, číslo 18. s. 3.

¹¹⁸ CIRONISOVÁ, Eva, *Prodej plzeňského piva v zemích habsburské monarchie a jejich nástupnických státech*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 41*. Plzeň 2006, s. 186.

¹¹⁹ Český deník. V Plzni 27. listopadu 1917. Ročník VI, číslo 319. s. 2.

4. Vojsko

4.1. Mobilizace

Plzeň, na rozdíl od jiných měst, měla svůj pluk přidělený poměrně dlouho. Protože: „*pluk vystřídal množství posádek podle místa svého nasazení až do roku 1871 [sic 1771], kdy natrvalo zakotvil v Plzni. Od té doby se pěší pluk č. 35 stal neodmyslitelnou součástí historie Plzně.*“¹²⁰ Vojáci 35. pěšího pluku c. a k. armády přirozeně zapadli do místní společnosti a díky tomu se účastnili řady kulturních a společenských akcí. V reakci na atentát probíhalo doplňování mužstva. Jelikož: „*stavy 35. pluku byly již před vyhlášením mobilizace navyšovány na válečné počty, což znamenalo, že válka je blízko. V noci z 25. na 26. července byla vojákům všech plzeňských posádek vyhlášena pohotovost, stejně jako ředitelství státních drah.*“¹²¹ Po vyhlášení částečné mobilizace 26. července se rozběhl složitý mobilizační systém, který se opíral o všechny stálé vojenské jednotky. V následujících dnech se město proměnilo na jeden velký vojenský tábor, který se skládal hlavně z povolaných záložníků.

Velké komplikace zaznamenala Plzeň v otázce vojenského zajištění armády. „*Ubytovací kancelář musela zajistit byty pro 300 důstojníků a v prvních deseti dnech mobilizace bylo vydáno více než 111 tun slámy. Kromě zajištění mobilizace se chod úřadů zcela zastavil. Mobilizace se týkala poloviny městských úředníků, 45 zřízenců, 30 hasičů, 79 strážníků. Soudy odročovali případy, neboť rukovali žalobci, obžalovaní i svědci. 31. srpna byla oznámena úplná mobilizace mužů ve věku 21 – 39 let. Ve vzduchu byla cítit atmosféra plná obav. Nikdo nejevil známky otevřeného odporu, ovšem ani nadšení. Městem proudili davy povolanců a jejich příbuzných, zformované jednotky vojska pochodovali různými směry a tu a tam hrála hudba.*“¹²²

Podobná situace byla ve většině posádkových měst, přičemž průběh mobilizace komplikovala její až přílišná roztříštěnost. Protože „*na území českých zemí zasahovaly čtyři rakousko-uherské vojenské okruhy (pražský, litoměřický, vídeňský a krakovský) s 24 doplňujícími velitelstvími, která prováděla nábor branců během všeobecné mobilizace i pozdějších odvodů.*“¹²³ Z toho důvodu byla hodně vytížena železnice i jiná dopravní spojení, řada povolaných byla z okolních vesnic, městeček a vsí, náležících pod posádkové velitelství.

¹²⁰ KRÁTKÝ, Martin, *C. a K. pěší pluk č. 35 ve světové válce 1914–1918*, Plzeň 1993, s.1.

¹²¹ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 180.

¹²² Tamtéž, s. 180.

¹²³ EMMERT, František, *Průvodce českými dějinami 20. Století*, Brno 2012, s. 34.

Nejlépe tuto situaci dokládá fakt, že „v době vypuknutí první světové války spadala plzeňská posádka pod VIII. pražský sbor. Pluk byl začleněn do 19. pěší divize s velitelstvím v Plzni. Do této divize spadal pěší pluk č. 75 z Jindřichova Hradce, č. 11 z Písku a č. 88 z Berouna a dále dvě pěší brigády: č. 37 s velitelstvím v Plzni a č. 38 s velitelstvím v Českých Budějovicích.“¹²⁴

Stejně, jako většina významných pluků armády Rakousko-Uherska, nesl i plzeňský pluk speciální jméno podle svého majitele. A tak užíval v roce 1914 název: c. a k. pěší pluk č. 35 svobodného pána ze Sternberku. V době vyhlášení konfliktu mu velel plukovník Jan Mossig. Co se týče složení pluku, ten byl doplňován z plzeňského okresu a asi šedesát procent jeho mužstva tvořili vojáci české národnosti, další velkou národnostní skupinou byly čeští Němci. Děлил se na čtyři pěší prapory s čísly 1–4. Standardní složení pluku bylo z vojáků základní služby, která trvala v mírových dobách dva roky a to díky úpravě branného zákona v roce 1912, přičemž u ostatních složek pozemní armády zůstala délka základní služby tři roky a u námořnictva čtyři. Pouze někteří vojáci byli však nuceni sloužit dva roky, v případě středoškolsky vzdělaných vojáků se jednalo o jednoroční dobrovolnou službu.¹²⁵ Vedle těchto vojáků v činné službě podstatnou část válečných sil pluku tvořili již zmínění povolání záložníci.

Vlivem vzrůstající paniky a strachu ze zanedbání povinnosti na začátku mobilizace se často začaly šířit různé zvěsti a legendy. Na některé z nich muselo vojsko reagovat a to byl právě případ údajné kolony francouzských automobilů převážejících zlato do Ruska: „Počátkem srpna 1914 počaly se vyskytovat v novinách zprávy rázu poněkud dobrodružného, jaké vůbec v každém začátku válečných poměrů strach nebo přílišná úzkostlivost a také lidová fantasmie vyrábí. Pověsti ty se objevily původně v novinách říšsko-německých a zvěstovaly, že z Francie vyslána byla různými směry do Ruska celá řada automobilů, které tam k účelům válečným vezou spousty zlata. Tato zpráva zněla arci pravdě nepravděpodobně, ježto se dalo myslet, že francouzská vláda sotva asi zvolila by pro dopravu válečného pokladu takovou primitivní a nejistou cestu. Obecenstvo se vůči zprávám těm chovalo skepticky. Za to však úřady politické a vojenské věřili v možnost takové ‚zlaté výpravy‘, a tak stala se i Plzeň svědkem opatření na chytání těch nepřátelských automobilů s drahocenným obsahem. Dne 4. srpna sdělilo vojenské velitelství v dohodě s politickým úřadem obecní správě znění následující depeše: ‚Laut Meldung des sächsischen Gendarmerie Postens in

¹²⁴ KRÁTKÝ, Martin, C. a K. pěší pluk č. 35 ve světové válce 1914–1918, Plzeň 1993, s. 1.

¹²⁵ BERÁNEK, Jan, Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách, Praha 1955, s. 31–32.

*Sommersdorf solen gestern um ¾ 9 Vormittags 25 Autos über Frankfurt a/M. gefahren sein. Diese Automobile sollen französisch sien und sollen 200 Millionen Rubel mit sich führen.*¹²⁶ *Následkem této depeše nařídilo vojenské velitelství plzeňské zatarasení všech mostů a silnic barikádami z vozů a jiných překážek/klád, pytlů s pískem atd./.* *Jen pro elektrickou dráhu a povozy které se prokáží nezávadnými, byl ponechán úzký prostor, strážžený větším oddílem vojáků na každém mostě, kteří tu tábořili ve dne i v noci. Na každé straně takto strážženého přechodu /mostu nebo silnice/ stála stráž dvou vojáků s nasazenými bodly na puškách. Kdykoliv se přiblížil nějaký automobil, strhli vojáci z ramen zbraně, postavili se do bojové pozice a zastavili povoz. Přišel důstojník, velitel stráže s napřaženým revolverem žádal o legitimace, které byly pro automobily vojenským velitelstvím předepsány. V případě neuposlechnutí mělo vojsko příkaz neúprosně použít střelné zbraně. Na Pražském mostě vedoucím přes Radbuzu, byla barikáda z vozů sestavena na straně, kde ústí Nádražní ulice do mostu a stráž obnášela půl setiny zeměbrany. Podobně také bylo na novém mostě císaře Františka Josefa I., kde byl most nad to zatažen silnými řetězy. Také Saský most byl pečlivě hlídán podobnými opatřeními a rovněž i silnice vedoucí ze všech stran do města, nejen erární nýbrž i okresní. Opatření to trvalo do 12. srpna 1914, kdy byly odstraněny barikády. Mosty i silnice zůstaly však nadále hlídány a byly zastavovány nejen příjíždějící ale i z města ven vyjíždějící automobily, motocykly, ba i cyklisté na prostých kolech. Každý musel se prokázati předepsanou legitimací. Opatření ta nesměřovala proti zlatonosným francouzským automobilům, nýbrž proti možným pokusům o vyzvědačství.*¹²⁷

Tato opatření byla také zneužívána, stejně jako vytíženost železnic různými obchodníky, jakožto záminka ke zvýšení cen. To se nesetkalo u obyvatelstva s pochopením, jelikož bylo jasné, že tato opatření jsou pouze dočasná, zrovna tak, jako mobilizační vytíženost železnice. Všichni čekali, že válka bude otázkou pár měsíců a tak neviděli důvod zdražování, jelikož lid očekával, že až skončí tak se zase vše dá do pořádku. Ani tato opatření, komplikující pohyb ve městě během mobilizace, však nebránila jejímu účinnému provedení. A tak dne „19. srpna, po mši svaté sloužené na borském exercirplatzu a po přehlídce na náměstí v Plzni, odpochovali tři doplněné polní prapory 35. pluku na nádraží, I., II. a IV. prapor odjížděli do Haliče k 19. divizi. III. prapor, který měl tou dobou posádku v Kalikovniku, zůstal na Srbské frontě u XVI.

¹²⁶ Podle hlášení saské četnické stanice v Sommersdorfu mělo včera ve 3/4 na 9 ráno dopoledne skrz Frankfurt nad Mohanem projet 25 aut. Tyto automobily měly být francouzské a měly vézt 200 miliónu rublů.

¹²⁷ Válečná pamětní kniha – pozůstalost Jaroslav Schibl, Archiv města Plzně, Fond 2114.

sboru 6. armády. Obyvatelstvo se s domácím plukem loučilo tentokrát srdečně zpěvem písně *„Pětaticátníci, hoši jako květ...“*, kterou pro regiment roku 1913 složil jeho příslušník Karel Hašler.¹²⁸ Vedle Pětaticátníků byly v Plzni umístěny i další jednotky c. a k. armády. *„Pochodové útvary 7. zeměbranceckého pluku, VI. mysliveckého praporu a 22. dělostřeleckého pluku odjeli brzy nato také k vyšším útvarům na fronty a v Plzni zůstala jen jejich náhradní a doplňovací tělesa, z nichž se během války formovali marschbataliony a marschkompanie.“*¹²⁹ Dne 22. července se ještě do služeb armády začlenil ostrostřelecký spolek, který vedení vojska využilo ke střežení borské věznice.

Vlivem potřeby dalších jednotek *„po zahájení formování prvních pochodových praporů v srpnu 1914 vyzvalo ministerstvo války již 13. srpna 1914 k vytváření dalších; druhé pochodové prapory měly být připraveny k odchodu na frontu do 2. září a třetí pochodové prapory do 12. září 1914. Současně probíhal výcvik čtvrtých pochodových praporů, které měli odejít na frontu 10. října 1914. Smýšlení českého mužstva těchto jednotek bylo poprvé vážně ovlivněno neúspěchem rakousko-uherské ofenzivy proti Srbsku, zahájené 12. srpna 1914.“*¹³⁰

4.2. Soužití s obyvatelstvem

Vlivem odchodu většiny vojáků z města a opatření proti údajným francouzským autům, jejichž následkem byla v některých případech i střelba, se mírně zhoršilo soužití jak s mužstvem, které ve městě zůstalo, tak i nově přidělených vojáků. Těm se vlivem těchto okolností nepodařilo navázat na skvělou tradici, kterou si příslušníci posádky ve městě vybudovali v době před mobilizací. Vojáci i nadále navštěvovali různá restaurační a kulturní zařízení, ale obyvatelstvo potřebovalo určitý čas, aby si k nim vybudovalo kladný vztah. Ovšem i přes potlačení mobilizačních zmatků následovalo zhoršování vztahů kvůli jiným věcem. Jednou z nich byl provoz vojenských automobilů. *„Vojenské automobily konající služební cesty, nebo i soukromé výletní projížďky, dále kurýrské automobily atd. projížděly stále častěji naše město a bezohlednou rychlostí své jízdy činily chůzi [sic po] komunikacích našeho města nebezpečnou. Následkem toho dala obecní správa v místních listech dne 15. září 1914 uveřejnit následující výstrahu: Vyhýbejte se automobilům. V současných změněných*

¹²⁸ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 180.

¹²⁹ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 180.

¹³⁰ PICHLÍK, Karel, *Čeští vojáci proti válce (1914–1915)*, Praha, 1961, s. 29.

*poměrech horečného ruchu mobilizačního zvýšil se v Plzni i počet automobilů co chvíli městem a vojskem projíždějících. Automobily tyto přirozeně jezdí rychleji než vozy civilní a tu je v zájmu obecnstva, aby se automobilům samo hned na první signál vyhnulo. Nehledě k vážnému ohrožení lidských životů, jež může vzniknouti z bezstarostné pohodlnosti obyvatelstva, jaké jsme sami byli několikrát v posledních dnech svědky, hrozí každému automobilem poškozenému i skutečnost, že za škodu vojenským automobilem způsobenou nedostane se mu vůbec náhrady. Dle zákona nejsou totiž povinni k náhradě řidiči vojíni, kteří u vykonávání své služební povinnosti automobil řídili, za škodu tímto automobilem způsobenou. Je tedy jen v zájmu obecnstva, aby si toto ustanovení zákona plně uvědomilo a dle něho se také řídilo včasným vyhnutím se vojenským automobilům. Proto pozor!*¹³¹ Tato situace byla občany vnímána velmi negativně a v případě nehod i velmi nepřátelsky. Tento problém se po odchodu všech vojenských jednotek sice postupně sám vyřešil, ale nastal problém opačného charakteru a tím byly rekvizice automobilů pro potřeby armády, což zkomplikovalo už tak ztížené zásobování města. Také bylo jasné, že armáda bude vedle automobilů potřebovat dostatek tahačů a jiných vozidel, a tak byla do řešení této problematiky v omezené míře zapojena i Plzeňská Škodovka.¹³²

Morálku obyvatelstva výrazně ovlivňovaly dopisy od vojáků původně sloužících v Plzni. První bojové nasazení proběhlo 23. srpna 1914 v Haliči, kde začal rakousko-uherský útok. Vojáci pluku vystoupili z vlaků v Přemyšlu a na bojiště u Komarówa museli pochodovat 120 kilometrů. Dne 28. srpna proběhl jejich bojový křest, když do boje šli přímo z pochodu. Na srbské frontě tou dobou bojoval II. prapor a měl chránit jižní křídlo útočící armády. Útok rakousko-uherské armády ještě posílil na severním okraji fronty I. pochodový doplňovací prapor 35. pluku. I přes cenzuru se místní obyvatelstvo dozvídalo o prvních útrapách, úspěších a ztrátách „svého“ pluku. Paradoxní situace nastala zejména na srbské frontě, kde bylo s rakousko-uherskými zajatci ze strany Srbů špatně zacházeno, nejkrutěji s Maďary, naproti tomu Češi, jako jediní ze zajatců, se těšili dobrému zacházení. Svojí roli zde jistě sehrála otázka panslovanství.¹³³

Tou dobou se naplno rozjela hlavně protiruská propaganda v tisku, která označovala carskou armádu za ruský parní válec. To „*nebylo vzhledem k její síle a*

¹³¹ Válečná pamětní kniha – pozůstalost Jaroslav Schibl, Archiv města Plzně, Fond 2114.

¹³² KRÁLÍK, Jan. *Když začal vonět benzín*, Praha 2001, s. 135.

¹³³ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 186.

*masovému způsobu válčení vůbec nadnesené. Vždyť samotné ruské polní vojsko v síle devíti polních armád představovalo zhruba dvojnásobek všech rakousko-uherských braných sil.*¹³⁴ To také mělo negativní důsledky na morálku obyvatelstva a zároveň otvíralo možnost, že válka bude dlouhá. O to starostlivěji si hleděli místní doplňovacích jednotek zverbovaných po okolí města a cvičených v Plzni či blízkém okolí.

V prvních týdnech války, pro pozvednutí bojovné nálady a propagaci armády, nařídilo velitelství pochodová hudební vystoupení vojenské hudby. To mělo pozvednout morálku Čechů, ale nejhojnějšími účastníky průvodů byli čeští Němci, kteří nebyli otázkou panslovanství zasaženi a tak se s chutí stávali stoupenci války proti Rusům a Srbům. To se ale u českého obyvatelstva města nesetkalo s kladnou odezvou a naopak to zhoršilo jeho náladu.¹³⁵ Také byla zavedena pro noviny tří hodinová předběžná cenzura, díky které se negativní informace k obyvatelstvu dostávaly v omezené míře. Bez následků nezůstalo ani zabránění některých školních budov armádou, protože do již tak rušných ulic vyrazily děti, které musely docházet do škol v sousedních čtvrtích, stejně jako doprovod menších žáků. Tato situace se opakovala vždy před a po vyučování, čímž časově zapadala do střídání směn v podnicích a tak ještě více byla komplikována doprava. Díky těmto okolnostem, nebyla v Plzni v prvních měsících války přijímána dobře snaha úřadů co nejvíce pomoci morálce či vojákům. Jinou otázkou zůstává stahování raněných vojáků do plzeňských nemocnic a k tomu uzpůsobených budov. S takto raněnými vojáky cítilo obyvatelstvo jistý druh sounáležitosti, jelikož je vnímalo stejně jako sebe, čili jako oběti Velké války. Vše se změnilo, když byly u prvních vojáků 28. října zjištěny příznaky cholery.

Do činnosti byl také uveden vojenský divizní soud v Plzni, který hned na začátku války dostal jeden velice zajímavý případ. Dne 20. srpna 1914 se v hostinci u Fišerů v Plzni sešla společnost několika lidí, která stejně, jako všechny jiné hovory v hospodách na začátku války, hovořila o probíhajícím konfliktu. Již předtím měl český hostinský Lázenický protihabsburské řeči a byl často varován, že jej může někdo udat. Vlivem těchto varování tohoto večera hostinský vynechal protihabsburskou rétoriku a zaměřil se na německého císaře Viléma II. a označil jej za největší překážku míru s tím, že by se mu měla useknout hlava. Místní jej však za tento výrok neudali. V německé

¹³⁴ DOLEŽAL, Stanislav, *Pod císařským praporem - historie habsburské armády 1526-1918*, Praha 2004, s. 337.

¹³⁵ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914-1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 47.

vesnické hospodě asi dvě hodiny cesty od Plzně se ale jeden z nich se prořekl před bývalým četníkem, který s ním stoloval. Tento bývalý četník dal udání Vojenskému diviznímu soudu v Plzni. Nakonec byl hostinský předvolán před soud. Přelíčení proběhlo až po roce. Veškerá obvinění, která vycházela z toho večera, se vlivem odkladů procesu rozplynula, protože vzhledem k tomu že mnozí svědci případu zapomněli, že se tenkrát o něčem takovém mluvilo. A tak byl hospodský rozsudku zproštěn.¹³⁶ Tento případ skvěle dokumentuje tehdejší oprávněný strach z udání i mezi dobře známými lidmi a také velkou pomalost soudů v podobných případech. Díky tomuto a podobným případům se také v hostincích za přítomnosti vojáků měnila témata tak, aby je nepopudila a nedocházelo z jejich strany k udávání. Postupem času docházelo k podobným případům a i k příležitostem jejich vzniku stále řidčeji, vzhledem ke vzrůstající poptávce po mužstvu na frontách a také k ubývajícímu množství kvalitního piva.

I přes všechny tyto události bylo v prvním válečném roce soužití obyvatelstva s vojáky dobré. Ať už se jednalo o vojáky, kteří do města přijížděli kvůli povolávacímu rozkazu, nebo vojáky, kteří zde měli službu nastálo. K žádným velkým problémům nedocházelo, protože lidé stále měli zásoby z předchozích let a všeho byl ještě relativní dostatek. Stejně tak i nadále část obyvatelstva věřila, že válka nejdéle do půl roku skončí. Velký šok pro občany Plzně představovala zpráva, že při srbském protiútoky 3. prosince 1914 byl téměř zničen kompletní I. maršbatalion 35. pluku. Z jeho zbytku a zbytků několika dalších jednotek byl vytvořen prapor I/35, což dokazuje velice těžké ztráty, které armáda během tohoto protiútoky utrpěla. Informace následovala po negativních zprávách z Ruské fronty, kde utrpěl pluk také rozsáhlé ztráty.¹³⁷ Vedle 35. pěšího pluku sídlil v Plzni ještě 7. zeměbrancecký pluk, který se také v prvním roce války zapojil do bojů.

Následujícího roku si vedení armády uvědomilo situaci se snižující se morálkou obyvatel, stejně jako zoufalou situaci uprchlíků před válkou, hlavně Poláků. Proto se začaly konat hudební vystoupení na podporu těchto nepřímých obětí války. Například dne 14. února 1915 proběhl jeden z těchto koncertů. Kronika františkánského kláštera z tohoto dne nese následující záznam: „*koncertovala po službách Božích o ¼12 v našem kostele kapela pěšího pl. Č. 35. ve prospěch Červeného Kříže. Vybráno však málo jen*

¹³⁶ JIROUT, Josef, *Ve spárech umírajícího orla: z činnosti vojenského divizního soudu v Plzni za světové války*, Plzeň 1928, s. 7–14.

¹³⁷ KRÁTKÝ, Martin, *C. a K. pěší pluk č. 35 ve světové válce 1914–1918*, Plzeň 1993, s. 2.

něco přes 98K, kdežto den předtím v Božkově (hotel Egermaier) přes 225K. U nás bylo málo lidí, poněvadž moc přšelo.“¹³⁸

Když 23. května vstoupila do války Itálie, vytvořila se tím nová fronta na Soči. Během rychlého nouzového budování nové frontové linie byly využity dobrovolnické prapory z okolních hraničních území monarchie. Narychlo byly tyto jednotky posíleny pravidelnou armádou. To znamenalo převelení III. praporu pluku na toto nové bojiště. Zde bojoval pluk výrazně efektivněji než na srbské či ruské frontě. Podstatnou roli na tom sehrála právě absence vlivu panslovanství na této frontě. Do Stoličného Bělehradu byl z Plzně stažen 14. června doplňovací prapor pluku. Důvodem bylo to, že na ruské frontě došlo k přeběhnutí dvou praporů 36. pluku dne 27. května 1915. Následkem toho reagovalo velení armády výměnou českých a uherských doplňovacích pluků. Radost přišla pro plzeňské rodiny také z ruské fronty a to když byl 35. pluk vyznamenán za udržení předmostí v srpnu na řece Dněstr. Pluk dokonce dostal zvláštní uznání velitele rakousko-uherské armády arcivévody Bedřicha.¹³⁹ Situaci vojáků, kteří byli právě nasazeni, skvěle mapuje případ Josefa Chmelíka, který v březnu 1915 narukoval v Plzni k 6. polní kumpanii 7. zeměbraneckého pluku. A už 20. března byl v poslední stanici před frontou. Ve svých dopisech rodině si z počátku nestěžoval na nic. Zatím nebyla zima, jen bláto, jídla bylo dostatek. Poté co dorazil na frontu, se situace změnila, lze to dokladovat i tím, že už po osmi dnech na frontě si píše rodině o jídlo, dále pak hlavně o cukr a sůl. Když udeřily první mrazy, psal si ještě o teplé prádlo a nezbytné věci, které nedokázala armáda zajistit v dostatečném množství. Jeho situace se zlepšila až v červnu.¹⁴⁰ Vlivem tohoto a mnoha jiných dopisů, které dostávaly rodiny vojáků na východní frontě, se snažili lidé získat více potravin, než bylo předpokládáno zásobováním. Tyto potraviny byly posílány na frontu a tak sice pomohly zvedat morálku vojáků, ale i ceny potraviny ve městě.

Vedle střídavých úspěchů a neúspěchů na frontě, válka začala výrazněji zasahovat do života civilistů. Jasně se projevil nedostatek potravin a tak 8. dubna byly poprvé vydány poukázky na chleba. Ale už 19. dubna nestačil příděl chleba pro město a tak poukázky měly pouze symbolický význam, proto začal stoupat odpor proti válce u většiny obyvatel. Nespokojenost se zásobováním také zaznamenalo vedení města a tak

¹³⁸ Františkánský klášter – 2 období – kronika konventu 1910–1950. Fond Františkáni Plzeň. Archiv města Plzně.

¹³⁹ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 194-5.

¹⁴⁰ ŘEHÁČEK, Karel, „Drazí rodiče“ *Válečná každodennost doudleveckého landvévára Josefa Chmelíka v korespondenci z let 1915–1918*. In: ŠPAČKOVÁ, Lenka (ed.), *Tenkrát na západě* (Čech). Plzeň 2013. s. 179.

nechalo zřídit pomocnou policejní službu. Toto nařízení bylo vydáno dne 18. května 1915, mělo se jednat o asi šedesát mužů, kteří by dostali policejní čepice, odznak a ramenní pásku a měli dohlížet u výdejen potravin na pořádek. To společně s výměnou domácích vojáků za maďarské vyvolalo odpor proti armádě. Protože „*maďarští vojáci konali službu velmi přísně. Vojenské hlídky procházely městem po 9 hodině večerní a kontrolovaly hostince. Velká nevýhoda byla neznalost jazyka, neboť jenom jednotlivci mluvili německy. Jejich temperament a neinformovanost o našich poměrech vyvolávali časté incidenty. Maďarský důstojník-lékař po čase svěřil říšskému poslanci Habrmannovi, že maďarští vojáci mají rozkaz neobjevovat se v Plzni a okolí nikde samotní a býti vždy připraveni se zbrani na útok. Plzeňské obyvatelstvo jest prý smýšlení nebezpečně revolučního.*“¹⁴¹

V srpnu toho roku byla do činnosti uvedena zesílená vojenská cenzura, která v rámci možností četla veškerou poštu, jak do města přicházející, tak z něho odcházející.. Další nepříjemností bylo pro obyvatele nařízení vojenské správy, které přikazovalo, aby byly hostince zavřeny v 10 hodin večer.¹⁴² Z toho důvodu se prohloubila už tak velká nervozita mezi obyvatelstvem a vojáky.

Následujícího roku už na obyvatelstvo začal doléhat nedostatek potravin a surovin ve velké míře. Proto dostal úřad cenzora 22. února 1916 příkaz, aby se v tisku neobjevila jediná zmínka o nedostatku potravin a surovin. Tím, mimo uklidnění lidí, bylo sledováno i to, že se Dohoda snažila Centrální mocnosti vyhladovět a tak neměl být pevný podklad pro činnost jejích agentů, kteří by získali touto cestou důkaz, že tato strategie začíná fungovat.¹⁴³ Cenzura se také snažila maximálně zamezit šíření informací o skandálech vysokých činitelů armády i vlády či jejich příbuzných a rodin. Během roku byly zavedeny poukázky na další potraviny a kuřivo: „*Na všechno byly vydávány lístky chleбенky, brambořenky, moučienky atd., a téměř nic se na ně nedostalo. Před výdejnami potravin čekaly dlouhé řady, až na ně dojde, často marně. Zásoby došly a oznámilo se, že se výdej potravin odkládá na příští den. Přes noc až do rána čekali na přiděl muži, ženy, děti a dále až do poledne a do večera. Na všechno byly stanoveny nejvyšší ceny. Kdo mohl, koupil co se dalo, pod rukou za mnohonásobně dražší*

¹⁴¹ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 51.

¹⁴² Tamtéž, s. 47.

¹⁴³ Tamtéž, s. 54.

peníz.“¹⁴⁴ Tato situace byla často za dozoru vojska pečlivě sledována, aby nedošlo k nepokojům. To ztěžovalo již tak náročné soužití obyvatelstva a vojenské posádky ve městě. Vedle těchto problémů začaly do města ilegálními cestami pronikat informace, že už se pevně ustanovila zahraniční akce s cílem vytvořit společný stát Čechů a Slováků.¹⁴⁵

Situace na frontách byla pro 35. pěší pluk náročná. Na východní frontě probíhala jeho reorganizace a tak během ní byl zaskočen Brusilovovou ofenzivou. V průběhu bojů, spolu se spojeneckými jednotkami, odrazil nápor ruské 11. Sucharinovy armády u silnice na Tarnopol.¹⁴⁶ Ale část vojáků byla zajata ruskou armádou. A to nejen příslušníků 35. pěšího pluku ale i dalších jednotek s českými vojáky. Jejich situaci v zajetí může dokumentovat případ Josefa Chmelíka, který byl zajat předchozího roku, ale pošta i přes to jeho příbuzným chodila. V zajetí pomáhal na stavbách zákopů a opevnění. I nadále psal rodině o jídlo a peníze a to až do roku 1917.¹⁴⁷ Podobná situace panovala jistě i u zajatých příslušníků 35. pěšího pluku. Oproti tomu na italské frontě během bojů v bitvách o Soči se 35. pluk mimořádně vyznamenal a tak se i díky jeho činnosti stali pro italskou armádu čeští vojáci obávanými protivníky.

Zhoršující situace se projevila mimořádně silně v březnu 1917, kdy vojáci dostali příkaz, aby po lesích v okolí Plzně sbírali kořínky kapradí na krmení armádních vepřů. Dále se projevoval i nedostatek materiálu a tak byl vydán příkaz vojenským obuvnickým dílnám, který měl inspirovat i civilní dílny. „*Aby byl dán příklad, vyhledávají vojenské úřady, že ve vojenských dílnách opravuje se rozedraná obuv tím, že jest opatřována dřevěnými podešvemi a náhražkami kůže. Prý se tyto náhražky dobře osvědčují...*“¹⁴⁸ Dalším velkým šokem pro soužití obyvatelstva a vojáků byla nehoda v muniční továrně v Bolevci.

Když několikrát nebylo aprovizací vydáno dostatečné množství zásob tak vlivem stoupajícího zoufalství obyvatel, se v průběhu dní 13. a 14. srpna 1917 rabovalo po celém městě a policie neměla možnost to zvládnout. Proto bylo večer 13. srpna povoláno vojsko, aby ukončilo toto davové šílenství. Ale i přes to se někde ještě 14.

¹⁴⁴ HABRMAN, Gustav, *Mé vzpomínky z války: Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost*, Praha 1928, s. 98.

¹⁴⁵ RYCHLÍK, Jan, *Češi a slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012, s. 47.

¹⁴⁶ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 197.

¹⁴⁷ ŘEHÁČEK, Karel, „*Drazí rodiče*“ *Válečná každodennost doudeveckého landvéra Josefa Chmelíka v korespondenci z let 1915–1918*. In: ŠPAČKOVÁ, Lenka (ed.), *Tenkrát na západě (Čech)*. Plzeň 2013, s. 182.

¹⁴⁸ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě. záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 57.

srpna rabovalo. V reakci na tyto události bylo vyhlášeno stanné právo pro Plzeň, Skvrňany a Lobzy. Dne 16. srpna bylo rozšířeno na Doubravku, Doudlevec a Třemošnou. Polní podmaršálek Reymann jej rozšířil 20. srpna i na plzeňskou posádku kvůli riziku vzpoury. Stanné právo trvalo až do 29. srpna.¹⁴⁹ Během léta zasáhly hladové nepokoje i venkov, například Třemošnou a Spálené Poříčí. Postupně se také začala projevovat silná moc sociální demokracie hlavně nad škodováký a díky tomu ještě ve větší míře stoupalo napětí mezi vojskem i civilními úřady a dělnictvem,

Mezitím se na italské frontě odehrávala 10. bitva na Soči, kde zaútočili Italové mezi 12. a 28. květnem, Během této bitvy opět 35. pěší pluk bojoval výborně, frontu zde také posílil 7. zeměbrancecký pluk z Plzně. Mezi 18. srpnem a 13. zářím proběhla ještě 11. bitva na Soči, v níž si české pluky počínaly opět skvěle.¹⁵⁰ Takže příbuzenstvo vojáků mělo, díky tomuto rozhodnutí velení přemístit plzeňské pluky na stejnou frontu, dobrý přehled o situaci na frontě a mohlo si vzájemně vyměňovat své poznatky.

Na ruské frontě nastal klid. Po únorovém pádu cara se začala ruská armáda rozpadat. Množily se v ní dezerce a odmítání rozkazů a tak až do Kerenského ofenzivy v červnu 1917 byla na frontě doba bez velkých bojů. Když střety opět nenadále začaly, bylo největším šokem pro rakouské velení zjištění, že v bitvě u Zborova na české pluky útočili Češi. A že se na ruské frontě utvořilo organizované těleso zrádců, kteří si říkají legionáři. Ti díky pokřikování na krajany česky zaznamenali částečný úspěch kvůli zmatení bránících se vojáků, ale jinak ofenziva ztroskotala. I přesto přeběhla část vojáků k nepříteli a tak pro 35. a 75. pluk nastalo těžké vyšetřování, které však vedlo pouze k tomu, že vojáci byli zaskočeni, avšak jen malá část uvěřila slovům zrádců, takže čest pluků nebyla poškozena. Po této ofenzivě, kdy byly oba české pluky těžce poškozeny a mohly odepsat zhruba polovinu mužstva, byly staženy do zázemí a odeslány pro doplnění. Po získání potřebných stavů byl celý 35. pěší pluk poslán na italskou frontu, protože však na nahrazení ztrát bylo využito více Němců než Čechů, byl podíl obou národností v pluku téměř shodný.¹⁵¹

Poslední válečný rok byl už velký nedostatek všeho a tak klesala morálka, věrnost císařství a i poslední zbytky náklonnosti k maďarským vojákům ve městě. Nevole byla také způsobena tím, když 20. dubna 1918 byla zrušena výjimka pro drážní důvěrníky a ti museli narukovat k vojsku.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 141-142.

¹⁵⁰ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 208–209.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 198-201

Vlivem již téměř nefunkčního zásobování civilistů ve městě došlo dne 1. června 1918 k tragedii. Kolem 6. hodiny večerní se u obchodu pekaře Šolara v Koterovské ulici prováděla nakládka chleba pro Škodovy závody. Hladové ženy a děti, které neměly již týden žádný přidělený chleba, vše pečlivě sledovaly. Z hladu začaly vykřikovat, že mají hlad a že také chtějí chleba. V reakci na to rychle přispěchala vojenská hlídka c.k. 69. pluku, které velel poručík Oskar Wirfl. Její příchod ale proběhl bez rozkazu od velení a tedy pouze díky iniciativě velitele hlídky. Poručík ale nerozkázal lidem, aby se rozešli a nechali pracovat zaměstnance pekařství, pouze dal zatroubit příkaz a když nastal zmatek odcházejících lidí, tak dal svým mužům rozkaz k palbě. Celý incident si vyžádal 5 mrtvých dětí střelených do zad na místě a řadu zraněných.¹⁵² I přes následné vyšetřování se viníka nepodařilo odsoudit. Celá situace ovšem představovala obrovský zlom pro morálku civilního obyvatelstva, to bylo nyní naladěno protivojensky. Navíc se mezi veřejnost dostala informace, že velitel hlídky byl synem plzeňského velkoobchodníka, který se jen díky otcovým penězům vyhnul nasazení na frontě.¹⁵³

Válečná situace toho roku se stala pro oba plzeňské pluky přelomovou, neboť i přes to, že do války vstoupily USA na straně Dohodových mocností, tak se podařilo vyřadit Rusko z války vlivem jeho vlastního vnitřního rozkladu a když 3. března 1918 byl podepsán Brestlitevský mír, znamenalo to obrovské uvolnění jednotek, jak pro Rakousko-Uhersko, tak i pro Německo, které takto uvolněné síly poslalo nejen do Itálie, ale i na západní frontu. Rakušané odeslali všechny jednotky, které měli k dispozici na italskou frontu, protože už jiný nepřítel pro ně přímo nezbýval. Ještě před podpisem byl ale v lednu přesunut 7. zeměbranecký pluk do těžkých bojů u Monte di Val Bella, během těchto bojů se pluk zcela vyčerpал a byl přesunut do Haliče na ochranu komunikací a zacelení ztrát. Poté, co bylo provedeno doplnění, byl pluk odeslán do týlu v Itálii, kde byl až do konce války, kdy před jejím ukončením začal jeho přesun do Českých zemí.¹⁵⁴ Touto dobou byl už i původní 35. pěší pluk zcela vyčerpán boji a byl smíšen na italském bojišti se zbytky 88. a 11. pěšího pluku.

¹⁵² NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 301.

¹⁵³ REHBERGER, Arthur. *Katalog výstavy: se západočechy na sočské frontě 1. světové války*, Příbram 2006, s. 32.

¹⁵⁴ DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*, Plzeň 2010, s. 213.

5. Kultura a společnost

5.1. Kulturní vystoupení a pietní akce

Na začátku války kulturní činnost pokračovala v téměř nezměněné podobě. Mimo naverbování několika herců či hudebníků, kteří byli zaměstnáni v divadlech či pro zábavu a byli součástí spolků, zůstala na počátku války kulturní scéna ve městě téměř nedotčena. Jediná změna nastala s propagandistickými vystoupeními vojenské hudby. Vlivem víry v krátkost konfliktu dokonce v prvních měsících války ani nepoklesla návštěvnost divadel či kulturních představení. Po prvních porážkách však lidé začali šetřit a to se projevilo ve velkém snížení počtu návštěvníků. Následkem dalších odvodů do armády byl výrazně změněn repertoár předváděných divadelních děl či hudebních vystoupení pěveckých souborů. Návštěvnost divadel byla ovlivněna i tím, že na rozdíl od jiných měst bylo dělnictvo ve Škodovce a vojenští úředníci v Plzni ubytováni přímo ve městě. Díky tomu, i přes značný počet odvedenců, bylo možno v divadelních sálech stále vidět jako návštěvníky muže, ale už jich byla menšina, oproti ženám, které na představení běžně chodily. Vedle divadelních souborů a vojenské hudby, působilo ve městě také několik pěveckých spolků, přičemž dva nejdůležitější byly Hlahol a Smetana: „*Pěvecký spolek Smetana se věnoval především reprodukci mužských souborů a Hlahol naproti tomu se soustředil na provádění velkých kantátových děl a ženských sborů.*“¹⁵⁵ Oba pěvecké spolky měly řadu vystoupení a i přes problémy s odchodem členů na frontu, tak i když ve zmenšené míře, co se týká počtu pěvců, koncertovaly. Stále měly svoje koncerty vyprodány, hlavně díky svým kvalitám, secvičenosti a repertoáru, které jejich tvorba předváděla.

Spolek Hlahol se, i během dalších válečných let, prezentoval v celé řadě koncertů. Například v úterý 18. dubna 1916 byl ve velké dvoraně Měšťanské Besedy uspořádán Jarní koncert: Česká balada a romance a to za podpory hudební části 35. c. a k. pěšího pluku. Během představení bylo předvedeno celkem devět písní. V repertoáru měly písně a zhudebněné básně Antonína Dvořáka, Bedřicha Smetany, Vítězslava Nováka, Leoše Janáčka a dalších. Představení začínalo v osm hodin večer a bylo kvůli plnému využití kapacit využito i předprodeje lístků na něj. Další velký koncert, tentokrát na podporu činnosti Červeného kříže, byl pojmenován Velký koncert Duchovní hudby a proběhl 7. května 1916 v kostele Redemptoristů v jedenáct hodin

¹⁵⁵ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Archiv města Plzně: průvodce po fondech a sbírkách*, Plzeň 1987, s. 293.

dopoledne, opět za pomoci členů 35. pěšího pluku. Na repertoáru byla skladba Smetana-Klička: Fantasie na symfonickou báseň Vyšehrad. Dále byla na pořadu tvorba Richarda Wagnera, Stanislava Suda, Josefa Kličky a Ludwiga van Beethovena. Toho roku Hlahol vystupoval nejen v kostele a Měšťanské besedě, ale i v sále Dělnického spolkového domu Peklo. Tam proběhl, pod záštitou Krajského vzdělávacího výboru České strany sociálně demokratické, dne 5. května Koncert lidových písní. Vedle pěvecké části souboru zde vystoupila i jeho taneční část. Konkrétně Hynek Palla předvedl lidové tance jako je Cibulačka, Kominíček, Obkročák. Toto vystoupení se obešlo bez asistence příslušníků armády a tak celý program řídil a naplánoval sbormistr Hlaholu František Krofta. Na repertoáru pěvecké části byly chodské lidové písně pod vedením Josefa Jindřicha: *Zelený hájové, Jenom si rodiče, Co pa tam děláš, Kdo to de k nám, Já dycky hop*. Mimo chodských písní sbor zazpíval i písně moravské pod vedením Ezechiela Ambrose: *Sviť sluněčko, Aničko dževečko, Plavil Janek koně, Dybych byla vtáčkem, Čí je to roličko neorané*. I následujícího roku se pokračovalo v koncertech a přednáškách a přesto, že se situace obyvatel zhoršovala, stále se našel dostatek lidí ochotných za uspořené peníze vyrazit na kulturní vystoupení sboru. A tak v neděli 11. února 1917 ve velké dvoraně Měšťanské besedy proběhla přednáška Morava hudební pod záštitou Hudebního odboru osvětového svazu pro Plzeň a okolí. Přednášel profesor Hubert Doležil a hudební ukázky zajišťovala paní Jarmila Královcová a pěvecký spolek Hlahol. Tato přednáška s ukázkami však nemohla fanoušky sboru uspokojit a tak bylo 7. března 1917 proveden první řádné hudební představení toho roku. Na něm účinkoval jak pěvecký sbor, tak klavírista. Název koncertu zněl České tance lidové. Ve čtvrtek 22. března následoval koncert Večer sborů a písní v Dělnickém kulturním domě Peklo.¹⁵⁶

Mimo těchto různých vystoupení, která se odehrávala a produkovaly podle zadání různých členů či přání organizací, se konal Smetanův festival na památku 50 let od položení základního kamene Národního divadla. Probíhal 25. – 27. května 1918¹⁵⁷ a jasně ukázal, že národní sebeuvědomění v oblasti kultury, i přes válečné strádání a problémy, je i nadále velice silné.

Vedle hudebních vystoupení byly pravidelně pořádány oslavy, například k výročí narození císaře či různé slavnosti k otevření veřejných budov, jako třeba

¹⁵⁶ Hlahol – zápisy schůzí výboru a představenstva 1911–1920, Archiv města Plzně, Šanon 8e70.

¹⁵⁷ Hlahol – Památná kniha II 1850–1948, Archiv města Plzně, Šanon 10A 77.

Národopisné muzeum v Gerlachovském domě dne 28. září 1915.¹⁵⁸ Byly slaveny i nadále různé svátky jako byl 1. máj. Ten byl slaven až do zákazu shromažďování, na jeho oslavu bylo vždy uvolněno mnoho dělníků z práce, aby jej mohli v klidu účastnit a předešlo se možnosti nepokojů v případě zákazu oslavy tohoto, pro ně tak významného, svátku. Vedle toho byly hojně slaveny národní oslavy, například svátek svatého Václava: „*Zvonilo se slavnostně od ½ 8 do 8 hod. večer, v oknech fary a hojně i v soukromých domech byla iluminace na oslavu národního svátku sv. Václava Večer toho dne sv. požehnání s asistencí, rovněž velká byla s asistencí. Sbor zpíval oslavnou mši od Floriána.*“¹⁵⁹ Ještě roku 1915 dne 6. července se městská rada u příležitosti oslav výročí upálení mistra Jana Husa usnesla, že nechá vystavět tzv. Husův dům s plánem umístit do něj všechny plzeňské knihovny a čítárny. Tyto oslavy proběhly po celých Českých zemích a měly protihabsburský podtext.¹⁶⁰

Další důležité oslavy proběhly dne 30. prosince 1916, toho dne byla provedena korunovace Karla I. novým králem v Uhrách. Český deník dne 8. ledna dokonale popisuje její průběh v několika článcích na straně 3, aby dal lidem představu velkoleposti těchto oslav, které v omezené míře proběhly i ve městě. Prvním z článků je Korunovace v Uhrách. Jeho znění je: „*V sobotu 30. prosince 1916 prožil národ uherský velký historický den. Postavil na hlavu svého krále korunu a přijal z rukou jeho slavné obnovení přísahy na ústavu uherskou. Této události přísluší nesmírný státoprávní význam. Uherská korunovace je státním aktem prvního řádu, jenž zaručuje Uhrám ústavu. Teprve korunovací vstupuje král v držení všech svých práv. Kromě toho ještě před korunovací bylo nutno, aby panovník podepsal korunovační diplom, sestavený říšským sněmem, jenž ho zavazuje k zachování ústavy. A stručným opakováním korunovačního jest korunovační přísaha, jejíž text rovněž stylisoval říšský sněm. O korunovací, o níž jsme referovali, byla vydána i podrobná úřední zpráva: Se starodávnou nádherou a okázalostí konala se dnes slavnostní korunovace císaře-krále Karla IV. a císařovny-královny Zity. Drsná válečná doba donutila pojmout v jedno různé úkony Korunovačního obřadu, které se v dřívějších korunovacích prováděli z části v Budíně, z části v Pešti, ležícím na protějším dunajském břehu. Korunovační slavnost*

¹⁵⁸ DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004. s. 182.

¹⁵⁹ 27. září 1915, Kronika konventu Františkánského kláštera: 2. období (1910–1950), AMP, fond: Františkáni Plzeň.

¹⁶⁰ DOUŠA, s. 182.

*započala již v nejhranějších hodinách. Nepřehledný zástup lidí proudí ulicemi...*¹⁶¹ Následoval zevrubný popis provedení samotného obřadu v chrámu, včetně popisu přítomných vojenských jednotek, které dbaly na celkovou bezpečnost a bezmála po půl století se účastnily v monarchii takto slavné události. Vše i nadále provázely s tím neodmyslitelně spjaté náboženské ceremonie. Pak se slavnostně povyšovalo. Následoval popis slavnostních ceremonií na posvátném pahorku, který byl dávno obestavěn a tak byla na původním místě alespoň navržena hlína, jakožto symbolický odkaz na pradávno uherské krále. Tato poslední velká slavnost monarchie jasně ukázala snahu Maďarů a Němců v touze udržet monarchii pohromadě, i když do světa pronikala, o vzniku osvobozeneckých snah různých národů, jedna informace za druhou.

Co se týká smutečních akcí, tak první velice významnou, byl bezesporu pietní akt na rozloučení se s arcivévodou a arcivévodkyní, zavražděnými v Sarajevu během atentátu dne 28. června 1914. Následující den úřední budovy musely vyvěsit černé prapory, byla zastavena zábava ve městě a vylepena oznámení o atentátu.¹⁶² Ovšem tento smuteční obřad byl pro monarchii přelomovým i díky tomu že za měsíc, kvůli smrti následníka, vstoupila do války se Srbskem, čímž se aktivoval celý řetězec koalic a Velká válka začala. Druhým přelomovým pietním obřadem byla tryzna za zemřelého císaře Františka Josefa I., který zemřel na zápal plic dne 21. listopadu 1916. Jeho úmrtí znamenalo přelom pro monarchii hned v několika ohledech. Hlavním z nich byl šok z toho, že císař, kterého znaly minimálně tři generace obyvatel, náhle zemřel. Tato ztráta jistoty a jedné z opor stability rakousko-uherské monarchie byla hodně citelná. Další změna byla ta, že lidé začali věřit, že válka díky novému císaři brzy skončí. Tyto názory se bohužel nedočkaly proměny ve skutečnost a celá monarchie dostala do vleku Německa. Poslední větší změnou, díky smrti starého císaře, bylo probuzení a posílení nacionalistických snah neněmecké a nemaďarské části populace v soustátí: *„Zemřel J. V. císař a král náš František Josef I. truchlivá zpráva ta otrásla Rakouskem, které ztrácí svého panovníka v těžké době válečné. Slavné smuteční služby Boží za J. V. konány 28. listopadu, kdy též ráno od 7 do 1/2 8 hod. vyzváněno všemi zvony. Rovněž v den pohřbu se vyzvánělo od 12-1 hod. v poledne.*¹⁶³

Další veřejný smutek nastal, když se pro válečné potřeby začaly po městě likvidovat kostelní zvony kvůli zvonovině. *„Začali nám rozbíjet na věži zvony, jež brali*

¹⁶¹ Český deník. V Plzni 8. ledna 1917. ročník VI, číslo 7. s. 3.

¹⁶² DOUŠA, s. 179.

¹⁶³ 21. listopad 1916, Kronika konventu Františkánského kláštera: 2. období (1910–1950), AMP, fond: Františkáni Plzeň.

na válečné účely ze čtyř zvonů na velké věži si sebraly tři největší, totiž Maria, Dominik Václav a na malé věžičce nad kostelem sanktusek, Tomáš. Nechali na velké věži jen zvon nejmenší, tj. Josef. Zvláštní náhodou zůstal nám však Tomáš, ač byl také odsouzen jít do pole. Když byli vojáci hotovi na velké věži (trvalo jim to roztloukání tři dny!) měli jít i pro ten malý ale p. nadporučík, který na snímání zvonů dohlížel, prohlásil: ale kdo by proň lezl, nestojí za to – a tak nám zůstal. Máme alespoň umíráček.¹⁶⁴ O této události informovaly i noviny. S předstihem a chválou na zvony bylo psáno v Českém deníku: „Loučení se zvony plzeňského Bartolomějského chrámu. Jak na jiném místě uvádíme, dojde v pondělí 15. t. m. k přípravným pracem, nutným ke snímání zvonů z věže kostela sv. Bartoloměje. Štěstí přálo těmto zvonům, neboť od srpna minulého roku již mluvilo se o tom, že nám odejdou, a ony vydržely až do roku 1917 a budou poslední v Plzni, na něž bude sáhnuo. Jak bylo přislíbeno, bude možno občanstvu našemu s nimi se rozloučiti, aby nám všem utkvěl v mysli jejich krásný zvuk. Poslední, jenž vyznamenán jest, aby mu celým sborem zazvonily hranu a doprovodily jej na poslední cestě, bude, jak se zdá, zdejší měšťan pan Jan Svidenský, jehož pohřeb koná se dnes odpoledne o 2¼ hodině z domu smutku na Ferdinandově třídě. Zvony pak dle dispozic ponavržených arciděkanem zdejším Msgem Černým a schválených patronem kostela Drem Petákem zazní oficiálně naposledy dle tohoto pořádku: Dnes o 6. hodině večer bude zvoniti klekání naposled největší a nejvzácnější plzeňský zvon Bartoloměj, po němž zazní jako obyčejně zvon Prokop (umíráček). Po tomto klekání jest ustanoven tento pořád zvonění: Započne zvoniti nejmenší zvon Anna, pak budou pokračovat dle velikosti zvon Prokop, pak Jan, na to Marie a posléze Bartoloměj. Na to zahlaholí všechny zvony sborem najednou. Ze sboru tohoto umlkne nejdříve Anna, pak Prokop, Jan, Marie a nakonec bude zvoniti sám Bartoloměj. Stejně budou zvoniti v pondělí 15. t. m. o 7. hodině ráno, načež budou zahájeny přípravné práce se snímáním zvonů. Plzeňské zvony bartolomějské měly snad pro každého Plzeňana velký význam: ony se radovaly s námi, když jsme měli radost, ony s námi truchlily, když jsme měli zármutek. Co známých našich ony doprovodili na poslední cestě! Je proto pocta na jejich poslední cestu jim připravovaná jistě zasloužená, a kdyby mohly vidět, viděly by, jaké množství ctitelů měly nejen v Plzni, nýbrž i v celém kraji a jaké množství ctitelů se s nimi bude teskně dnes i zítra loučiti.“¹⁶⁵

¹⁶⁴ 4. leden 1917, Kronika konventu Františkánského kláštera: 2. období (1910–1950), AMP, fond: Františkáni Plzeň.

¹⁶⁵ Český deník. V Plzni 14. ledna 1917. Ročník VI. číslo 12. s. 6.

Zhodnocení celého smutečního aktu proběhlo v tomtéž listu: „*Loučení se zvony plzeňského kostela sv. Bartoloměje konalo se, jak jsme již v nedělním čísle předeslali, oficiálně v neděli dne 14. Ledna 1917 o 6. hodině večerní a v pondělí dne 15. Ledna o 7. hodně ranní v ohlášeném již pořadu. K rozloučení se zvony dostavili se na Velké náměstí v Plzni nejen representanti a četné obyvatelstvo Plzně, ale i hojně lidu z celého okolí, kteří všichni v hlubokém pohnutí naslouchali hlaholu zvonů jaksí též tesknému. – Včera ráno zahájeny byly přípravné práce ke snesení zvonů, ale pokud práce tomu dovolí, bude rekvírovaných zvonů ještě od případu k případu ke zvonění použito. Jakmile však rozkyv zvonů bude znemožněn, bude osud jejich rychle zpečetěn.*“¹⁶⁶ Díky těmto, pro armádu výhodným opatřením, bylo ale docíleno toho, že za několik tun kovu klesla válečná morálka ve městě, obyvatelstvo soudilo, že když jsou pro válku potřeba i zvony, znamená to, že šance ji úspěšně vyhrát výrazně klesá.

Velkou ranou pro město bylo také úmrtí starosty města Plzně Dr. Václava Petáka. Jeho smrt sice nebyla pro monarchii tak významná jako předchozí úmrtí následníka trůnu či císaře, ale o to více zdůraznila konec staré doby monarchie. Z toho důvodu byla uveřejněna řada smutečních novinových článků a inzerátů různých organizací. Tento, nejen pro město významný muž, zemřel 19. listopadu 1917. Ten samý den už bylo smuteční oznámení o jeho úmrtí uveřejněno ve Večerníku Českého Deníku: „*To město své opustil náhle vůdce jeho ve chvílích, kdy chystalo se k zaslouženému veřejnému uznání čtvrtstoletí poctivé práce své hlavy, jenž vytrvala na svém místě i v dobách pro město nejtěžších.*“¹⁶⁷ I následující den bylo v tisku vzpomínáno na jeho osobu. Mimo jiné obsahuje i informaci o smuteční schůzi městské rady, která proběhla předchozí den v 11. hodin dopoledne.¹⁶⁸ Velkou lásku lidu města k jeho osobě potvrzuje i smuteční báseň, jejímž autorem je Karel V. Kuttan a která byla uveřejněna ve stejném čísle, ale na straně dvě. Na této samé straně je detailní popis o informování obyvatelstva o této smutné události a to ve článku Dojem úmrtí Dra. Petáka „*byl nevypsitelně hluboký. Hned v časných hodinách ranních pronikla zpráva o skonu populárního starosty plzeňského do veřejnosti, cestující elektrických drah pak byla záhy roznesena do všech úhlů Plzně. Brzo po 8. hodině pak počaly se na budovách plzeňských objevovat smuteční prapory. Celé město bylo záhy zahaleno smuteční náladou a sotva kde jsi shlédl úsměv. O Večerník Českého Deníku, jenž v čele s obrazem*

¹⁶⁶ Český deník. V Plzni 16. ledna 1917. Ročník VI, číslo 14. s. 4.

¹⁶⁷ Večerník Českého deníku. V Plzni 19. ledna 1917. Ročník IV. číslo 264. s. 1.

¹⁶⁸ Český deník. V Plzni 20. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 312. s. 1.

zesnulého přinesl včera vyličení posledních chvil jeho, byl takový zájem, že celý zvětšený náklad byl záhy rozprodán. V městském divadle plzeňském se včera na znamení smutku nehrálo.¹⁶⁹ Na stranách 6–9 v tomtéž deníku se s ním loučí někteří členové Městské rady, Správní výbor Měšťanské besedy v Plzni a tělocvičná jednota Sokol v Plzni, která jej chce vyprovodit v krojích, jakožto svého dlouholetého člena, na poslední cestě. Dále pak Spořitelna královského města Plzně, Závody pro průmysl tiskařský a papírnický společně s vydavatelstvem Českého deníku, stejně jako měšťanů, kteří zaplatili za rozloučení se starostou v novinách. Na straně 10 je rozloučení od městské rady jakožto celku a instituce, kde je detailně popsán plán pohřbu. Ve Večerníku Českého Deníku v ten den jsou vyzýváni všichni občané k vyvěšení černých praporů a ať na pohřeb dorazí všichni členové Sokola, co mohou.¹⁷⁰ Přímý popis smutečního projevu zastupitelstva královského města Plzně byl také uveřejněn v tisku. Mimo jiné i přesný plán, jak se smuteční záležitost bude konat.¹⁷¹ Následující den bylo dopodrobna uveřejněno v článku „Pokyny v den pohřbu“ jak se mají lidé na pohřbu tohoto významného muže chovat. „Dnes po uzavření vstupu do zasedací síně bude rakev snesena do vestibulu radnice, který pak bude o 1. hod. odpolední otevřeno pro přístup hostí. V levo u vchodu do radnice bude zapisování účastníků pohřbu. Aby předešlo se zmatkům při uspořádávání špalíru na náměstí a při pohřebním průvodu, bylo ustanoveno že: Příchod pro školy všeho druhu z Říšského předměstí na náměstí je z Fodemayervy ulice směrem k hotelu U zlatého orla, kdež dostane se jim pořadatelé poukazu, které místo je jim vykázano. Školy z Pražského předměstí přicházejí Poděbradovou a Pražskou ulicí. Školy ze Saského předměstí přijdou ulicí Saskou na náměstí. Spolky uniformované přicházejte na náměstí Solní nebo Dominikánskou ulicí. Na náměstí dostane se jim poukazu pořadatelé. Spolky a společenstva uniformovaná a spolky neuniformované s praporem zařazeny budou do pohřebního průvodu. Deputace spolků shromáždí se v kostele po obou stranách chrámové lodi a připojí se pak ke smutečnímu průvodu za rakví. Účastníci pohřbu se důtklivě žádají, aby v zájmu důstojného vzhledu řadili se v průvodu za rakví v šestistupy. Ústřední hřbitov zůstane pro obecnost uzavřen a budou vpuštěni jen účastníci pohřbu. U Sv. Jana za Pražským mostem budou připraveny povozy pro jízdu na hřbitov takto: po levé straně od mostu až k hostinci U města Lipska budou stát vozy pro rodinu a příbuzenstvo, jakož i pro obecní

¹⁶⁹ Český deník. V Plzni 20. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 312. s. 2.

¹⁷⁰ Večerník Českého deníku. V Plzni 20. ledna 1917. Ročník IV. číslo 265. s. 2.

¹⁷¹ Český deník. V Plzni 21. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 313. s. 1.

hodnostáře a ostatní oficiální hosty. – Kočáry, které si deputace soukromně objednali a příležitosti soukromníků postaveny budou po pravé straně od mostu směrem k Sirkově ulici podél chodníku. Do vozů po levé straně postavených a pořadatelstvem dodaných budou připuštěny jen osobnosti legitimacemi opatřené. Povozy soukromníků aneb deputacemi najaté vyhledej si každý sám. Vele důstojné duchovenstvo plzeňské a okolní žádá arciděkanství v Plzni, aby v počtu co nejhojnějším dostavilo se o půl 2 odpo. do sakristie kostela sv. Bartoloměje.¹⁷² Tato pečlivá organizace i očekávaná účast jasně dokládá mimořádný význam osoby purkmistra. Přesný popis průběhu pohřbu byl uveřejněn dne 23. listopadu. „Pohřební průvod zahájili chovanci městského sirotčince, načež následovali poštovní zřízení s hubou, deputace obecních zřízenců a zaměstnanců, I. květinový vůz, sokolské jednoty v kroji ze župy pražské, budečské, šumavské, Jeronýmovy, Husovy, Rokycanovy, Havlíčkovy a plzeňské, celkem 207. kůň, vraník Opál. Na kterém zvěčnělý po léta jezdíval, veden členy jízdního odboru, spolek vojen. vysloužilců kor. prince Rudolfa s praporem a hudbou, Albrechta, společenstva samostatných obuvníků (s praporem), řezníků a uzenáří, hostinských, spolek sv. Rocha (s praporem), zahradníků, hasičský sbor z měšťanského pivovaru a továrny Piettovy, spolek nár. soc. kovopracovníků, II. květinový vůz, měst. sbor střelecký s praporem a hudbou, bílé družičky s vavřínovými ratolestmi, městští lesníci nesoucí obrovský nádherný věnec král. města Plzně, pěvecký spolek Hlahol s praporem, který cestou pěl Vašákův smuteční sbor Milosrdný Bože. Před rakví ubíralo se veškeré duchovenstvo plzeňské, dále farář Josef Hák s kaplanem Fr. Jílkem z Dejšíné, děkan Ed. Raus z Rokycan, kněžstvo řádové v čele s metropolitním kanovníkem Dr. K. Kašparem a arciděkanem Msgn. Janem Černým. Za pohřebním vozem na kterém bylo položeno nesčetných květinových darů, nesený byly na polštářích městskými sluhy řády zesnulého a zlatý primátorský řetěz, členy Sokola plzeňského pak čestná medaile Č.O.S. Pak následovala bolem zdrcená rodina a za ní oficiální účastníci pohřbu. Z nesčetných oficiálních osobností, které jsme mohli zachytiti, zúčastnil se pohřbu: býv. Ministr J. E. Dr. Fořt, starosta král. hlav. města Prahy Dr. Groš, s oběma náměstkami Dr. Kašparem a c. r. řed. Schröterem, starosta Č.O.S. Dr. Scheiner, starosta obce král. Vinohrad, stav. Bureč a c. r. Zavřel, za Český svaz poslanci Dr. Lukavský, L. Pík a Vodňanský z Čes. Budějovic. Zástupci měst, obcí a korporací venkovských Dr. Hostaš, starosta z Klatov,

¹⁷² Český deník. V Plzni 22. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 314. s. 2.

*m. r. L. Cafourek, c. r. Vl. Cafourek za Písek, m. Duffek....*¹⁷³ A mnoho dalších lokálních politiků či osobností doprovodilo tohoto významného Plzeňana na poslední cestu. Vedle nich dlouhý seznam účastníků pohřbu doplňují nejrůznější zástupci spolků, svazů a dalších společenských či aktivních uskupení. Vedle nich také pochodovali, z úcty ke svému zemřelému kolegovi, právníci. Také se na pohřeb dostavila řada odborářů. Ve své podstatě se, se zesnulým starostou přišli rozloučit zástupci všech podniků ve městě či v okolí. *„Průvod ubíral se kolem radnice. Pražskou ulicí a Poděbradovou třídou do Nádražní, kde střelecký sbor vypálil čestnou salvu. Za zvuků velebné naší národní hymny Kde domov můj? Odjel pohřební vůz provázený řadou automobilů a povozů na Ústřední hřbitov. Zde po církevních obřadech rozloučil se se zesnulým jako s patronem vdp. Arciděkan Monsg. P. Černý...*¹⁷⁴ Na uvolněné místo purkmistra byl dosazen, díky zvolení od obecního zastupitelstva, dne 4. prosince Matouš Mandl.

Po tomto monumentálním pohřbu město Plzeň zažilo další velkou smuteční událost až v červnu 1918. Tou byly pohřby dělníka a dětí, kteří zemřeli na následky střelby v Koterovské ulici, zmíněné v předchozí kapitole. *„V neděli 23. června 1918 byla Plzeň ve znamení smutku. Odpoledne byly pohřby čtyř zastřelených hochů: Jaroslava Valíše, Karla Hovorky, Václava Havlíčka a Jaroslava Koláře. Ty pohřby byly dosud nevídanou demonstrací proti Rakousku.... Nebylo snad v Plzni rodiny, která nevyhlala početnou delegaci na tyto pohřby. Byly to nepřehledné masy obyvatelstva všech vrstev, které kráčely z Pražského předměstím za rakvemi těch čtyř dětí, které vykrvácely na dlažbě plzeňských ulic proto, že byly schopny volat už jen jediného: volat, že mají hlad.... Nad rakvemi promluvili říšští poslanci Habrman a Pik. A ty desetitisíce občanů a občanek rozloučili se s mučedníky zpěvem národní hymny Kde domov můj!. Byl to zpěv smutku, ale i vzdoru Dne 26. června 1918 konal se pohřeb pátého dítěte, které podlehl střelnému zranění v Koterovské ulici. Byl to 13 a půl roku starý Antonín Veverka. Masy lidí zaplavily opět ulice.*¹⁷⁵ Poslední částí těchto pohřebních akcí byl pohřeb dělníka. *„A pak byl 1. července 1918 za velké účasti pohřben i 19letý dělník Škodových závodů Josef Vogel, který osudné chvíle šel náhodou ulicí Koterovskou domů, byl zasažen střelou a zranění podlehl.*¹⁷⁶ Od tohoto masového smutečního

¹⁷³ Český deník. V Plzni 23. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 315. s. 2.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 2.

¹⁷⁵ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914-1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*, Plzeň 1939, s. 304–305.

¹⁷⁶ Tamtéž s. 305–306.

shromáždění na každém z pohřbů, žádné další velké smuteční akce už v Plzni do konce války neproběhly.

5.2. Činnost spolků a sdružení z oblastí kultury

Velká část spolků a společností si, i přes odliv členstva pro potřeby armády, udržela svoji strukturu v nezměněné podobě. Některá uskupení, vzhledem k chybějícím členům, musela pozměnit částečně nebo úplně svou činnost či strukturu. Například Kroužek přátel starožitností v Plzni byl válkou mimořádně ochromen: „*Kroužek přátel starožitností se ustanovil v r. 1909 a hlavním iniciátorem byl Ladislav Lábek, budovatel a ředitel Národopisného muzea v Plzni. Kroužek si získal velké zásluhy o záchranu památek v Plzni a okolí. Velmi agilně památky propagoval, vydával pohlednice a publikace nazvané edice KPS a Věstník KPS. Velmi aktivní publikační činnost přerušila světová válka 1914–1918.*“¹⁷⁷ Některé menší, ať už kulturně či člensky významné, spolky zanikly. Snaha udržet spolek či sdružení v chodu často vedla ke snížení členských příspěvků. Mezi důležité společnosti působící ve městě patřila také Společnost přátel českého divadla: „*Společnost českého divadla v Plzni vznikla r. 1912 jako nástupce Družstva českého divadla v Plzni a byla v l. 1912-1919 podnikatelem plzeňského divadla*“¹⁷⁸ V Plzni po celou dobu války fungovala celá řada klubů, mezi něž patřil například Klub fotografů, o jehož činnosti lze nalézt zmínku v dobovém tisku: „*Klub fotografů amatérů v Plzni koná v pátek 19. ledna 1917 v 8 hod. večer v Měšťánské besedě členskou schůzi s programem: Předporady o valné hromadě (schválení kandidátů).*“¹⁷⁹ Vedle tohoto skromného sdružení fungoval v Plzni i Klub přírodovědecký. „*Přírodovědecký klub v Plzni byl založen r. 1899, ale již r. 1895 se u Spolku českého učitelstva v Plzni ustanovil odbor květinářský. Spolek původně rozdával dětem semena a sazenice květin, později získal charakter přírodovědeckého klubu. Pořádal přednášky, referáty, exkurze, budoval velkou odbornou knihovnu, která byla uložena v muzeu, apod. Největší rozmach klubu byl v době do první světové války.*“¹⁸⁰ I přes nepřízeň osudu se spolek udržel a přežil i dobu další světové války. Jiným případem byl v Plzni tradiční spolek Iris – zoologická zahrada v Plzni. „*Iris – zoologická zahrada v Plzni vznikla v r. 1900 jako kroužek přátel akvaristiky a terárií při*

¹⁷⁷ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Archiv města Plzně: průvodce po fondech a sbírkách*, Plzeň 1987, s. 300.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 297.

¹⁷⁹ Český deník. V Plzni 16. ledna 1917. Ročník VI, číslo 14. s. 4.

¹⁸⁰ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Archiv města Plzně: průvodce po fondech a sbírkách*, Plzeň 1987, s. 301.

*Přírodovědeckém klubu v Plzni. Od r. 1905–1907 vydával spolek vlastní hektografovaný časopis zvaný Iris. Za první světové války se spolek vzhledem k nepříznivým okolnostem rozpadl. Přátelé akvaristiky v r. 1918 založili nový spolek pod názvem Elodea.*¹⁸¹ Nikoliv bezvýznamnou činností v oblasti vzdělávání si na sebe vzal spolek Radbuza, který i během války rozvíjel svůj vzdělávací účel: „*Spolek plzeňských akademiků Radbuza byl založen r. 1873. Věnoval se šíření osvěty, podpoře nemajetných studentů a mnoho práce vykonal v poněmčených oblastech na Plzeňsku a Stříbrsku. Založil desítky venkovských knihoven a uspořádal mnoho zábav, akademií, divadel atd. Spoluúčastnil se rovněž ustanovení Národní jednoty pošumavské a podnítil založení lidové čítárny v Plzni.*“¹⁸² I během války nadále fungoval Spolek přátel vědy a literatury české v Plzni, kde mimo jiné i proběhly volby do čela této organizace. Kupříkladu roku 1917 byl čestným předsedou spolku zvolen Alois Jirásek.¹⁸³

Vedle těchto, čistě kulturních spolků, byla ve městě silně postižena organizace Sokol: „*Řekli jsme již, že odvozy r. 1914 členstvo prořídlo; dalšími prohlídkami byly způsobeny nové mezery, takže koncem roku 1915 konalo vojenskou službu již 522 členů čili 48 % a tento počet stoupal r. 1916 ještě víc. Kromě toho ubývalo také neodvedeného členstva pod tlakem perzekuce. Tak již r. 1915 vystoupilo 88 mužů a 26 žen, většina nerada a jen z úředního donucení. Za to přibyly zbytky jednoty Plzeň V. a Škvrňany. Za slabé účasti cvičilo členstvo, ženy a dorost v II. reálce, žactvo v Kamerále. Na veřejné vystoupení nebylo pomyslení. Nařízenou vojenskou výchovu dorostu a studentstva (z obchodní akademie a průmyslové školy) jednota přijala ale neprováděla. Předpisy okresního hejtmanství se vzaly na vědomí a odpovědělo se že se učiní, co se učiniti dá. Kontroly nebylo a vybídka úřední byla naopak dobrým důvodem k ustavičnému naléhání, aby sokolovna byla vojskem vyklizena. Když přituhlo a ministerským výnosem ze dne 24. listopadu byla rozpuštěna ČOS a Svaz Slovanského Sokolstva, činil správní výbor ochranná opatření. Byl prohlédnut movitý majetek a věci závadné nebo cenné poschovávány po soukromých bytech. Pokladník měl právo na každý účet jednoty hned zaplatiti.*“¹⁸⁴

Část spolkových zisků byla v některých klubech poskytnuta na dobročinnost či se za tímto účelem vystupovalo na veřejnosti. Vzhledem k přílivu zraněných vojáků

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Tamtéž, s. 303.

¹⁸³ STRNAD, Josef. *Padesát let Spolku přátel vědy a literatury české v Plzni: od roku 1878 do roku 1928*. Plzeň, 1928. s. 26.

¹⁸⁴ LÍKAŘ, Karel, *Šedesát let Sokola plzeňského: jubilejní kronika*, Plzeň 1923, s. 68.

z bojišť, či jejich úmrtí se musely velké spolky upnout na charitu, aby ukázaly svojí společenskou angažovanost a staraly se o ty nejpotřebnější. Vedle různých církevních organizací a Červeného kříže ještě vznikaly různé spolky po celé monarchii za účelem pomáhat, z toho důvodu se zrodil i spolek České srdce. Ve spolupráci s touto organizací byly prováděny různé koncerty či vystoupení, jejichž výtěžek byl poukázán na chod této organizace. Vlivem toho že „těžká hospodářská situace v posledních letech první světové války, bída a hlad zejména dětí, to vše přimělo některé představitele českého národa k tomu, že byl v r. 1917 ustanoven spolek České srdce, národní sdružení pomocné, které mělo za úkol získávat peněžité i naturální dary a podělovat jimi strádající. V Plzni se tento spolek ustavil 29. 10. 1917. Podpůrnou činnost plzeňské České srdce provádělo zcela samostatně, opatřovalo pro děti šaty, obuv a poskytovalo jim stravu. Spolek zorganizoval také prázdninové útulky, které např. v r. 1918 navštívilo 78 859 plzeňských dětí, které se zde zdarma stravovaly.“¹⁸⁵ O informace, co mohou občané od tohoto spolku očekávat, se postaraly noviny, hlavně pak Český deník v článku České srdce: „Užší výbor zvolený na prvé schůzi sdružení České srdce, sešel se v uplynulém týdnu čtyřikrát, aby stanovil rozsah a hlavní stanovy své činnosti. České srdce bude pečovati o mládež od nejtělejšího věku až do 14, po případě do 18 let. Kojenci budou opatrováni v Jeslích, kromě toho budou v dohodě s fysikátem chudým rodičkám poskytovány potraviny (krupička a moučky), prádlo a uhlí. Pro děti školní zřízení budou v nejbližší době 3 válečné kuchyně (ve školní budově nad Hamburkem, na Karlovarské třídě, pak při obecní kuchyni), kde jim bude poskytována nejméně polévka, dle možnosti i jiné pokrmy. Kromě toho bude žactvo opatřováno obuví a šatstvem, pokud bude možno získati je z darů nebo koupí. 13 rodin a 2 společnosti přihlásili se u Českého srdce, že budou dětem poskytovat oběd, někdy i svačinu. Jednáno též o zřízení útulen pro školní mládež v době, kdy nemá školního vyučování. Na venkově zahájeny byly soustavné sbírky, hlavně potravin, které dle dosavadních přihlášek slibují velmi pěkný výsledek. Od soustavných sbírek dům od domu v městě bylo zatím upuštěno: výbor doufá, že obecnost samo, uznávajíc nutnost chystané pomoci strádající mládeži, ochotně přispěje penězi i obuví, prádlem i šatstvem. Na českých školách v Plzni a ve školním okrese plzeňském provedena bude lístková sbírka peněz, šatstva, prádla i potravin. Provolání Českého srdce setkalo se v naší veřejnosti se živým souhlasem a již přihlásili se četní jednotlivci k účinné pomoci a věnovali také šlechetnému tomuto účelu

¹⁸⁵ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Archiv města Plzně: průvodce po fondech a sbírkách*, Plzeň 1987, s. 305.

*značné příspěvky. Kéž tento zájem zmohutní v soustavnou práci na záchranu naší ohrožené mládeže k lepší její budoucnosti v utěšenějších poměrech!*¹⁸⁶ Mimořádnou obětavost spolků, klubů a společností, které přispívaly na dobročinnost, lze nejlépe doložit tím, že ceny v době válečné mimořádně stouply. Vedle spolků zabývali charitou i soukromé osoby, ačkoliv jejich finanční zatížení vzrůstalo, díky růstu ceny zboží, které se dalo sehnat během války pouze na černém trhu, ať už se jednalo o potraviny či šatstvo.

5.3. Protestní akce

Plzeň, jakožto hlavní centrum průmyslu v západních Čechách, bylo živé město, zejména díky činnosti dělnictva. Proto se zde dalo očekávat zvýšené množství stávek a protestů za zvýšení mezd, zlepšení dělnických sociálních podmínek a dalších, pro dělnictvo důležitých věcí. V předválečných letech v Předlitavsku docházelo k celé řadě stávek s různou účastí dělnictva. Kupříkladu poslední předválečný rok se v Českých zemích celkem uskutečnilo 235 stávek, do kterých se zapojilo 359 podniků s účastí 23 299 organizovaných dělníků, díky čemuž bylo ztraceno zhruba 640 000 pracovních dnů. První válečný rok se uskutečnilo 144 stávek, do kterých se zapojilo 375 podniků s účastí 20 170 organizovaných dělníků, díky čemuž bylo ztraceno zhruba 148 000 pracovních dnů a to hlavně díky nasazení vojenského dozoru do podniků. Oproti tomu v roce 1915 se uskutečnilo 25 stávek, do kterých se zapojilo 37 podniků s účastí 6 213 organizovaných dělníků, díky čemuž bylo ztraceno zhruba 15 000 pracovních dnů. V roce 1916 se uskutečnilo 28 stávek, do kterých se zapojilo 46 podniků s účastí 7 900 organizovaných dělníků díky, čemuž bylo ztraceno zhruba 14 000 pracovních dnů. Roku 1917 začali doléhat zásobovací potíže na podniky i zaměstnance a tak se uskutečnilo 104 stávek, do kterých se zapojilo 555 podniků s účastí 186 291 organizovaných dělníků, díky čemuž bylo ztraceno zhruba 600 000 pracovních dnů. Poslední rok války ještě více prohloubily problémy a tak se uskutečnilo 184 stávek, do kterých se zapojilo 996 podniků s účastí 378 082 organizovaných dělníků, díky čemuž bylo ztraceno zhruba 947 000 pracovních dnů.¹⁸⁷ Tato statistika jasně dokazuje rozdíly v zabezpečení týlu a potřeb dělnictva během předválečného roku a následujících

¹⁸⁶ Český deník. V Plzni 2. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 297. s. 2.

¹⁸⁷ MOMMSEN, Hans, *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2008, s. 219.

válečných událostí v rámci Českých zemí, kdy si dělnictvo i pod hrozbou trestů dovolilo stávkovat proti neúprosným nárokům vedení podniků, které měly za cíl zásobovat frontu.

První stávkou ve městě, během válečné doby, byla stávka ze dne 20. března 1916, kdy stávkovali škodováčtí dělníci v muničce v Bolevci za zvýšení mezd, ale tato stávka byla neúspěšná, dne 20. a 21. dubna 1917 proběhla další stávka: „*V dílnách státních drah zastavilo práci na 1000 dělníků, požadovali zlepšení zásobování potravinami a protestovali proti neúnosné drahotě. S podobnými požadavky stávkovali 27. 4. i železničáři ve výtopně.*“¹⁸⁸ Ve dnech 7. a 9. května 1917 se opět stávkovalo ve Škodovce s požadavkem na zvýšení mezd, regulaci předražování potravin, zlepšení zásobování atd. V tomto měsíci ještě následovala stávka na železnici. A to když ve dnech 24.–30. května stávkovali zaměstnanci státních drah s podobnými požadavky. Přičemž se k nim ve dnech 25. a 26. května připojili posunovači a zaměstnanci výtopny, díky čemuž se nákladní doprava na železnici dočasně zastavila. Série stávek ochromila město v červnu a červenci 1917. Nejprve státkovaly některé provozy Škodových závodů za zvýšení mezd dne 7. června. Následující den státkovalo 2500 zaměstnanců firmy Müller a Kapsa (stavební firma). Dne 11. června opět státkovali železničáři, tentokrát z dílen Státních drah.

Největší stávka, kterou Plzeň během války zažila, vypukla dne 27. června 1917, vstoupilo do ní 33 000 zaměstnanců Škodovky, především proti plánovaným změnám v továrně a nevyslyšení dělnických požadavků. Stávka trvala až do 30. června, kdy na nátlak poslanců Pika a Domese se jich většina rozhodla ukončit stávku a dne 2. července nastoupila do práce. Na zbylé škodováky nastoupilo četnictvo a vojsko, situace se uklidnila až 5. července.

Během této rozsáhlé a silné stávky vstoupili do protestního zastavení provozu i železničáři: „*Část dílen státních drah vstoupila do stávky. Pohrůžkami uplatnění stanného práva proti těm, kteří odmítají v militarizovaném závodě poslušnost, a s pomocí silné četnické a vojenské asistence (pět kumpanií vojska, čili přes 650 mužů) byly stávkující donuceni 5.7. opět nastoupit do práce.*“¹⁸⁹ Další stávka proběhla až 16. srpna 1917 kdy byla na den zastavena tramvajová doprava ve městě kvůli stávce zřízenců elektrických podniků. Jednalo se o poslední stávku toho roku. Následující, tentokrát generální stávka, proběhla až 22. ledna 1918 díky výzvě zemského vedení

¹⁸⁸ DOUŠA, s. 184.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 185.

odborů a sociální demokracie. Stávka ve stejném rozsahu proběhla v mnoha městech. Kvůli nedostatku potravin, hlavně mouky začali stávkovat dělníci v dílnách státních drah dne 29. ledna, stávka byla jednodenní. Po lednových stávkách bylo, co se týká stávek ve městě, klidno. Krátká stávka ve Škodovce kvůli tomu, že mistr urazil několik zaměstnanců, nastala až 5. dubna, podobná situace se opakovala 12. dubna. Ve dnech 30.4.–2.5. celá Škodovka stávkovala za zvýšení mezd. Hladová stávka poštovních zaměstnanců proběhla 11. 6. a jejím výsledkem bylo, že dosáhli zásilky chleba pro sebe a svoje rodiny.

Další, tentokrát protestní stávky, vypukly v reakci na zastřelení dětí, ke kterému došlo 21. června 1918 zaviněním maďarských vojáků v Koterovské ulici. Stávky vypukly dne 22. června 1918: „*Úřední zpráva zmiňuje zastavení práce ve Škodovce i její muničce, v železničních dílnách, papírně Piette, válcovně Schwarz a Back, připojili se i plzeňští tramvajáci. Stávkovalo nejméně 30 000 pracujících. Doprava byla obnovena následujícího dne, ostatní nastupovali do práce 24.–25.6.*“¹⁹⁰

Následující stávka proběhla až 21.–28.srpna 1918. Stávkovala celá Škodovka, munička a drážní dílny, tato stávka proběhla opět kvůli špatnému zásobování. Poslední válečná stávka se uskutečnila dne 14. října 1918. Jednalo se o generální stávku s politickými požadavky jako bylo ukončení války či posílení české státnosti, které v ní nakonec převážily. Původně se totiž měla uskutečnit proti vývozu potravin z Českých zemí. Na náměstí se shromáždilo asi 30 000 lidí. Vystoupilo zde několik politických představitelů a byla zakončena písněmi Rudý prapor a Kde domov můj?.

Mimo stávek také město zažilo řadu demonstrací, které byly většinou způsobeny válečným strádáním a hladem. Důležitou součástí požadavků stávkujících se stala ke konci války také prostá touha, aby už válka skončila. Podstatnou částí hladových demonstrací byla kritika namířená především proti potravinám vyráběným z náhražek a rychle se kazícím, které měly nevalnou kvalitu a na lístky se občas ani nedaly sehnat.

První takováto demonstrace vypukla v srpnu 1916: „*V Plzni vypukly 3. a 4.8. hladové demonstrace v důsledku nedostatku brambor, byla vytlučena okna okresního hejtmanství. Znovu demonstroval zástup nespokojených žen 5.8., dne 10.8. ženy a mládež kamenovaly městské aprovizční úřadovny. Výpadky zásobování ve městě se začali množit.*“¹⁹¹ Další hladovou demonstraci zažila Plzeň 23. března 1917, kdy zhruba 3000 žen opět demonstrovalo proti nedostatku brambor, tuto demonstraci rozehnali

¹⁹⁰ DOUŠA, s. 191.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 183.

četníci. Následovala demonstrace ze dne 31. května 1917 a byla jiného charakteru než ty předešlé. Toho dne „asi 2000 dělníků železničních dílen demonstrovalo večer před budovou okresního hejtmanství. Jejich deputace přednesla okresnímu hejtmanovi požadavky nejen za zlepšení zásobování ale i politické: svobodu shromažďovací, tiskovou a svobodu slova, výslovně byl zdůrazněn souhlas s projevem českých poslanců z 30.5., kdy při znovuotevření říšského parlamentu vystoupili s deklarací požadující vytvoření československého státu v rámci monarchie.“¹⁹² Následující den se stejnými požadavky demonstrovalo asi 2000 škodováků před okresním hejtmanstvím. Dělnictvo ze Škodovky se opět shromáždilo před hejtmanstvím dne 7. srpna a vzneslo požadavky na zvýšení přidělů potravin a zastavení vývozu jídla z Čech.

Dne 10. srpna 1917 demonstrovalo na náměstí 370 zaměstnanců města, kteří 17 tramvajemi zastavili provoz a vyslali deputaci na hejtmanství, s požadavky stejnými jako mělo několik dní předtím uskupení škodováků. Téhož dne před hejtmanstvím demonstrovala i skupina žen kvůli nedostatku potravin ve městě. Dne 13. srpna začalo ve městě rabování. Demonstrujících proti hladu bylo asi 5000. Nepokoje a plenění obchodů pokračovalo několik dní, ale bylo to poslední vystoupení obyvatel, které proběhlo toho roku.

Rok 1918 začal zvýšeným počtem demonstrací. První protest toho roku proběhl 19. ledna: „Před plzeňskou radnicí a pak i před okresním hejtmanstvím demonstrovalo proti válce a snížení přidělů mouky asi 15 000 škodovákých a jiných zaměstnanců. Jejich deputace přednesla požadavek na uzavření míru, znovuoobnovení občanských práv, dále bylo požadováno zvýšení přidělů mouky. Akci zorganizoval radikální důvěrnický sbor Škodovky, který umožnil promluvit také L. Pikovi a G. Habrmanovi. Už den předtím přednesla dělnická deputace na okresním hejtmanství požadavek na rychlé uzavření míru bez anexí, na právo sebeurčení národů a zlepšení aprovizace.“¹⁹³ O tři dny později začala stávkou spojená s demonstrací, kdy se na náměstí sešlo asi 35 000 lidí. Hlavním požadavkem bylo okamžité ukončení války. Toto protestní shromáždění bylo mnohonárodní díky účasti řady cizích dělníků ze Škodovky. Také se objevily požadavky na právo sebeurčení národů a mezinárodní propojení dělnictva. Dne 29. ledna stovka rozzuřených žen, protestovala před hejtmanstvím kvůli nedostatku potravin, ale byly rozehnány. Navečer téhož dne několik set výrostků zničilo pomocí kamenů okna hotelu Waldek, aby ukázali nesouhlas s tím, že podnikatelé vydělávají na

¹⁹² DOUŠA, s. 184–185.

¹⁹³ Tamtéž, s. 187–188.

válce značné sumy. Poté začala tato početná skupina na náměstí rabovat, ale četnictvo rychle nastolilo klid.

Prvního máje 1918 proběhla na náměstí obří manifestace asi 50 000 lidí různých národností a tak byly podniky touto poloviční stávkou donuceny zastavit provoz. O čtyři dny později asi 400 žen demonstrovalo proti hladu, dav byl rychle rozehnán četnictvem. Podobný dav se ale shromáždil u Velké synagogy, kde podle fámy byly schovávány potraviny, což musela vyvrátit četnická prohlídka objektu. Díky tomuto nepokoji začalo synagogu střežit vojsko. Hlavním důvodem vzniku této pomluvy byla událost, co se stala v předvelikonoční době: „*Před Velikonocemi 1918 vzdala se náboženská obec židovská v Plzni přidělu bílé mouky na pečení macesů. Určila, aby mouka byla přidělena plzeňskému obyvatelstvu. C.k. úřady dirigovali ihned tuto mouku jinam.*“¹⁹⁴

Dne 23. května demonstrovali dělníci státních drah proti prohlížení jejich zavazadel kvůli vyšetřování rozkrádání vagonů. Přivolaní vojáci byli napadeni kamením, ale střelba do vzduchu demonstranty rozehnala. Dne 20. června vypukly hladové bouře, 130 žen vyrabovalo vozy s moukou a byla vypleněna řada obchodů, z nichž pouze dva ubránilo vojsko. Následující den byl vyrabován nádražní sklad chleba a vůz jáhel. Četníci dav rozehnali. Kolem 18 hodiny téhož dne došlo ke střelbě do dětí v Koterovské ulici.

Ve dnech 27. a 28. září 1918 byl očekáván pogrom na Židy a Němce, kteří byly vnímáni jako tradiční opora monarchie. Následkem toho byla zesílena vojenská přítomnost v ulicích. I přes tyto mimořádně silné a početné hlídky se několika sociálním demokratům povedlo na poštovních schránkách přelepit císařské orly českými lvy. Dne 20. října byla opět podpořena národní hrdost shromážděním proti španělské chřipce, které se konalo u Morového sloupu na náměstí. Tam kaplan Antonín Havelka sloužil mši proti této nemoci, ve mši řekl, že se blíží doba, kdy plody práce národa nebudou vyváženy do ciziny.¹⁹⁵ Toto byla poslední válečná manifestace na území města.

¹⁹⁴ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*. Plzeň 1939. s. 62.

¹⁹⁵ DOUŠA, s. 192.

6. Revoluce a následky

6.1. Příčiny revoluce a její průběh

Jednou z hlavních příčin revoluce byla sociální situace obyvatelstva, která se vlivem špatného zásobování mimořádně rychle zhoršovala kvůli vyčerpání i korupci v postupně slábnoucí monarchii: „*Přirozený ekonomický vývoj byl za války modifikován, vedle neutuchajících finančních potřeb státu, především tlakem na výrobu, vyplývajícím z nutnosti zabezpečit armádu a zajistit zásobování civilního obyvatelstva základními životními potřebami. Východisko bylo hledáno v restrukturalizaci ekonomiky, v jednostranně orientovaných krocích k udržení, respektive enormnímu zvýšení produkce, v úsporných opatřeních a zadlužování státu. Toto úsilí však naráželo na omezené lidské, materiální finanční zdroje monarchie.*“¹⁹⁶ Tato situace byla ještě z velké míry komplikována samotnými úřady, které se ne vždy zachovaly logicky, a díky tomu byla ztížena možnost zásobování obyvatel. A tak: „*Pro většinu potravin byly dvojí ceny: úředně stanovené (maximální) a ve volném prodeji (pod rukou) požadované. Už od roku 1916 a téměř všeobecně v letech 1917 a 1918 bylo nutné vynaložit na životní potřeby částky, požadované v nelegálním obchodě, neboť úřední přiděly byly nepatrné a k tomu ještě nebyly vydávány buď vůbec, anebo je občanstvo dostalo v množství podstatně omezeném. Přihlédneme-li ještě podřadné, mnohdy ze zdravotního stanoviska porušené jakosti těchto potravin a náhražek za ně, nezbylo než se vydat na venkov a jít od statku ke statku.*“¹⁹⁷ Podstatně jiná byla situace ve Škodovce, kde byla tamní kantýna dobře zásobena, aby byl udržen chod podniku bez jakýchkoliv problémů a v maximální míře. Kvalita připravovaných pokrmů ovšem vlivem špatné úpravy nebyla valná. Také vlivem této skutečnosti narůstala radikalizace dělnictva. Dle svědectví: „*Strava, která se poskytuje v kantýnách borských baráků, jest špatná, nečistá a mnohdy i nepoživatelně pravená. Z přidělených zásob by bylo možno upravit levnější a chutnější pokrmy. V kantýnách jest nepořádek a nečistota. Přesto, že je tam dostatek kuchařských sil, není věnována úpravě pokrmů potřebná péče, takže za své peníze mužstvo dostávalo často odporné, k požívání vůbec nezpůsobilé šláchoty. Zbylá jídla se odloží, povalují třeba po zemi nebo v nečistých nádobách, naházejí se pak znovu do kotlů a opět*

¹⁹⁶ ŠEDIVÝ, Ivan, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 215–216.

¹⁹⁷ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*. Plzeň 1939. s. 131.

prodávají.“¹⁹⁸ Snahy města o to, aby se zachovala maximální možná životní úroveň všech obyvatel, se projevovaly hlavně skrze výzvy a návody k šetrnosti, čehož zneužívali někteří výrobci. Snahou o řešení problémů bylo šíření různých návodů na šetření: „*Přestože byly pokyny a návody rozšířeny v každé obci a obyvatelstvo mnohé z nich přijalo a respektovalo, nemohla tato opatření odpomoci od stále rostoucímu nedostatku. Výzvy k šetrnosti si navíc po svém vyložili po svém také někteří výrobci a začali v rámci úsporných opatření snižovat hmotnost a kvalitu svých výrobků. Jako první začali šetřit a zdražovat pekaři a uzenáři.*“¹⁹⁹ Takže bylo velice nákladné a těžké uspořádat jakoukoliv velkou soukromou událost. Dobře to mohou ilustrovat, i pro své náklady, významné osobní události rodin ve městě, jako byly svatby, které díky odvodům mužů a také růstu cen základních potřeb byly velice nákladnou a komplikovanou záležitostí, tuto situaci lze doložit za pomoci matričních knih, ze kterých jsem zvolil jako vzorový měsíc červenec jelikož neprobíhaly epidemie a další zkrslující jevy s výjimkou roku 1917 kdy vlivem vyřazení Ruska z války proběhla částečná demobilizace díky čemuž pravděpodobně stoupl počet sňatků. V období od 28. června do 31. července 1914 proběhlo v přilehlých obcích Božkov, Lobzy a Hradiště patnáct svateb. Za stejné mapované období ve stejné lokalitě to bylo v letech 1915 devět svateb, 1916 osm svateb, 1917 jedenáct svateb a poslední rok války patnáct svateb.²⁰⁰ Oproti tomu ve městě byl jejich počet ve stejném mapovaném období za rok 1914 padesát šest, za rok 1915 dvacet devět, v roce 1916 se uskutečnilo dvacet sedm svateb, následující rok dvacet šest a poslední rok války šedesát svateb.²⁰¹ To jasně ukazuje, že poslední rok války se téměř vyrovnal s rokem prvním. Pravděpodobně z důvodu, že každý už cítil definitivně se blížící se konec konfliktu.

Díky zásobovacím problémům se rozšířil do měst hlad, který jen znásoboval problémy civilních obyvatel, kteří často žili v neodpovídajících podmínkách. Což vedlo k dalšímu odporu proti válce, později i proti monarchii. Mezi lidi žijící ve městě přibýli například uprchlíci z Haliče, dělníci Škodovky a další, kteří žili v dřevěných, špatně větratelných domech či ubytovnách v okolí průmyslových podniků. Toto negativně ovlivnilo situaci ve městě: „*Do města a jeho okolí navíc přišli za prací tisíce lidí*

¹⁹⁸ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*. Plzeň 1939. s. 161.

¹⁹⁹ ŘEHÁČEK, Karel, *Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí (1914–1918)*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 42/1*. Plzeň 2007.

²⁰⁰ Sběrka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni. Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeň – U panny Marie. Signatura: U panny Marie 01.

²⁰¹ Sběrka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni. Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeňská římskokatolická církev. Signatura: Plzeň 098, 099.

z celého Rakouska. Tím negativně ovlivnili nejen zásobovací, ale také bytovou a potažmo i zdravotní situaci ve městě a jeho okolí. Válečná aprovizace nebyla schopna uživit stále větší počet plzeňského obyvatelstva, nedostatek bytů vedl k jejich přephlňování, a stále větší množství lidí žilo ve zdravotně nevyhovujících podmínkách. Podvýživa a závadné bydlení vedly k radikálnímu zhoršení zdravotních poměrů ve městě a ke vzniku mnoha smrtelných epidemií.²⁰² To vše vedlo k závažným ekonomickým a sociálním problémům. Tato situace doléhala i na blízké obce, například Bolevec. Ten měl roku 1845 přesně 374 obyvatel. Postupem času počet jeho obyvatelstva stoupal pozvolna, zlom přinesla až válka: „Koncem první světové války měl Bolevec již přes 2 500 obyvatel.“²⁰³ Z velké části to bylo dělnictvo pracující v plzeňských továrnách a pivovarech. Podobná situace s nárůstem obyvatelstva byla i v dalších vesnicích v okolí města, hlavně z důvodu že tamní bydlení a náklady na život byly poněkud nižší než ve městě, nutné ale bylo řešit dobu cesty do práce z takto vzdálených míst. Například ze Škvrňan a Doudlevec bylo velice blízko do Škodovky, z Doubravky zase do železničních dílen a pivovaru.

Důležitou otázkou, která se musela ve městě s postupující dobou války řešit, byla čím dál tím častěji záležitost zdraví obyvatel. Klesající úroveň zdravotní péče, společně se stále hůře udržovatelnou hygienou vzhledem k nevyhovujícím ubytovacím podmínkám. Zhoršení zdraví obyvatel bylo také jedním z důvodů nechuti k válce, to později vyústilo v nechuť k monarchii a následnou revoluci. Vzhledem k tomu: „během války byla Plzeň zasažena několika vážnými epidemiemi. Z nejzávažnějších lze připomenout např. výskyt cholery, úplavice, pravých neštovic, břišního i skvrnitého tyfu a koncem války zasáhla obyvatelstvo města celoevropská pandemie chřipky. Dramaticky se zvýšila i nemocnost a úmrtnost na tuberkulózu, povážlivě stoupl počet lidí nakažených pohlavními chorobami. Kromě těchto viditelných nemocí však byly lidé postiženi i skrytě: oslabenou imunitou, celkovou vyčerpaností, mnohdy i ztrátou reprodukčních schopností.“²⁰⁴ Vliv na zdraví ve městě mělo i to, že se do Plzně sváželi ranění vojáci z bojišť. Tito muži nejenže byli vyčerpaní válkou a zraněními, ale někteří také byli původci některých epidemií. Uprchlíci mohli, například vlivem špatných hygienických podmínek a nedostatečné čistoty vody mnohdy dostat úplavici. Vlivem

²⁰² ŘEHÁČEK, Karel, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*. Minulostí Západočeského kraje. Ed: SKÁLA, Josef. Plzeň 2006, Sv. 41/1. s. 201.

²⁰³ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Plzeňská předměstí*. Plzeň 1997, s. 22.

²⁰⁴ ŘEHÁČEK, Karel, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*. Minulostí Západočeského kraje. Ed: SKÁLA, Josef. Plzeň 2006, Sv. 41/1. s. 257.

toho se zdravotně oslabení obyvatelé často nakazili infekcí, ať už díky personálu či samotným raněným, kteří se s nimi setkali. Také neustálé střídání dělníků a vojenského dozoru ve Škodových závodech působilo jako semeniště nemocí. Město se už od začátku války na tuto eventualitu chystalo a udělalo řadu opatření ve snaze epidemiím předejít. Nejvíce pozornosti věnovalo město TBC, s níž se snažilo bojovat už v době předválečné, ale i tak, díky těžkým válečným podmínkám, se nemoc šířila. „Zvláště katastrofální byla nemocnost mezi vojáky, kde 40 % onemocnělých vojáků v roce 1917 onemocněla právě TBC“²⁰⁵ Z počátku války byla protiinfekční opatření prováděna velice laxně a trestuhodně zanedbávána. Nakažení dělníci „byli odváženi do nemocnice, kde nebylo téměř vůbec potřeb pro nemocné, nebylo tam ani mléka a byl nedostatek lékařů. V nemocnici v březnu 1916 byli místo pěti sekundářů jenom dva. V téže době konalo ze 73 plzeňských lékařů 35 vojenskou službu. Při tom stoupl značně počet nemocných. Vždyť těžších případů chorob bylo léčeno v plzeňské nemocnici v roce 1915 o tisíc více než v roce 1914.“²⁰⁶ Epidemie zhoršovalo i to, že nemocní byli často přepravováni pomocí obyčejných sanitních vozů bez speciálních úprav bránících šíření infekcí, které občas projížděly hustě obydlenou zástavbou. Vlivem rostoucího počtu případů však naštěstí začala být zdravotnická opatření prováděna efektivněji a přísněji. Vzhledem k tomu: „Nárůst počtu infekčních nemocí vedl zodpovědné instituce k nutnosti přistoupit k účinné izolaci nemocných a desinfekci veřejných prostor a místností, kde e pohybovali nakažení lidé až do doby své hospitalizace na izolovaném nemocničním pracovišti. Právě tato oblast prevence nakažlivých nemocí byla v době jejich zvýšeného výskytu důležitá.“²⁰⁷ Avšak úmrtnost byla zvýšena vlivem špatného zdravotního stavu obyvatelstva. To se do jisté míry dá pozorovat i na množství pohřbů, uskutečněných ve městě za sledované období 28. června až 31. července během celé války. Roku 1914 se konalo 120 pohřbů, roku 1915 se uskutečnilo 112 pohřbů, roku 1916 to bylo 84 pohřbů, předposlední válečný rok to bylo 130 pohřbů a v posledním roce války se jich uskutečnilo 126.²⁰⁸ Díky tomu si můžeme udělat částečný obrázek o úmrtnosti ve městě způsobené nemocemi. Mimořádně těžce na město udeřila epidemie takzvané Španělské chřipky, která se velice snadno šířila mezi podvyživenými a

²⁰⁵ Tamtéž, s. 275.

²⁰⁶ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*. Plzeň 1939, s. 157.

²⁰⁷ ŘEHÁČEK, Karel, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*. Minulostí Západočeského kraje. Ed: SKÁLA, Josef. Plzeň 2006, Sv. 41/1. s. 271.

²⁰⁸ Sbírka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeňská římskokatolická církev, Signatura: 104.

psychicky i fyzicky vyčerpanými lidmi, kteří díky špatnému zásobování měli oslabenou imunitu. Tato epidemie udeřila na město na podzim roku 1918: „*Koncem září odhadoval statistický úřad města Plzně počet osob zasažených chřipkou, ať už onemocnění rádu lehkého či těžšího, na 30.000 osob. Byla omezena činnost všech veřejných zařízení, v úřadech scházelo mnoho úředníků a zřízců, postiženy byly pošty, dráha, soukromé podniky, obchody, školy.*“²⁰⁹ Ke konci října se k této epidemii přidala ještě TBC, takže pohřební povozy nestačily odvážet mrtvá těla.

Mimo nemoci vedl k nespokojenosti fakt, že během celé války byl také v různé míře potlačován český nacionalismus, což vedlo k o to silnějšímu odporu ze strany Čechů vůči těmto proti nacionalistickým krokům. Protože „*polovina druhého roku války znamenala konec shovívavého politického postoje vůči projevům českého nacionalismu v Čechách. Tento změně předcházel odchod Franze Thuna z místodržitelství dne 30. března 1915. Ne náhodou lítost nad jeho odchodem projevila ve své zprávě česká universita, a německá se o odchodu místodržitele nezmínila.*“²¹⁰ Tento fakt byl podpořen i tím, že část úředníků monarchie byla příliš zatížena povinnostmi, a tak nestíhala, vlivem toho nemohli brát ohled na národní zájmy. Toto dokumentuje i zápis Městské rady města Plzně ze dne 13. června 1916: „*Vytýká-li se, že reprezentanti okresů často zastávají více funkcí neslučitelných a že jest tím řádné rozhodování orgánů ohroženo, nutno namítnouti, že ani v kraji by podobné zjevy zcela nevytizely a že by byly v důsledcích ještě nebezpečnější, ježto nad okresy vždy ještě stojí zemský výbor, kraje však by byly v některých věcech konečnou instancí.*“²¹¹ Navíc se projevovalo nejen české národní cítění. Svůj nacionalismus projevovali i Němci a Maďaři, kteří z probíhajících, mimořádně těžkých podmínek, se snažili vytěžit pro sebe maximálně výhodné poválečné uspořádání po vítězné válce. Díky tomu během oslav monarchie byly mimořádně aktivní, aby zdůraznili svoji věrnost císařství. Vzhledem k tomu že: „*Prodlužující se válka obtížila habsburskou monarchii tolika vnitropolitickými problémy, že byly zvláště za militaristických způsobů správy státu k nezvládnutí. Dualistický systém se nezpevňoval, spíše se z maďarsko–uherské vůle uvolňoval. Nacionalističtí Němci už chystali poválečné převážně ‚německé‘ Rakousko.*“²¹² Svoje také dělala propaganda zaměřená proti panslovanství, což vyústilo

²⁰⁹ NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*. Plzeň 1939. s. 163.

²¹⁰ MOMMSEN, Hans, *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2008, s. 39.

²¹¹ Zápisy městské rady města Plzně, Archiv města Plzně. Šanon: III – 2.

²¹² KVAČEK, Robert, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2013, s.110–111.

u obyvatelstva ve zkrácený obraz války: „*Chápání války jako války německé, pruské, protislovanské, protičeské vzbuzovalo dojem, že úspěchy ústředních mocností zesilují protičeskou náladu, že vítězství ústředních mocností bude vítězstvím ‚němectví‘ a bude mít negativní důsledky pro poválečné postavení českého národa.*“²¹³ Navíc, prostřednictvím různých zdrojů, se obyvatelstvo dozvědělo i o plánech na řešení správy Českého království. Vlivem toho stoupala nervozita a strach z možných následků těchto monarchií připravovaných plánů. A tak dne „12. května 1918 vydalo ministerstvo vnitra výnos o zřízení dvanácti krajských vlád v Čechách podle národnostního rozčlenění, z toho čtyři kraje měly být německé, sedm českých a Praha měla podléhat přímo místodržitelství. Krajské vlády by podle tohoto nařízení podléhali přímo vládě a místodržiteli měla zůstat jen druhořadá agenda.“²¹⁴ K tomu však vlivem revoluce nedošlo, protože tato změna měla platit od 1. ledna 1919. Lid tuto změnu chápal jako rozervání Českého království na jasně německé části a zbytek s tím, že vzhledem k projevům antislovanství ze strany Němců v říši, se nedalo vyloučit další rozměňování českého nacionalismu.

Svoji snahu o rozložení antičesky a militaristicky naladěného mocnářství, společně s cílem dát lidu co lid chce a dělníkům dobré zacházení, projevovala velice silně i sociální demokracie. Ta se mohla opřít nejen o dělníky žijící ve městě, ale také o dělnictvo v okolí města. Například: „*Nová Hospoda byla osadou zcela dělnickou, a tak tu od konce minulého století měla sociálně demokratická strana velký počet stoupců. Socialistické smýšlení se šířilo především mezi zdejšími horníky.*“²¹⁵ Její situace byla ovšem komplikovaná do jisté míry právě válkou, proti které se snažila bojovat. „*Mnozí z důvěrníků naší strany odešli na vojnu hned na začátku. Strana doma a její tisk byly nuceny omezit svoji činnost na hájení zájmů pozůstalých.*“²¹⁶ Později, vlivem strádání obyvatel se začala její pozice rychleji upevňovat, až v průmyslových centrech rakouskouherského soustátí měla velké základy se schopností mobilizovat masy. Vlivem toho se mohla opřít o organizaci masových stávek v celém městě. Těm prostě úřady neměly šanci zabránit. Vlivem rostoucího počtu stávek během posledních válečných měsíců, na nichž měla podíl i sociální demokracie, bylo místodržitelství nuceno stále častěji řešit věci radikálněji. Například bylo nuceno několikrát kvůli

²¹³ GALANDAUER, Jan, *Čeští vojáci ve Velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců*, In: KŘEN, Jan, BROKLOVÁ, Eva (ed.), *Obraz Němců Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha 1998. s. 83–84.

²¹⁴ JANÁK, Jan, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989. s. 325.

²¹⁵ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Plzeňská předměstí*. Plzeň 1997. s. 86

²¹⁶ KOTEK, Miroslav, *Česká sociální demokracie za války*. Praha 1920. s. 12.

stávkám, demonstracím a hladovým bouřím vyhlásit stanné právo.²¹⁷

Posledním a nejdůležitějším důvodem revoluce byla zahraniční akce legionářů a politiků s cílem vytvořit nezávislý stát. Otázkou bylo, jak budou reagovat obyvatelé soustátí na potencionální snahu o vznik státu: „*Psychologicky byla doba příznivá: až do r. 1914 totiž česká ani slovenská společnost nebyly připraveny na tak radikální krok, jakým byla likvidace habsburské monarchie. Rakousko–Uhersko se však zapojilo po boku císařského Německa do dobovačné války proti Srbům a Rusům, které Češi a Slováci pokládali za své slovanské bratry.*“²¹⁸ Svoji protiválečnou rétoriku díky tomu začaly české politické strany a sdružení propagovat ve svém tisku. Vlivem nastupující cenzury stoupala nutnost psát tyto názory mezi řádky. I to se stávalo s postupující válečnou dobou stále obtížnější. A tak například: „*Masarykovi realisté, kteří došli ve svých odmítavých stanoviscích k válce daleko a alespoň je v Čase mezi řádky naznačují, rovněž váhají a vyjadřují se krajně opatrně. Avšak ani ono zmíněné psaní mezi řádky pražskému policejnímu ředitelství neuniklo.*“²¹⁹ Začalo být jasné, že rozhodující politická akce musí přijít ze zahraničí. Protože posílila cenzura, byly informace o zahraniční akci omezeny. To ovšem nezabránilo jejich šíření prostřednictvím šeptandy a dohodové propagandy. Také se šířily zvěsti, že na italské, ruské i srbské frontě bojují proti monarchii vojáci, hlásící se k české národnosti. Stejně tak i o formujících se požadavcích vznikající politické reprezentace zatím neexistujícího státu. Následkem vyhlášení Wilsonových bodů v lednu 1918 se celá situace ještě více urychlila, stávala se pro císařství stále těžší a také docházelo na jeho území k vojenským vzpourám, které ještě více ohrožily už tak vyčerpanou monarchii. To vše vyvrcholilo dne 28. října v Praze obsazením Obilného ústavu. To, že se něco chystá, zaznamenaly i rakouské orgány po celém území království Českého. Jak uvádí Dr. František Kříž: „*Jak odhadoval týden před státním převratem smýšlení obyvatelstva a povšechnou situaci ve městě významný vojenský úřad, toho dokladem je překlad zprávy staničního velitele v Plzni ze dne 22. října 1918, res. č. 3239, C. a k. vojenskému velitelství v Praze o náladě obyvatelstva, kteréžto zprávy musely být posílány Zemskému velitelství od počátku války pravidelně a to 10. a 25. dne každého měsíce: Manifest J. V. rakouským národům, který zaručuje vytvoření národních států, vyvolal v městě u německého obyvatelstva částečně smutek nad ztroskotáním staré rakousko–uherské monarchie, u*

²¹⁷ GALANDAUER, Jan, *VZNIK ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY 1918*. Praha 1988. s. 216.

²¹⁸ RYCHLÍK, Jan, *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha 2012. s. 44.

²¹⁹ HOTMAR, Josef, *Zrození republiky 1914-1918*. Brno 2005. s. 47.

většiny českého obyvatelstva však uspokojení národních tužeb. Jen šovinisticky smýšlející část občanstva, (která stává povětšinou z české inteligence), sní stále ještě o úplné samostatnosti ve Velkém Československu.“²²⁰

Průběh revoluce byl v Plzni odlišný od situace v Praze. Velkou roli v tom sehrál faktor industriálního a nikoliv správního centra českých zemí. Vše začalo dne 17. října, kdy deník *Nová doba* otiskl výzvu založit Národní výbor i v Plzni podle pražského vzoru. Což vyvolalo nevoli zástupců několika politických stran. Vše se vysvětlilo, až o den později, kdy bylo uvedeno, že plzeňský Národní výbor bude podřízen tomu v Praze, díky čemuž už politické strany tento záměr akceptovaly. A tak dne 21. října došlo ke shodě všech českých stran ve městě. O den později začala na radnici pracovat kancelář Národního výboru. Na návrh Lud'ka Pika z 26. října bylo odsouhlaseno, že ustanovení plzeňského Národního výboru nebude rozložení zástupců politických stran v něm podle výsledku voleb z roku 1911, ale posílí se obě socialistické strany (sociální demokracie a národní sociálové). To bylo zapříčiněno vlivem dělnictva ve městě koncentrovaného, který nebyl totožný se stavem předválečným. Proběhlo také jednání s pražským Národním výborem, který odsouhlasil záměr složit Národní výbor v Plzni dle návrhu Lud'ka Pika. Dne 27. října proběhla v 10 hodin ustavující schůze Okresního národního výboru, byl devatenácti členný a rovnoměrně rozdělen dle politického spektra s ohledem na důležitost jednotlivých stran. Základní programové prohlášení se objevilo až 28. října v tisku.²²¹

Tato situace byla podpořena ještě jednou zprávou: „v pondělí 28. října začali na poštu do Plzni docházet z Prahy telegramy se zprávou, že Rakousko požádalo o příměří. Na ulicích se objevila rakev s nápisem Rakousko, která skončila v řece. Byly vyvěšovány červenobílé prapory, policie odložila šavle a sokolové, členové Dělnické tělocvičné jednoty, učitelé a městští úředníci se starali o pořádek. Poslanec Pik zakročil proti snaze maďarských vojáků, kteří hodlali před budovou Měšťanské besedy vystoupit proti demonstrantům se zbraněmi, a docílil, že se vrátili do kasáren. Okresní hejtman Dvořák, nenáviděný pro svojí aroganci, včas před odplatou uprchl, a tak byl na lucernu pověšen pouze hadrový panák s jeho jménem. Z úředních budov ale i trafik byly odstraňovány symboly nenáviděné monarchie – dvouhlaví orli. V revolučním nadšení vzal za své i nevinný orel z hotelu ‚U Zlatého orla‘ (pozdějšího Centrálu) na náměstí, který byl jen domovním znamením. Tak tak byl zachráněn před pokácením morový sloup

²²⁰ *Národní výbor v Plzni a státní převrat*. Plzeň 1928. s. 21.

²²¹ DOUŠA, s. 192–193.

považovaný za symbol protireformace a pobělohorského útlaku.²²² Také došlo k pochodu dělníků ze Škodovky, kteří se za pomoci smuteční hudby rozloučili s Rakouskem. Proběhlo i propuštění politických vězňů z Borské věznice. Ti byli zdraveni máváním lidí během své cesty z bran vězení. Sokolské hlídky musely občas zabránit lidem, kteří se chtěli mstít svým nadřízeným nebo úředníkům, jež jim ztěžovali život v těžké válečné době.

V každém případě hlavní podíl na úspěchu revoluce v Plzni vedle Národního výboru měli dělníci zaměstnaní hlavně ve Škodových závodech. Jak napsal Dr. Matouš Mandl: „Bylo vůbec zvláštní, že celý revoluční proces v Plzni odbyl se bez krveprolití za těch mimořádných poměrů o nejtěžších dobách válečných. Připisuji to také důležité okolnosti, že v masách lidových byla předchozí správná orientace a dále tomu, že zvláště dělný lid, osvojiv si správnou linii, disciplinovaně zasahoval do běhu věcí v Plzni a svým velkým vlivem dal ráz celému vývoji, který se udál bez katastrofálních důsledků. Působilo také, že s dělnictvem domácím spolupracovali dělníci polští (jejich vůdce Stanczyk) a Jugoslávii se svými předními činovníky Šmitranem a Knievaldem. S nimi byly stále styky a porady, s nimi daly se v dělnictvu přípravy a s nimi bylo denně rokováno o otázkách, které nás spojovali osudově a které se také dotýkali pracující třídy.“²²³

6.3. Důsledky revoluce do 1. ledna 1919

Situace plná problémů se nezměnila vyhlášením republiky ze dne na den. Vlivem konce zbrojní horečky prudce stoupla nezaměstnanost: „Národní výbor československý v Praze vydal v listopadu 1918 výzvu obyvatelstvu Československa, ve které apeloval na zaměstnavatele i zaměstnance, aby se všemožně snažili zlepšit poměry v zaměstnanosti. Výzva předpokládala, že každý zaměstnavatel, pokud to bude jen trochu možné, přijme zpět své bývalé zaměstnance, kteří se navrátili z války.“²²⁴ I přes tuto snahu se však Plzeň potýkala s velkým množstvím nezaměstnaných. Ti, po omezení zbrojní výroby ve Škodovce, měli snahu pouze o to najít práci či se dostat domů. Vesměs se ale jednalo o osoby žijící samostatně, bez dětí či rodin ve městě. Řada specializovaných dělníků žila

²²² KRÁTKÝ, Vladislav. *Plzeň a Škodovka 28. října 1918*. Plzeň, Plzeňský deník, roč. 11., 26. 10. 2002. str. 13.

²²³ *Národní výbor v Plzni a státní převrat*. Plzeň 1928. s. 13.

²²⁴ ŘEHÁČEK, Karel, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 41/1*. Plzeň 2006, s. 223.

v Plzni už delší dobu a tak si sem svoje rodiny přestěhovala či si je ve městě založila. Totéž platilo v otázce bydlení. Majitelé bytů z nich po válce vykazovali nájemníky, sice v souladu s tehdejší právní úpravou, ale často značně necitlivě a tak se bez střechy nad hlavou ocitla i řada rodin s větším počtem dětí. Úřady se snažily zabránit masivnímu vypovídání smluv právní cestou, která nově definovala vztahy mezi majiteli a nájemníky bytů. Toto nařízení bylo vydáno vládou dne 17. prosince 1918 a jednalo se o nařízení č. 85 o ochraně nájemníků. Důležitá byla i otázka nabídky. Například v Křimicích téměř neexistoval volný byt, kam by se mohla vypovězená rodina nastěhovat. Situace byla mimořádně vážná a Národní výbor v Plzni řešení této situace považoval za jednu ze svých priorit. Ale stabilizaci přinesl teprve rok 1919.

Ve městě i nadále řádl hlad. Proto ho nová forma vlády v Plzni musela řešit. *„Hned na své první schůzi 29. října 1918 se předsednictvo národního výboru zabývalo organizací rozdělování potravin a aprovizačními kontrolami nádraží. Stálou rekvizicí zabezpečovalo na nádraží v plzni 16 četníků a 22 vojáků.“*²²⁵ Byla také změněna struktura zásobování, jehož břímě z původní válečné aprovizace převzala dne 1. listopadu 1918 Okresní aprovizační komise. Samotné rozdělování potravin příslušelo Obchodnímu družstvu v Plzni, Městským jatkám a Hospodářskému družstvu v Plzni. Vedle okresní aprovizace vznikla i aprovizace městská, která měla podobné kompetence, také i ty samé dodavatele. Původní struktura zásobování z války zanikla vlivem rušení jejích jednotlivých částí. Kromě řešení zásobování také Národní výbor nařídil přísné tresty lichvářům a zakázal vývoz potravin z Československa. Hlavním důvodem prvotních problémů se zásobováním po převratu byla nedůvěra měšťanů v poctivost zásobovacích úředníků. Ta byla podpořena předchozími válečnými zkušenostmi. Po svém zavedení zjistila Okresní aprovizační komise kritický stav v oblasti zásobování. Hned po svém vzniku dne 2. listopadu musela konstatovat že: *„v Plzni a okolí bylo k dispozici maximálně 400 vagonů brambor, 110 vagonů mouky (zásoba na 3 týdny), 30 vagonů obilí 2,5 vagonů cukru, téměř nulová zásoba masa a tuků. Velice špatná situace panovala také v zásobování Plzně mlékem a mléčnými výrobky.“*²²⁶ Město se snažilo maximálně využít své původní válečné dodavatele, ale ti se teď starali spíše o to jak normalizovat svůj provoz, než aby najednou zajistili maximální zásobování města, jehož počet obyvatel během války, díky přílivu dělníků

²²⁵ ŘEHÁČEK, Karel, *Zásobovací poměry v Plzni na přelomu let 1918–1919*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001. s. 308.

²²⁶ ŘEHÁČEK, Karel, *Zásobovací poměry v Plzni na přelomu let 1918–1919*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001. s. 310.

do zbrojařského průmyslu, výrazně stoupl. A i když se podařilo dodávky zajistit, musely podléhat kontrole z důvodu kvality, která například u mléka byla problematická v otázce tučnosti z důvodu nedostatečného zásobování krav potřebným krmivem, které bylo během války rekvírováno pro jezdecko a zásobovací kolony armády. Stejně jako v případě nedostatku jiných potravin pro zásobování obyvatel využít například krmnou kukuřici. V otázce zásobování masem byla nucena aprovizační komise zavést dne 12. prosince 1918 dohled proto, aby se zabránilo podpultovému prodeji, protože řezníci se takto často obohacovali a lepší kusy masa prodávali za nadhodnocené ceny. Vlivem potřeby zásobovat obyvatele moukou a chlebem poklesla masivně výroba piva, jelikož většina dostupného obilí směřovala k mlynářům a následně v podobě mouky do pekáren. Také byla omezena produkce náhražkové kávy, jejíž výroba se rovněž bez praženého obilí neobešla. Vlivem těchto opatření se dařilo zmírňovat nedostatek základního pečiva a obilovin. Kvůli zmatkům po převratu byl zachován rakouskouherský přidělový válečný systém. Okolí města a celý plzeňský okres byl také válkou značně vyčerpán i po stránce zásobování potravinami a tak místy docházelo k rabování zejména židovských obchodů: „*Na rostoucí útoky proti obchodníkům reagovala plzeňská OŽK²²⁷, která se všemožně snažila působit na udržení klidu a pořádku a zdůrazňovala nutnost společného postupu producentů a konzumentů při řešení aprovizačních otázek.*“²²⁸

Změněná situace však nevyřešila zdravotní problémy ve městě. I nadále byla vysoká úmrtnost zaviněna infekčními onemocněními. Město stále bojovalo s TBC, jehož epidemie byla i nadále celkem silná. Také vyčerpání zdravotníci museli bojovat se španělskou chřipkou, která ale postupně oslabovala a v prosinci 1918 už nikoho nezabila. Naštěstí se rychle vytrácela, až během roku 1919 tato nemoc úplně odezněla. Vlivem zlepšujících se podmínek se povedlo zpomalit, ale nikoliv zastavit, ani během roku 1919, epidemii TBC.²²⁹ Dalším problémem byly střevní infekce, které přinášeli z fronty se navrátilí vojáci. Později byli všichni vojáci, kteří se vrátili z Ruska, kde byly tyto nemoci hodně rozšířené, podrobeni karanténě. Jednalo se především o břišní tyfus, který byl velice nebezpečný. Za šíření nemocí mohla i lehkomyšlnost obyvatelstva. „*Městský lékař Josef Špolák vyslovil dne 27. prosince 1918 podezření, že*

²²⁷ Obchodní a živnostenská komora

²²⁸ ŘEHÁČEK, Karel, *Hladové a protidrahotní bouře na Plzeňsku během války a po vzniku Československé republiky (1917–1919)*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 40*. Plzeň 2005, s. 211.

²²⁹ ŘEHÁČEK, Karel, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 41/1*. Plzeň 2006, s. 287.

*František Šmidrgal z Plzně, který se jako pěšák 36. pluku navrátil z ruského zajetí, onemocněl skvrnitým tyfem. Ještě téhož dne byl Šmidrgal hospitalizován ve městské všeobecné nemocnici. Kde ošetřující lékař K. Peták diagnózu potvrdil. V domě v Rubešově ulici, kde Šmidrgal do okamžiku své hospitalizace bydlel, žilo více než 60 osob včetně rodiny dcery nemocného. Všichni členové rodiny byly očištěni v městské dezinfekční stanici, všem školním dětem z domu byla zakázána návštěva školy, ostatní obyvatelé byli dáni do karantény a nesměli vycházet z domu. Přes tato opatření však obyvatelé, většinou dělníci státních drah nebo Škodových závodů, běžně chodili do práce a lékařských zákazů nijak nedbali.*²³⁰

Po válce se také začaly k životu vracet různé kulturní spolky, kterým se navrátili členové, a město opět žilo kulturou. Také nadále fungovala různá humanitární pomoc, ať už v Českém srdci či jiných spolcích díky čemuž byla situace potřebných poměrně dobrá. Sokol také opět zahájil svoji činnost v maximální možné míře. Probíhaly různé oslavy konce války a vzniku republiky, na kterých obyvatelstvo vesele slavilo i přes těžké životní podmínky, to se ale netýkalo českých Němců a Židů, kteří se obávali velké síly českého nacionalismu a možných útoků proti svým menšinám které podporovali monarchii.

Takto by šla shrnout ona dvouměsíční fáze života po vzniku republiky. Byla to doba plná nedostatků, během které byly složitě řešeny přetrvávající problémy z války, stejně jako potíže nové, jejichž vlivem bylo pro nově vzniklé úřady spravování města značně obtížné.

²³⁰ ŘEHÁČEK, s. 289.

7. Závěr

Plzeň během první světové války zažila mimořádnou proměnu, která je v této práci zachycena od předválečného stavu ve městě v první kapitole. V ní se mapuje situace jak v sociálních poměrech obyvatel, tak i nových stavebních projektů, stejně jako i průmyslu a obchodu. Vlivem vyhlášení války nastala ve městě mimořádná změna, a to hlavně v otázce sociální. Řada mužů byla převelena k jednotkám už během mobilizace a další byli verbováni. Došlo k navýšení poptávky po vojenském materiálu a dalších komoditách. Také došlo k zavedení vojenských opatření a zvýšení počtu hlídek.

V práci je také zpracována otázka ekonomické problematiky tohoto centra zbrojního a pivovarského průmyslu monarchie. V otázce Škodových závodů jsou zachyceny počáteční drobné investice, které vzhledem k navyšující se poptávce, jak po zbraních, tak i po munici, velice rychle narůstaly a došlo k velkému rozšíření výrobních kapacit. Vzhledem k důležitosti muniční továrny a i k rizikovosti jejího provozu provedla Škodovka její výstavbu za městem v Bolevci, kde vzhledem k poptávce její produkce i kapacity neustále rostly, až do bolevecké katastrofy, která znamenala přerušování této výroby. V továrně ve městě byla vyráběna pestrá paleta dělostřeleckých zbraní, jejichž kvalitu ocenila i armáda německého císařství. Vzhledem k narůstající potřebě pracovních sil byla na pozici v muničce i škodovce, umístěna řada žen. I přes to nestačil jejich počet, a tak zvláště u odborných prací, jako byly například tesaři, byl vydán příkaz k jejich povolání z celé monarchie. Časem došlo k nasazení i jednotek vojáků a námořnictva pro potřeby provozu. Vzhledem k tomu došlo k navýšení počtu obyvatelstva, které se do města stěhovalo za prací. Řada jiných výrobních podniků i obchodů musela ukončit činnost z důvodu nedostatku surovin, zákazníků či zaměstnanců během války. Oproti Škodovým závodům pivovarnictví bojovalo o holé přežití, vzhledem k zabavení důležitých kovů pro jeho provoz. Jednalo se hlavně o součásti zařízení k výrobě piva. Vedle toho bylo sníženo zásobování pivovarů obilí z důvodu potřeby této komodity pro stravování obyvatelstva.

Mimo ekonomické vztahy bylo ve městě důležité zachytit mobilizaci armády, která proběhla vcelku hladce, jelikož byla předem nachystána, včetně řady detailů. Soužití vojáků s obyvatelstvem bylo ze začátku války velice dobré, protože vojsko mělo prestiž a každý očekával, že válka skončí do zimy. Po odvolání českých vojáků z města a jejich nahrazení Maďary dochází k zhoršení vztahů, které vlivem dlouhého konfliktu

už byly často poškozeny různými událostmi, ať už díky vojenské horlivosti tak i neuposlechnutím vojenských pravidel občany.

Ani vypuknutí válečného konfliktu však neznamenalo zastavení kulturního života ve městě. Město zažilo řadu slavnostních i smutečních událostí. Jednou z nejvýznamnějších a pro město přelomových byl pohřeb purkmistra Petáka, který symbolizoval kontinuitu s předválečným městem stejně jako jednu éru, z důvodu jeho dlouhodobého působení v úřadu. Během celého období války proběhla řada koncertů, o což se postaral pěvecký spolek Hlahol, ten ve spolupráci s vojenským hudebním útvarem provedl několik charitativních vystoupení. Nadále se uskutečňovala činnost i jiných kulturních spolků, které, stejně jako Hlahol, musely omezit svoje aktivity z důvodu toho, že část členů byla povolána na frontu. Vedle fungování spolků zažila Plzeň také řadu protestů a stávek, které, vzhledem k zhoršujícím se zásobovacím a sociálním poměrům, začaly během války nabírat na masovosti takovou měrou, že musely být stále častěji povolávány vedle četnictva a policie i vojenské jednotky na pacifikaci protestujících. To vedlo k posílení nacionalismu. Obyvatelstvo vidělo za řadou obtíží neschopnost úřadu mocnářství a použití maďarských vojáků ještě nechut k soustátí prohloubilo.

Všechny tyto problémy, ať už dělníků v průmyslu, nedostatků v zásobování, tak i s ubytováním takového množství lidí, na což nemělo město kapacity, vedly ke zhoršení hygieny. To zavinilo propuknutí řady epidemií, které zbědované obyvatelstvo těžko snášelo a tak se rychle šířily. Řadu nemocí s sebou donesli vojáci ošetřovaní v Plzni, kteří v zákopech často chytli střevní choroby. Také řada dalších problémů vedla k nárůstu nespokojenosti se státním zřízením. Do toho přes cenzuru pronikla řada informací o zahraniční akci politiků i legionářů. To vše vedlo k revoluci, která proběhla nekrvavě a v klidu. Po převratu nastoupil do činnosti Národní výbor, který se snažil situaci zlepšit a zklidnit.

V souhrnu lze říci, že město prodělalo mimořádnou proměnu. Její nejviditelnější ukazatel byl masivní rozvoj Škodovky, která se stala opravdu obří výrobní kapacitou na zbraně. Tento stav ostře kontrastoval se skomírajícím pivovarnictvím, které téměř nepřežilo válku. Zanikla také řada malých, ale zavedených firem. I sociální skladba obyvatelstva zažila velký otřes. Proběhlo velké stěhování dělnictva za prací, což mimořádně zatížilo zásobování až do té míry, že se často v té době projevoval hlad. Následkem toho došlo k sociálním problémům, které bylo po ukončení konfliktu potřeba složitě řešit. Během války zanikl také původní 35. pěší pluk, ze kterého zbylo

jen torzo sloučené na italské frontě do útvaru, který fungoval až do ukončení bojů. Z původně kulturně pestrého života v Plzni zmizela řada malých spolků, které byly zavedeny, jako například Iris. Mimo toho se, z původně klidného městského obyvatelstva stávala, díky válečným obtížím, velká nespokojená masa obyvatel a dělníků, kteří chtěli lepší život a vlivem tlaku úřadů se ke slovu dostal i socialismus a nacionalismus. Přičemž obojí nakonec vedlo k pádu už tak slabé monarchie.

Práce tedy zachycuje všechny aspekty k pochopení celkové problematiky proměn a vývoje města jako celku v rámci monarchie a později nově vzniklého Československa. Byl dodržen mnou zvolený časový rozsah, který pomohl pochopení širších souvislostí hlavní otázky.

8. Seznam použitých zdrojů:

Nevydané prameny:

Františkánský klášter – 2 období – kronika konventu 1910–50, Archiv města Plzně. fond Františkáni Plzeň, Šanon 9e 185.

Hlahol – Památná kniha II 1850–1948 Archiv města Plzně. Fond 10A 77.

Kroužek přátel starožitností v Plzni. Archiv města Plzně. Fond 10 f 4.

Kopie zápisu valné hromady společnosti Škoda 1. května 1916. Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter. Fond: 95.

Sbírka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeňská římskokatolická církev, Signatura: 104.

Sbírka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeňská římskokatolická církev, Signatura: 105.

Sbírka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeňská římskokatolická církev, Signatura: 106.

Sbírka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeňská římskokatolická církev. Signatura: Plzeň 098, 099.

Sbírka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeňská římskokatolická církev. Signatura: Plzeň 099.

Sbírka matrik Západních Čech. Státní oblastní archiv v Plzni. Číslo fondu: 1014. Původce: Plzeň – U panny Marie. Signatura: U panny Marie 01.

Válečná pamětní kniha – pozůstalost Jaroslav Schibl, Archiv města Plzně, Fond 2114.

Zápisy schůzí výboru a představenstva 1911–20 Archiv města Plzně. Fond 8e 70 Hlahol.

Zápisy městské rady města Plzně Archiv města Plzně. Fond III – 2.

Zápis valné hromady společnosti Škoda 22. prosince 1914. Státní oblastní archiv v Plzni,
pracoviště Klášter. Fond: 64., 88.

Zápis valné hromady společnosti Škoda 12. března 1918. Státní oblastní archiv v Plzni,
pracoviště Klášter. Fond: 80.

Zápis valné hromady společnosti Škoda 14. května 1918. Státní oblastní archiv v Plzni,
pracoviště Klášter. Fond: 81.

Periodika:

Český deník. V Plzni 8. ledna 1917. Ročník VI, číslo 7. s. 3.

Český deník. V Plzni 14. ledna 1917. Ročník VI, číslo 12. s. 6.

Český deník. V Plzni 16. ledna 1917. Ročník VI, číslo 14. s. 4.

Český deník. V Plzni 20. ledna 1917. Ročník VI, číslo 18. s. 3.

Český deník. V Plzni 2. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 297. s. 2.

Český deník. V Plzni 20. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 312. s. 1.

Český deník. V Plzni 20. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 312. s. 2.

Český deník. V Plzni 21. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 313. s. 1.

Český deník. V Plzni 22. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 314. s. 2.

Český deník. V Plzni 23. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 315. s. 2.

Český deník. V Plzni 27. listopadu 1917. Ročník VI. číslo 319. s. 2.

KRÁTKÝ, Vladislav. *Plzeň a Škodovka 28. října 1918*. Plzeň, Plzeňský deník, roč. 11., 26. 10. 2002. str. 13.

NEŠPOR, Zdeněk R., NEŠPOROVÁ, Olga, „*V žáru lásky se život započal – v žáru ohně končí*“ *Čtyři pohledy na vývoj křesťanského hnutí v české společnosti*. In: *Soudobé dějiny* XVIII/4, 2011, 4. s. 568–571.

Večerník Českého deníku. V Plzni 19. ledna 1917. Ročník IV. číslo 264. s. 1.

Večerník Českého deníku. V Plzni 20. ledna 1917. Ročník IV. číslo 265. s. 2.

Literatura:

BERÁNEK, Jan, *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách*. Praha 1955.

BECHNÝ, Daniel, *Historie a současnost podnikání na Plzeňsku*, Žehušice 2002.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Archiv města Plzně: průvodce po fondech a sbírkách*. Plzeň, 1987.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Plzeňská předměstí*. Plzeň 1997.

BERNHARDT, Tomáš. *Stolní společnosti v Plzni v 19. a na počátku 20. století...*, In: STOČES, Jiří (ed.), *Tenkrát na západě (Čech)*. Plzeň 2013. s. 141 – 174.

CIRONISOVÁ, Eva, *Český plzeňský pivovar Světovar (1910–1933)*. Plzeň 2000.

CIRONISOVÁ, Eva, *Plzeňský společenský pivovar Prior (1896–1925)*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník*. č. 3. Plzeň 1997. s. 207– 227.

CIRONISOVÁ, Eva, *Prodej plzeňského piva v zemích habsburské monarchie a jejich nástupnických státech*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 41*. Plzeň 2006, s. 165–198.

ČEPELÁK, Václav, *Dějiny Plzně 2: Od roku 1788 do roku 1918*. Plzeň 1967.

DOLEŽAL, Stanislav, *Pod císařským praporem - historie habsburské armády 1526–1918*. Praha 2004.

DOUŠA, Jaroslav, JELEN, Jiří, MARTINOVSKÝ, Ivan, NOVÁČEK, Karel, ŘEHÁČEK, Karel, SKÁLA, Adam, ŠIROKÝ, Radek, WASKA, Karel, *Dějiny Plzně v datech*, Praha 2004.

DRDEK, Jan, *Hoši jako květ*. Plzeň 2010.

ENGEROVÁ, Zuzana. *Reakce plzeňského tisku na vypuknutí první světové války*, Bakalářská práce, Plzeň 2013.

- EMMERT, František, *Průvodce českými dějinami 20. století*. Brno 2012.
- FRÝDA, František, *Západočeské muzeum v Plzni 1878–1998*. Plzeň 1999.
- GALANDAUER, Jan, *Čeští vojáci ve Velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců*, In: KŘEN, Jan, BROKLOVÁ, Eva (ed.), *Obraz Němců Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha 1998. s. 76 – 92.
- GALANDAUER, Jan, *VZNIK ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY 1918*. Praha 1988.
- HABRMAN, Gustav, *Mé vzpomínky z války: Črty a obrázky o udalostech a zápasech za svobodu a samostatnost*. Praha 1928.
- HOTMAR, Josef, *Zrození republiky 1914–1918*. Brno 2005.
- CHYLÍK, Jindřich, *Plzeňský průmysl*. Plzeň 1914.
- JANÁČEK, František, *Největší zbrojovka monarchie*. Praha 1990.
- JANÁK, Jan, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989.
- JIROUT, Josef, *Ve spárech umírajícího orla: z činnosti vojenského divisiho soudu v Plzni za světové války*. Plzeň 1928.
- JÍŠA, Václav. *Škodovy závody 1859/1919*. Praha 1965.
- JÍŠA, Václav. *Stoletá cesta Škoda 1859 – 1959 Závody V. I. Lenina Plzeň*. Plzeň 1959.
- KOTEK, Miroslav. *Česká sociální demokracie za války*. Praha 1920.
- KRÁLÍK, Jan, *Když začal vonět benzín: obrázky z dějin motorismu v Českých zemích do roku 1918*. Praha 2001.
- KRÁTKÝ, Martin, *C. a K. pěší pluk č. 35 ve světové válce 1914–1918*. Plzeň 1993.
- KVAČEK, Robert, *První světová válka a česká otázka*. Praha 2013.
- LÁBEK, Ladislav, *Plzeňské výstavy a jejich medaile 1854–1942*. Minulostí Západočeského kraje. Ed: SKÁLA, Josef. Plzeň 1968. Sv. 6, s. 99-111.
- LHOTKA, Václav. *K otázce koncentrace v plzeňském pivovarském průmyslu*. In: BĚLOHLÁVEK, Miloslav (ed.), *Minulostí Plzně a Plzeňska*. Sv. III. Plzeň 1960. s. 235–258.
- LÍKAŘ, Karel, *Šedesát let Sokola plzeňského: jubilejní kronika*. Plzeň 1923.
- MACHÁČEK, Fridolin, *Plzeň a Plzeňsko v minulosti i přítomnosti*. Plzeň 1925.
- MAZANÝ, Petr, *100 zajímavostí ze staré Plzně*. Plzeň 2003.

- MOMMSEN, Hans, *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. Brno 2008.
- Národní výbor v Plzni a státní převrat*. Plzeň 1928.
- NEDVĚD, Antonín, *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě: záznamy a dokumenty*. Plzeň 1939.
- PICHLÍK, Karel, *Čeští vojáci proti válce (1914–1915)*. Praha 1961.
- PIK, Luděk, *Dějiny dělnického kulturního domu Peklo v Plzni: (1894–1924)*. Plzeň 1924.
- PŘÍKRYL, Karel. *Měšťanský pivovar v Plzni 1892–1942*. Praha 1995.
- RAJTMAJER, Jaroslav. *120 let kováren Škoda Plzeň*. Vimperk 1979.
- REHBERGER, Arthur. *Katalog výstavy: se západočechy na sočské frontě 1. světové války*. Příbram 2006.
- RYCHLÍK, Jan. *Češi a slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012.
- ŘEHÁČEK, Karel, *Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí (1914–1918)*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 42/1*. Plzeň 2007. s. 277–336.
- ŘEHÁČEK, Karel, „Drazí rodiče“ *Válečná každodennost doudleveckého landvéráka Josefa Chmelíka v korespondenci z let 1915–1918*. In: ŠPAČKOVÁ, Lenka (ed.), *Tenkrát na západě (Čech)*. Plzeň 2013. s. 177–183
- ŘEHÁČEK, Karel, *Hladové a protidrahotní bouře na Plzeňsku během války a po vzniku Československé republiky (1917–1919)*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 40*. Plzeň 2005. s. 181–248.
- ŘEHÁČEK, Karel, *Plzeňské kino Elektra (1912–1949)*, In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník 6*. Plzeň 2000. s. 191–208.
- ŘEHÁČEK, Karel, *Sociální důsledky války a jejich projevy v Plzni v letech 1914–1919*. In: SKÁLA, Josef (ed.), *Minulostí Západočeského kraje Sv. 41/1*. Plzeň 2006, s. 199–294.
- ŘEHÁČEK, Karel, *Zásobovací poměry v Plzni na přelomu let 1918–1919*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001. s. 297–326.
- SALZ, Hanuš, *Letectví a město Plzeň I. 1874–1924*. Plzeň 2000.

STRNAD, Josef. *Padesát let Spolku přátel vědy a literatury české v Plzni: od roku 1878 do roku 1928*. Plzeň 1928.

ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha 2001.

ŠPÍRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice 2000.

WASKOVÁ, Eva. *Plzeň jako železniční uzel*. In: Bystřický, Vladimír (ed.), *Západočeský historický sborník 1*. Plzeň 1995. s. 103–117.

Elektronické zdroje:

Historie Orla: Zemské slety Orla v době předválečné 1909–1917. URL: http://www.orel.cz/?ukaz=predvalecne_slety [31. října 2016].

9. Resumé:

The Pilsen city became very important for Habsburg Monarchy long ago before The Great War. Firstly the city had a strategic position, which laid it on one of the trade road from imperial German, and second there was strong industry. In the time of mobilisation there was calm atmosphere, because everyone believes in short lasting of war. That's why no one tried to earn supplies of food etc. During the war, the citizens of Pilsen had to be flexuous. Everything was changing every day.

In this thesis I made a summary of Pilsen's armament industrial as it was growing up in Škoda Works. I also described problems of many small traders. The situation in supplying meant disaster for local brewing production, which was so a complicated thing, but still I tried to outline it with maximal effort.

In another part I unveild the complexities of army, I described process of mobilization from the point of view of the army officers, who were responsible for calm and continuous action. This part includes description of forming and sending troops to front, and the way how civilians and army lived together in one city, which was sometimes so complicated.

Then I made a summary of cultural actions in Pilsen, include celebrations and memorial meeting. The most important memorial meeting was the funeral of city mayor Václav Peták. He was at the forefront of the city many years, and as the Kaiser Franz Joseph I., they both symbolized old era of Habsburg monarchy. Petak's death meant to be start of new era for the citizens. This chapter contains actions of movements from cultural sphere. The best known ones were the Hlahol, choral society and the Sokol, gymnastic organization. During years Sokol became the biggest enemy of monarchy, that's why monarchy made it illegal. Next describe organisation is České srdce (Czech Heart), charity organisation with big cultural authority. Most of earnings came from concerts and other organisations, which gave a part of its income to České srdce. This charity took care of poor and everyone, who need help. Besides these organisations, there were many protestations, which are meaningful part of culture.

The concluding part of my thesis contains the causes of revolution, including many social reasons, with which pilsen citizens helped the foreign armies to set Pilsen free. I described developments in the city until the 1th January 1919.

10 . Přílohy

Seznam:

- 1, Propagační plakát ke koncertu Lidových písní pěveckého spolku Hlahol
- 2, Propagační plakát k Velkému duchovnímu koncertu pěveckého spolku Hlahol

1, Propagační plakát ke koncertu Lidových písní pěveckého spolku Hlahol

SÁL DĚL. SPOLKOVÉHO DOMU „PEKLO“
KRAJSKÝ VZDĚLAVACÍ SBOR ČESKOSL. SOC. DEM. V PLZNI
PORÁDÁ VE ČTVRTEK, DNE 8. ČERVNA

KONCERT LIDOVÝCH PÍSNÍ.

ÚČINKUJÍ:
ZPĚVÁCKÝ SPOLEK „HLAHOI“ V PLZNI, sl. VLASTA RŮŽIČKOVÁ
a p. ANT. VILÍM (zpěv), p. M. ŠAŠKOVÁ-PROVAZNIČKOVÁ (klavír).

Lidová píseň česká nutí člověka sama poznání, že prostota je silný stav duše, který dovede či bezprostředně zahrát. Lidová píseň poznání, že prostota je silný stav duše, který dovede či bezprostředně zahrát. Lidová píseň poznání, že prostota je silný stav duše, který dovede či bezprostředně zahrát. Lidová píseň poznání, že prostota je silný stav duše, který dovede či bezprostředně zahrát.

Krásná lidová píseň naše dochází stále většího rozšíření, oě bohatými shrkami jich a Jan Malát (český národní poklad), J. V. Novotný, Vítězslav Novák, V. Štěpán, Karel Weiss a J. Jeremiáš, J. Jindřich, Pav. Křížkovský, Jan Malát, H. Palla a j.

Lidové písně na pořadu večera uvedené, skýtají jen ukázky, jak jinak ani nelze, z přehledného bohatého pokladu českých, moravských a slovenských zpěvů a to jak solové, tak i v úpravě sborové.

Přijměte tyto vždy čerstvé květy, vypuštělé ze svěží mízy naší národní tvorivosti, tak u příinné, jak Vám je ze svých, pro ně zanicených srucí, s opravdovou láskou podáváme.

POŘAD:

1. J. JINDŘICH: ZELENÝ HÁJOVÉ, smíšený sbor
JENOM SI RODIČE, smíšený sbor
CO PA TAM DĚLÁŠ, ženský sbor
KDO TO DE K NÁM, smíšený sbor
JÁ DYCKY HOP, smíšený sbor } Chodské písně
HLAHOI
2. JAN MALÁT: ZAHUČALY HORY
VÍTĚZS. NOVÁK: DOLINA, DOLINA
LEOŠ JANÁČEK: VZKÁZÁNÍ } Sletna VLASTA RŮŽIČKOVÁ
3. EZECHIEL AMBROS: SVÍT, SLUNĚČKO, smíšený sbor
ANIČKO, DŽEVEČKO, smíšený sbor
PLAVIL JANEK KONĚ, smíšený sbor
DYBYCH BYLA VTÁČKEM, smíšený sbor
ČÍ JE TO ROLIČKO NEORANÉ, smíš, sbor } Moravské národní
písně
HLAHOI
4. VÁCL. ŠTĚPÁN: MÁ ZLATÁ ANČIČKA (z Budějovicka)
VZDOR. (Klatovsko) } Pan učitel
ANT. VILÍM
5. HYNEK PALLA: CIBULIČKA
KOMINIČEK } České tance; mužský sbor
OBKROČÁK } HLAHOI
6. LEOŠ JANÁČEK: KUKAČKA
VÍTĚZSLAV NOVÁK: LÁSKA, BOŽE, LÁSKA
HORE HRONOM
LIMBORA, LIMBORA } sl. vl. RŮŽIČKOVÁ
7. JAN MALÁT: ZPĚVY LIDU ČESKÉHO II. ŘADA s průvodem klavíru

SBORY ŘÍDÍ SBORMISTR „HLAHOI“ FR. KROFTA

2

Zdroj: Hlahol – Památná kniha II 1850–1948 Archiv města Plzně. Fond 10A 77.

2, Propagační plakát k Velkému duchovnímu koncertu pěveckého spolku Hlahol

MÍSTNÍ KOMITĚ
PRO TÝDEN „ČERVENÉHO KRÍŽE“ V PLZNI
pořádá
v neděli, dne 7. května 1916
přesně v 11 hod. dopoledne
v kostele OO. Redemptoristů
na Klatovské třídě

VELKÝ DUCHOVNÍ KONCERT.

Se vzácnou ochotou spolupůčinkují:
Virtuos na varhany pan c. k. inspektor hudby a prof. pražské
konservatoře **JOSEF KLÍČKA**, operní pěvkyně paní **ELLA
NOEMI-KOPPOVÁ**, koncertní mistr městského divadla pan
A. SVOBODA a Zpěv. spolek „HLAHOL“ v Plzni.

POŘAD:

1. Smetana-Klíčka: Fantasie na symfonickou báseň „**VY-
ŠEHRAD**“. Varhany.
2. Richard Wagner: Modlitba Alžběty z opery „**TANN-
HÄUSER**“ s průvodem varhan.
Paní **ELLA NOEMI-KOPPOVÁ**.
3. Stanislav Suda: Modlitba z opery „**LEŠETÍNSKÝ KO-
VÁŘ**“ pro 4 solá a osmihlasý smíšený
sbor.
Zpěvácký spolek „**HLAHOL**“.
4. Josef Klíčka: **LEGENDA číslo 3** pro varhany.
SKLADATEL.
5. L. van Beethoven: **ROMANCE F-dur** pro housle s prů-
vodem varhan.
Pan **A. SVOBODA** a pan c. k. inspektor **JOS. KLÍČKA**.
6. Josef Klíčka: „**HYMNUS**“ (Králi mučenníků) pro smí-
šený sbor s průvodem varhan.
Zpěvácký spolek „**HLAHOL**“. U varhan **SKLADATEL**.
7. **VOLNÁ IMPROVISACE**. Varhany. Pan c. k. inspektor
JOS. KLÍČKA.

Číslo 3. a 6. řídí sbormistr „Hlaholu“ pan **FRANTIŠEK KROFTA**.

VSTUPNÉ do kostela 1 K, studenti 50 h, místa k sezení 2 K.
PŘEDPRODEJ VSTUPENEK laskavě převzali: knihkupec pan **JIRÍ FAUSTUS**,
Fodermayerova ulice a paní **ŠTIKOVÁ**, Náměstí.

Přístup do kostela pouze hlavním vchodem.
P. T. obecnstvo račiž svoje sedadla zaujmouti před 11. hod.
Konec o půl 1. hodině.

110 F
2

Zdroj: Hlahol – Památná kniha II 1850–1948 Archiv města Plzně. Fond 10A 77.